

ÖNSÖZ	V
1. GİRİŞ: BAYEZİD'İN TARİHÇESİ	1
2. SALNAMELER	6
2.1. DEVLET SALNÂMELERİ	6
2.2. NEZÂRET SALNÂMELERİ	8
2.3. ÖZEL SALNÂMELER	9
2.4. VİLÂYET SALNÂMELERİ	10
3. SALNAMELERDE ERZURUM VİLÂYETİ	11
3.1. BAYEZİD SANCAĞINDA MÜLKÎ VE MAHALLÎ İDARE	12
3.2. BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	14
3.2.1. 1287 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	14
3.2.2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	17
3.2.3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	19
3.2.4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	23
3.2.5. 1293 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	27
3.2.6. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	29
3.2.7. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	31
3.2.8. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	35
3.2.9. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI	39
3.3.1. 1287 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN SANCAĞINDA İDARİ YAPI	46
3.3.2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN SANCAĞINDA İDARİ YAPI	47
3.3.3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE SANCAK MERKEZİNDEN YÖNETİLEN NEVAHİ VE DİYADIN KAZASINDA İDARİ YAPI	49
3.3.4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE SANCAK MERKEZİNDEN YÖNETİLEN NEVAHİ VE DİYADIN KAZASINDA İDARİ YAPI	50
3.3.5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN SANCAĞINDA İDARİ YAPI	54
3.3.6. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN SANCAĞINDA İDARİ YAPI	56
3.3.7. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN KAZASINA AİT İDARİ YAPI	58
3.4.1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT VE ANTAB KAZASILARINDA İDARİ YAPI	61

3. 4. 2. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT VE ANTAB KAZASLARINDA İDARİ YAPI.....	63
3. 4. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT KAZASINDA İDARİ YAPI.....	67
3. 4. 4. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELELEŞKİRT KAZASI İDARİ YAPI.....	69
3. 4. 5. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞKİRT VE TUTAK KAZASINDA İDARİ YAPI.....	70
3. 4. 6. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞKİRT KAZASINDA İDARİ YAPI.....	72
3. 5. 1. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ANTAB KAZASINDA İDARİ YAPI.....	75
3. 6. 1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI.....	77
3. 6. 2. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI.....	78
3. 6. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI.....	79
3. 6. 4. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN VE KARAKİLİSE KAZASLARINDA İDARİ YAPI.....	81
3. 6. 5. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE VE ELEŞGİRT KAZALARINDA İDARİ YAPI.....	82
3. 7. BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN.....	85
3. 7. 1. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN.....	85
3. 7. 2. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN.....	85
3. 7. 3. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN.....	87
3. 8. BAYEZİD SANCAĞININ İDARİ YAPISINDA BULUNAN DEĞİŞİK MEMURLUKLAR.....	88
3. 8. 1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ.....	88
3. 8. 2. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞI RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ.....	89
3. 8. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD GÜMRÜK MÜDÜRİYETİ.....	90
3. 8. 4. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ.....	90
3. 8. 5. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA VE YABANCI MEMURLUKLAR.....	91
3. 8. 6. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI.....	93
3. 8. 7. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI.....	93
3. 8. 8. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN YABANCI TEMSİLCİLER.....	94

3. 8. 9. YABANCI TEMSİLCİLER	94
3. 8. 10. 1293 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD POSTA VE TELGRAF MEMURLARI.....	95
3. 8. 10. 1. ERZURUM VİLAYETİ POSTA VE TELGRAF MEMURLARI	95
3. 8. 11. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN MUHABERE MÜDÜR VE MEMURLARI	95
3. 8. 12. BAYEZİD SANCAĞINDA EĞİTİM.....	96
3. 8. 12. 1. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA EĞİTİM, POLİS, BELEDİYE VE İDARİ YAPİYI GÖSTEREN GENEL BİR TABLO	96
3. 8. 12. 2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKAN SAYILARI.....	98
3. 8. 12. 3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKAN SAYILARI.....	99
3. 8. 12. 4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN MEKÂTİB RASADI.....	101
3. 8. 12. 5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKAN SAYILARI.....	101
4. BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS.....	103
4. 1. 1. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUSU	103
4. 1. 2. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS	104
4. 1. 3. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS	105
4. 1. 4. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS	106
4. 1. 5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS	107
4. 1. 6. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS	108
4. 2. 1. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE ELEŞGİRT KAZASINDA NÜFUS	109
4. 3. 1. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE KARAKİLİSE KAZASINDA NÜFUS	111
5. BAYEZİD SANCAĞININDA EKONOMİK YAPI VE DİĞER UNSURLAR .	112
5. 1. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA MAMULÂT VE MENSUCAT	112
5. 2. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ME'ADİN	114
5. 3. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ORMAN	114
5. 4. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ENHAR.....	115

5. 5. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN KAPLICALAR	116
5. 6. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN EHLULLAH	116
5. 7. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN MURAKİD MUTEBERGELERİ ZİYARETGAHI ENAM OLAN ZEVA'İ AZAM	117
5. 8. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN GAYRİ MÜSLÜM DİN ADAMLARI	118
5. 9. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN COĞRAFYASI, SANCAĞIN YAPISI VE MESAFELERİ GÖSTEREN TABLO	118
6. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARI HAKKINDA GENEL BİLGİ	120
6. 1. LİVÂYA DAİR MALUMAT	120
6. 2. TUTAK KAZASI	120
6. 3. KARAKİLİSE KAZASI	121
6. 4. ELEŞGİRT KAZASI	121
6. 5. DİYADİN KAZASI	122
6. 6. DAĞLAR	122
6. 7. DİYADİN KAZASI	123
6. 8. TUTAK KAZASI	123
6. 9. KARAKİLİSE KAZASI	123
6. 10. ELEŞGİRT KAZASI	124
6. 11. DAĞLAR	125
6. 12. BAYEZİD SANCAĞINDA TELGRAF VE POSTA ÜCRETLERİ	125
6. 13. POSTA TARİFESİ	127
6. 13. 1. MEKTUP VE EMANET TARİFESİ	127
6. 14. BAYEZİD SANCAĞININ BÜTÇESİ	128
6. 14. 1. VİLAYETİN MENAFİ SANDIKLARI SERMEYESİ	129
6. 14. 2. VİLAYETİN MENAFİ SANDIKLARI SERMAYESİ	129
6. 14. 3. ELEŞGİRT GÜMRÜK MEMURU TAHİR EFENDİ DOKSANALTI SENESİ VARİDAT VE MASARİFATI	129
6. 15. BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	129
6. 15. 1. 1293 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	130
6. 15. 2. 1. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	131
6. 15. 2. 2. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	132
6. 15. 3. 1. 1299 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	133
6. 15. 3. 2. 1299 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT	135
6. 15. 4. BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT GENEL BİLGİ	137
6. 16. 1. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BAZI HAYVAN ADLARI VE ADETLERİ	138
SONUÇ	139
BİBLİYOGRAFYA	143

ÖNSÖZ

Bayezid tarihi ile ilgili salnameler üzerinde çalışma yapmamın sebebi Bayezid’le ilgili şimdiye kadar çok ayrıntılı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bayezid ile ilgili bilgiler çeşitli kaynaklarda esas konu olamamakla beraber ancak küçük bir ayrıntı olarak geçmiştir. Bunun dışında çok kısa olmakla beraber il yıllıkları ile sınırlıdır. Ben de tez konumu bu nedenden dolayı Bayezid ile ilgili bir çalışmaya ayırmak istedim. Bu bilgilerin en kapsamlı bulunacağı kaynakların başında Osmanlı vilayet salnamelerinin önemli yer tutacağını bildiğimden ben de tez konumu Osmanlı vilayet salnamelerinde Bayezid sancağı şeklinde seçtim. Bayezid tarihini tümünden incelemek bir tek tez veya bir tek kişinin üstesinden gelebileceği bir konu olarak değerlendirilemez. Zira bu konuda aşağıda değindiğimiz gibi Bayezid her biri ayrı bir araştırma konusu yapılabilecek bir çok tarihi devlet ve medeniyet görmüş, bir çok uygarlığın beşiği veya geçiş yolu olmuştur.

Bayezid’in tarihi; tarihçesinde belirttiğimiz gibi millattan önce 4000 yıllarına kadar uzanmakta olup bir çok tarihi medeniyete beşiklik yapmış bir yerdir. Ayrıca bulunduğu coğrafyadan dolayı da tarihi ipek yolu başta olmak üzere bir çok tarihe mal olmuş ticari hareketliliğin olmazsa olmaz bir parçası olmuştur. Van’dan gelip Azerbaycan taraflarına giden yol ile Afganistan, İran taraflarından gelip Trabzon’a veya İç Anadolu’ya geçen yolların kesiştiği yer Bayezid olmuştur. Dolayısıyla da Bayezid’in beşiklik ettiği bir çok uygarlık olmuştur. Bayezid bir çok savaş ve bir çok göç görmüştür. Berlin antlaşmasında çok önemli bir pazarlık konusu olmasının sebebi bu stratejik önemdir. Bu nedenle de bir çok tarihi mekân ve abideye sahip olmuştur. Bunların başında Urartulardan kalma kale ve kaya mezarlıkları ile İshakpaşa Sarayı gelmektedir. Doğal güzellik olarakta bazı dinlerde inanç turizmine sebep olan Ağrı Dağı, Meteor çukuru, Balıklı Göl, Buz Mağarası gibi değerlere sahip olmuştur.

Bu durum da Bayezid’in her zaman ulusal ve uluslar arası platformda önemli bir yer edinmesine, gündem olmasına sebep olmuş ve bazı savaşlarda da önemli bir yer almıştır.

Daha önceki lisans tamamlama tezimde Bayezid ile ilgili bir çalışma yaptığımda da bu konuda ne kadar az kaynak olduğunu veya mevcut kaynakların ne kadar az incelendiğini gördüm. Bu noktada detaylı bir çalışmanın çok önemli olduğunu düşünmüştüm. Tarih branşım gereği yüksek lisans yapmaya karar verdiğimde de Osmanlı vilayet salnamelerinde Bayezid sancağı ile ilgili bir çalışma yapmanın Bayezid tarihine önemli bir katkı sağlayacağına inanıyordum. Ayrıca böyle bir çalışmanın Osmanlı Devletinin son dönemindeki taşra teşkilatı ile Bayezid Sancağına ayrıntılı şekilde ışık tutacağına inandığımdan tezimi bu konu üzerine oluşturdum.

Böyle önemli bir mekânın tarihi, coğrafi, sosyal ve ekonomik yönlerinin son derece önemli olacağı muhakkaktır. Tarihi mekânlar olarak Urartulardan kalma mezar ve kale ile Bayezid Camii ve İshak Paşa Sarayı, İnanç ve dağ turizminin en önemli yapılarından olan Ağrı Dağı ve daha birçok yapı mevcuttur. Bayezid'in bu yönlerinin ve bilinmeyen yönlerinin tümünün bilinmesi ve bu amaç çerçevesinde incelenmesi ilçe, Ülke ve Dünya tarihi açısından önemli olacağı aşikârdır ve elzemdir. Böyle bir çalışmanın zaruretine inanmakla beraber Osmanlı vilayet salnamelerinin bütün bir Bayezid tarihini aydınlatması beklenemez. Ancak hitap ettiği dönem olan 19. yüz yılın ikinci yarısı ve 20. yüz yılın ilk çeyrek tarihine ait detaylı bilgi mevcut olacağından en azından o döneme ait Bayezid tarihini aydınlatmaya çok büyük katkı sunacağına inandığım salnamelerle ilgili bir çalışma yaptım.

Hedef kitlemiz ise Bayezid tarihine ilgi duyan Bayezid'liler ile Bayezid'in çeşitli kurum ve kuruluşlarında kamu görevi yapanlar, tarihçiler ve çeşitli vesilelerle bu konuya ilgi duyacak herkesi teşkil etmektedir.

Tezi hazırlarken olağanüstü ilgi ve kolaylık gösteren başta hocam Prof. Dr. Mustafa OFLAZ'a, ilgili kütüphanelerdeki meslektaşlarıma özellikle de bu kütüphanelerdeki meslektaşlarımdan İSAM çalışanlarına teşekkür etmek benim için zevkli bir borçtur.

1. GİRİŞ: BAYEZİD'İN TARİHÇESİ

Bayezid, bugünkü Bayezid'in 8 km. kadar güneydoğusunda, deniz seviyesinden yaklaşık 2000 m yüksekte kayalık bir alanda yer alıyor. Kayalık sarp tepelere inşa edilmiş Bayezid isminde bir kale de mevcuttur. Bu kale ve çevresinde yapılan araştırmalarda Urartu mezarları ve İlk Çağ'dan kalma arkeolojik parçalar bulunmuştur. Eski Bayezid Kalesi'ne sonraları Eski Kale, Aydın Hisar, Aydın Kalesi, Cıvıvız Kale gibi adlar da verilmiştir.¹

Bayezid'in kuzeydoğusunda yer alan Ağrı Dağı, Med veya Persler zamanındaki adı bilinmiyor. Ermeniler kendi efsanelerinde buraya Masis Dağı diyorlar. Ancak Hıristiyanlık devrinde, kutsal kitapların bahsettiği bir dağ yani Araratı simge haline getirmişlerdir. İslami devirde, Araplar İranlıların kullandığı Kuh-ı Nuh'u kullanmışlardır. Nuh ve gemi olayını Kur'an-ı Kerim'den almış olmalıdırlar. Ancak, Kur'an'da, diğer kutsal kitapların aksine Cudi olduğunu bildirmektedir. Ağrı Dağı son sınır oluşumlarında devletlerin komşusu olmuştur. Rusya-Türkiye-İran hududu, Ağrı dağı bizde kalacak şekilde belirlenmiştir. Serdar bulak Geçidi'nin yer aldığı vadi ise Büyük-Küçük Ağrı Dağını birbirinden ayırmaktadır.²

Eski Bayezid, Bizans ve Ermeni kaynaklarında Daryun'k/Taryun'k adıyla geçmektedir. Bu adın, Urartulardan geldiği tahmin edilmektedir. Ağrı Dağı'nın güney ve güneybatısında uzanan bölgeye, Selçuklulardan önceleri Koğovit adı veriliyordu. Bu bölgenin merkezi eski Bayezid idi. Bayezid adının, Celâyirli hükümdarı Sultan Ahmed'in (1382-1410) kardeşi Bayezid'den geldiği kabul edilmiştir.³

Türk-İran hududunda bulunan Bayezid, Trabzon'dan başlayıp. Erzurum'dan geçerek Tebriz'e ulaşan karayolu üzerinde bulunduğundan, öteden beri bir gümrük

¹ Hasan Geyikoğlu, "Selçuklular'ın Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar Bayezid ve Çevresinin Tarihine Bir Bakış" *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayezid Sempozyumu*. 13-14 Eylül 2003, İstanbul 2004, 175.

² Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, 131.

³ Geyikoğlu, *a.g.e*, 175.

merkezi ve kale hizmeti görmüştür.⁴ İran ve Türkiye arasında eskiden beri önemli bir geçiş noktası olan Bayezid; M.Ö. 3. bin yıllarında Hurriler ile başlayarak Mittani, Urartu, Med, Pers, Büyük İskender, Selevkos İmparatorluğu, Roma, Part, Pers, Bizans, Arap, Selçuklu, Moğollar, İlhanlılar, Celâyirliiler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların eline geçmiştir.⁵

Bayezid'in bulunduğu Kuzey Mezopotamya'da ilk uygarlık kuran Hurriler olmuştur. M.Ö.2000 yıllarında Hurri Devleti'nin sınırları Suriye'nin kuzeyinden, Van Gölü çevresine kadar uzanmaktadır. M.Ö.1700 yıllarında Hurriler, Arierler'le birleşerek, bir ucu Anadolu 'da Hititler'e, diğer ucu Mübasir'a kadar uzanan ve Bayezid yöresini de içine alan Mitanni İmparatorluğu'nu kurmuşlardı. Doğudan Asurlular'ın, batıdan Hititler'in akınları ile mitanni İmparatorluğu M.Ö.1000 yıllarında politik önemini kaybetti. Mitanni imparatorluğu, Sümerler'le iyi ilişkiler içinde olduğundan, yüksek Sümer kültürü ve çivi yazısı da, bölgeye taşınmıştır. Halen yörede, özellikle Ağrı Dağı eteklerinde bulunan kaya rölyefleri ve yazılar o dönemin kültür izlerini taşımaktadır.

Mitanniler'in bölgedeki önemi azalınca M.Ö.900 yıllarında Urartu krallıkları birleşerek, I.Sardur liderliğinde Ağrı Dağı'nın batısında Urartu Devleti'ni kurmuşlar ve Tuşpa'yı kendilerine başkent yapmışlardı. Uzun yıllar Urartu Devleti sınırları içinde kalan Bayezid'de Urartular'dan kalma birçok kültür izleri vardır. İshak paşa sarayı'nın karşısında, kayalar üzerine kurulmuş Bayezid Kalesi'nin ilk duvarları ile kalenin eteklerindeki kayaya oyulmuş mezar, Urartu Dönemi'nden kalmıştır. Kalenin güneydoğusunun da Urartular'ın bir yerleşim yeri olduğu, mevcut izlerden anlaşılmaktadır.

M.Ö.585 yılında Medler, Urartular'ı yenerek, bölgedeki Urartu hâkimiyetine son verirler; Bayezid de Medler'e geçer. Daha sonra bu bölge, M.Ö. 549-331 yılları arasında Pers(Achamenid) İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldı. M.Ö. 331 de Büyük İskender tarafından istila edilen bölge, M.Ö. 189 yılına kadar da Selevkos İmparatorluğu'nun sınırları içinde kaldı. Romalıların, Selevkosların egemenliğine

⁴ Esin Derinsu Dayı, "Geçmişten Günümüze Doğu Bayezid Bölgesinde Siyasi Gelişmeler", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayezit Sempozyumu*, 13-14 Eylül 2003, İstanbul 2004, 137.

⁵ Konukçu, *a.g.e.* , 129.

son vermesiyle bölge, Roma İmparatorluğu'nun⁶ egemenliğine girdi. M.S. 3. yy'a kadar bu bölge Romalılar, Partlar ve Persler arasında tampon bölge olarak sık sık el değiştirdi. Genç Helenistik kültürle, Hıristiyanlık da bölgede yayılmaya başladı. Kral III.Tiridates (289-301) ilk kiliseyi kurarak bölge halkını Hıristiyanlaştırdı. Hıristiyanlığı kabul eden bölge halkı 390'da Perslerden ayrılarak Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Arap orduları 642'de Ağrı, Divin ve Erzurum'a kadar Kuzeydoğu Anadolu'yu fethetti. Bu yıllarda Bayezid şehri Arapların idaresinde kalmış, daha sonra Bizanslılar bölgeyi tekrar işgal ettilerse de 661'de Muaviye tahta çıkınca bölge halkından güvenliğin sağlanması karşılığında Arap egemenliğinin tanınması ve vergi verilmesini istemişti. Daha sonra, vergi vermemek için isyan çıkaran bölgedeki ayaklanmayı Halife el Mutavakil 851'de bastırdı. Tekrar Araplar'ın egemenliğine giren bölgede, vergilerin toplanılmasında büyük gayret gösteren I. Asot, 886'da vali yapıldı.⁷

Eleşgirt Ovası'nın bitiminde Diyadin - Bayezid düzlüğünün başladığı Bayezid Bölgesi Sultan Alparslan'ın 1064'de Anadolu'ya yaptığı akınlar sonucu Büyük Türk Kağanlığı'na katılmıştır. Daha sonra bölge Şeddadilerin, Büyük Selçukluların, İran Selçuklularının ve sonra da İldenizliler'in (Azerbaycan Atabeyleri) hâkimiyetine girmiştir.⁸

Doğu'dan gelen Moğol akınlarına daha fazla dayanamayan Selçuklular, 1243'de yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'nun bir bölümünü (Bayezid dâhil), Moğollar'a bırakmak zorunda kaldı. Bu savaştan sonra Moğol istilaları Anadolu içlerine kadar sürdü. Selçuklular 1255'de Moğol hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

İlhanlı Devleti yıkılırken Moğollar'ın diğer bir kolu olan Celâyirli (1336-1432) güçlenerek, Azerbaycan ve Irak Bölgesi'ne hakim oldular, Bayezid de 1358 yılında Celâyirli'lerin egemenliğine geçti.⁹ Bayezid bölgesi, sırasıyla Celâyirli, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin eline geçmiştir. Çaldıran Seferi'nin anlatıldığı Haydar Çelebi Ruznamesi (Münseâtû's-Selâtin)'ne göre Yavuz

⁶ Yüksel Bingöl, *İshak Paşa Sarayı*, İstanbul 1998, 49.

⁷ Bingöl, *a.g.e.*, 50.

⁸ Derinsu Dayı, *a.g.e.*, 137.

⁹ Bingöl, *a.g.e.*, 52.

Sultan Selimin 1514 Çaldıran Seferi sırasında, Bayezid kazası halkı, temsilcilerini göndererek itaatlerini arz ederek Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁰

Kanuni Sultan Süleyman'ın II. Doğu Seferi sırasında 1534'de Eleşgirt ve Bayezid Safeviler'den geri alınarak fethedildi. Bayezid Osmanlı topraklarına katıldığından beri Van Vilayeti'ne, çoğunlukla da Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak, idarî taksimatta yerini almıştır. 1547 de Bayezid Bölgesi İran Şahı Tahmas'ın eline geçmiş; 1578 yılında (III. Murad zamanı) bugünkü Ağrı ili bölgesi tekrar Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.¹¹

Bayezid, 1828, 1854, 1877'de Rus orduları tarafından işgal edilmiş, bu seferlerin ilkinde nüfusunun bir kısmı, cebren, Gümrü ve Revan'a sürülmüştür.¹² 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Doğu Anadolu'ya saldıran Ruslar, Ermenilerin de yardımları ile Kars, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'u ele geçirmişlerdi. 14 Eylül 1929 Edirne Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu kaybettiği bu toprakları tekrar geri almıştır. 1855–56 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslar tarafından kısa bir süre işgal edilmişse de geri alınarak 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşına kadar yine Osmanlılarda kalmıştır. 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkaslardan saldıran Ruslar, Kars, Bayezid ve Erzurum'u işgal etmişlerdi. Rusların 3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti'ne dikte ettirdiği Ayastefanos Antlaşmasınının 19. maddesine göre Kars, Ardahan, Batum ile Bayezid Sancakları ve Eleşgirt Ovası 1.410.000.000 ruble karşılığı savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılıyordu. Bu sancakların Rusya'ya bırakılması ile savaş tazminatı 400.000.000 rubleye indirilmişti. 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Evliye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) ile Bayezid çevresi, Eleşgirt Ovası'nın Ruslara bırakılmasından sonra tüm Doğu Anadolu Rus işgaline maruz kalmıştı. I. Dünya Savaşı esnasında da Ermeniler, Doğu Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Bayezid Bölgesi'nde de Türklere korkunç mezalimler uyguluyorlardı.¹³

17 Aralık 1918'de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Ruslar, Erzincan dâhil, Van, Muş, Bitlis'e kadar Doğu Anadolu ve Rize, Trabzon dâhil Doğu Karadeniz'i

¹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara 1976, 108.

¹¹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, 318-319.

¹² Besim Darkot, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, 368

¹³ Derinsu Dayı, *a.g.e.*, 137, 138, 140.

terk ettiler. Ancak yerlerine Rum ve Ermeni çetelerini bıraktılar. Anadolu'da bir Türk kıyımı başlatılmıştı. Ermenilerin bu vahşiyane mezalim ve katliamlarına son vermek için 12 Şubat 1918'de Türk ileri harekâtı başlatılmış, Türk toprakları işgalden kurtarıldığı gibi, Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim ve feciata da son verildi. I. Dünya Savaşı esnasında, askerlerimizle birlikte bölgedeki milis kuvvetleri, Ruslarla fedakârane çarpışmışlardı. 15 Nisan 1918'de Bayezid, 20 Mayıs'ta İğdır, 28 Mayıs'ta da Karakilise Ermeni işgalinden kurtarılmıştı.¹⁴

Türkiye'nin doğusunda, Ağrı iline bağlı ilçelerden olan Bayezid, tarih seyri içinde mutasarrıflık ve vilâyet olarak karşımıza çıkmıştır. Bayezid, Rus işgalinde iken şimdiki yerinden daha aşağıya kaydırılmış, demiryolu ile birleştirilerek Nova Bayezid adını almıştır. Cumhuriyet döneminde 24 Kasım 1926'da, 4395 sayılı kararname ile merkez kazası Bayezid olan Bayezid vilâyetinin merkez kazasında ve isminde değişiklik yapılmıştır. Bu defa merkez kaza Karaköse kazasına alınmış, Karaköse kaza grubu da, tamamen Bayezid'e taşınmıştır. Bayezid'i diğerlerinden ayırmak için doğu kelimesi eklenmiştir, çünkü İstanbul'da da Bayezid bulunmaktadır.¹⁵ Bu tarihten itibaren Bayezid, Doğu Bayezid adıyla Karaköse kazasının, sonraki adı Ağrı Vilayetinin sınırları içinde ve Ağrı İli'nin bir kazası olarak kalmıştır.¹⁶

¹⁴ Derinsu Dayı, *a.g.e.*, 141.

¹⁵ Konukçu, *a.g.e.*, 130.

¹⁶ Konukçu, *a.g.e.*, 129.

2. SALNAMELER

Osmanlı Devleti'nde resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklara salname denir. Salname, farsça bir kelime olup, yıllık anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetiminin, nezaretlerin, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata salnâme adı verilmiştir. Kelime Farsça sâl (yıl) ile nâme (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelmiş olup bu eserlere nevsâl de denilmiştir. Kabaca resmî ve özel olarak ikiye ayrılan salnâmelerin resmîleri devlet, nezâret ve vilâyetlere ait olanlar şeklinde üç başlıkta ele alınabilir.

2.1. DEVLET SALNÂMELERİ

Devlet yıllıkları bilindiği üzere Sultan Abdulmecid zamanında (1839-1861) neşredilmeye başlamıştır.¹⁷ İlk salnâme 1263 (1847) yılında Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmişse de salnâme Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Batı'da büyük ilgi uyandıran salnâme, Bianchi tarafından aynı yıl içerisinde Fransızca'ya tercüme edilerek Journal asiatique'te bölümler halinde yayımlanmıştır. Bu tercüme kitap olarak da basılmıştır (Paris 1848). İlkine göre muhtevası daha zengin olan 1264 ve 1265 (1849) salnâmelerini yine Ahmed Vefik Paşa hazırlamıştır. Daha sonraki yıllara ait salnâmelerin hazırlanmasında Ahmed Cevdet Paşa, Meclis-i Maârif başkâtibi Behcet Bey ve meclis üyelerinden Rüşdü Bey görev almıştır. 1872 yılının sonunda çıkarılan bir irâde-i seniyye ile Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi tarafından hazırlanmaya başlanan devlet salnâmeleri, 1306 (1888) yılından itibaren düzenli biçimde Sicill-i Ahvâl Komisyon-ı Umûmîsi Tedkîkat Kalemi'n-ce yayıma hazırlanmıştır. Sicill-i Ahvâl Komisyonu her yıl nezâret ve vilâyetlerden, geçmiş yıla ait bilgilerin güncellenmesi için önceki senenin salnâme formlarını gerekli yerlere göndererek bunlar üzerinde düzeltmelerin yapılmasını talep ederdi. Ancak istenilen bilgilerin zamanında ulaşmaması sebebiyle salnâmelerde yer alan biyografik bilgiler ve teşkilât şemaları hatalarla doludur. 1263'ten 1326'ya kadar (1847-1908) altmış dördü hicrî tarihlere göre, bundan sonraki dördü (1326-1334/1910-1918) malî tarihlere göre

¹⁷ Osman Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*, cilt.1, 167.

olmak üzere toplam altmış sekiz adet neşredilen devlet salnâmeleri sadece 1263-1327 (1847-1912) yılları arasında düzenli biçimde basılabilmiş, 1328-1332 (1912-1916) arasında savaş yüzünden yayımlanamamıştır. Sonuncusu 1334 r. (1918) tarihini taşıyan devlet salnâmelerinin Cumhuriyet döneminde yayımına devam edilmiş, ilk ikisi Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi ismiyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adıyla 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır. Altı sayı neşredilen bu yıllıkların sonuncusu 1941 tarihlidir. Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtının mülkiye, askeriye ve ilmiye bölümlenmesiyle verildiği ilk salnâme, bu teşkilâta görev yapan makam ve memuriyet sahiplerinin isimlerini bir tablo halinde verir. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki panayırlardan dinî günlere kadar sosyal hayatı ilgilendiren önemli günlerin yer aldığı bir takvimdir. Bunun ile birlikte kara ve deniz postalarına ait tarifeler, Türk parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerini gösteren bir liste, yabancı devletlerin elçilikleri, bazılarının hükümdarları, idare şekilleri, kabineleri, bunların nüfusu, yüzölçümü, parası ve askerî durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1264 ve 1265 (1849) yıllarına ait salnâmelere imparatorluğun bütün kazalarıyla birlikte gösterildiği eyaletlerin mülkî taksimatına ait tablolar, gayri müslimlerin her vilâyet ve kazadaki ruhanî temsilcilerini gösteren cetveller ve namaz vakitlerini bildiren takvim eklenmiştir. Zamanla muhteva bakımından daha da zenginleşip gelişen salnâmelerde Mâbeyn-i Hümâyun teşkilâtı, Bâb-ı Seraskerî, Hey'et-i Vükelâ, Meclis-i A'yân, Şûrâ-yı Devlet, sadâret, şeyhülislâmlık ve Bâbiâli'deki nezâretler, bunlara bağlı kurum ve kuruluşlar yöneticileriyle beraber tanıtılmıştır. Ayrıca Ticaret, Adliye ve Maarif nezâretlerine bağlı okul, matbaa ve kütüphaneler hakkında bilgi verilmiştir. İstanbul'da çıkan gazetelerin listesini devlet salnâmelerinde bulmak mümkündür. Bazı salnâmelerde "ihsâiyyât" başlığı altında nüfus, bütçe, okullar, hastahanelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Devlet salnâmeleri, merkezî idarenin yanı sıra vilâyetlerdeki idarî teşkilât birimleri ve bunların yöneticileri, tarihî camiler, nüfus, bina istatistikleri, vilâyetin idarî taksimatına dair mâlûmatı da ihtiva eder. 1300 (1883) yılından sonraki salnâmeler, genellikle resmî devlet görevlilerinin ve yabancı temsilciliklerin uzun listelerinden ibaret bir muhteva ile neşredilmeye başlanmış, bu dönemde istatistik bilgileri olarak sadece vilâyetlerdeki sancak, kaza, nahiye ve köy sayılarıyla yetinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının verildiği

salnâmelerde zaman zaman sancak, kaza ve nahiyelerin alfabetik listeleri de yer almıştır.¹⁸

2.2. NEZÂRET SALNÂMELERİ

Devlet salnâmeleri kadar düzenli olmasa da yayımlandıkları dönem için önemli bilgi kaynağı teşkil eden resmî salnâmelerin bir bölümü nezâretler ve askerî kurumlar tarafından hazırlanarak 1282-1326 (1865-1908) yılları arasında elli bir adet olarak basılmıştır. Bunların içinde seraskerlik ve Harbiye Nezâreti tarafından Salnâme-i Askerî adıyla 1282-1326 (1865-1908) yıllarında on dört defa neşredilen salnâme, diğer resmî salnâmelere göre oldukça erken bir tarihte yayımlanması bakımından dikkat çekicidir. İlki Keçecizâde Fuad Paşa'nın seraskerliği döneminde neşredilen bu salnâmeler devrin Osmanlı kara ve deniz ordularının teşkilât yapısını, personel ve asker sayısını vermekte olup askerî tarih çalışmaları bakımından önemli bir kaynaktır. Askerî nitelikteki ikinci salnâme, nezâret tarafından 1307 (1890) yılında neşredilmeye başlanan Bahriye Salnâmesi olup bu grubun en düzenli yayınıdır. Yirmi dört defa neşredilen bu salnâmenin sonuncusu 1341-1342 (1925-1926) malî yılına aittir. Nezâretin Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti tarafından 1302-1320 (1885-1902) yılları arasında Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye adıyla yayımlanan dört salnâme nezâretin tarihçesi, teşkilâtı, hariciye nâzırları, reîsülküttâblar, elçiler, muahedeler vb. hususlar hakkında bilgi içerir. Meşihat makamı tarafından 1334 (1916) yılında bir defaya mahsus olmak üzere yayımlanan İlmiyye Salnâmesi, salnâmeler arasında muhtevası ve baskı kalitesi bakımından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Mektûbî-i Meşihat tarafından Cerîde-i İlmiyye'nin ilâvesi olarak hazırlanmıştır. Meşihatın tarihçesi, şeyhülislâmların hayatı, verdikleri fetvalardan örneklerin yer aldığı salnâmede merkez ve taşra teşkilâtı tablolar halinde gösterilmiştir (bk. İLMİYYE SALNÂMESİ). Bunların dışındaki nezâretler veya bu nezâretlere bağlı kurumlar tarafından neşredilen salnâmeler de vardır. Ticaret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlı rasathâne idaresince yayımlanan Rasadhâne-i Âmire Salnâmesi ile (1288/1871) Maliye Nezâreti'ne bağlı rüsûmât emaneti tarafından neşredilen Rüsûmât Salnâmesi (1332/1914) bunların önemli örneklerindedir.

¹⁸Aydın Bilgin, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 51.

Doğrudan devlet kurumu olmasa da yarı resmî niteliği dolayısıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin malî 1329-1331 yılları için 1329 r. (1913) yılında neşrettiği salnâme ile Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin 1332'de (1914) yayımladığı iki salnâme de burada zikredilebilir.¹⁹

2. 3. ÖZEL SALNÂMELER

Osmanlı Devleti'n-de bazı özel kurumlar ve kişiler daha çok almanak diye nitelendirilebilecek türde salnâmeler yayımlamıştır. Bunların ilki Ali Suâvi tarafından Türkiye Fî Sene 1288 adıyla Paris'te çıkarılmıştır (1871). İkincisi 1289 (1872), üçüncüsü 1290 (1873) tarihini taşıyan ve bu tarihten sonra çıkıp çıkmadığı bilinmeyen bu salnâmelerden ikincisi ele geçmemiştir. Ali Suâvi bunlarda Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, ziraat ve sınaî üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri ve şirketler hakkında bilgi vermiştir. Özel salnâmeler içerisinde Ebüzziya Mehmed Tevfik'in yayımladıkları çok başarılı olmuş ve geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmiştir. Bunlardan ilki Salnâme-i Hadîka adıyla 1290'da (1873) basılmıştır. Daha sonra çıkanlar Salnâme-i Ebüzziyâ, Rebî-i Ma'rifet ve Nevsâl-i Ma'rifet gibi isimler taşır. 1294 (1877) tarihli Salnâme-i Ebüzziyâ'nın ilk baskısı padişahın emriyle matbaada iken imha edilmiştir. Ebüzziya Mehmed Tevfik'in neşrettiği salnâmeler, gerek muhteva gerekse yayın tekniği bakımından Osmanlı yayıncılığının en seçkin örnekleri arasında yer alır. Bunlarda Avrupa'da olduğu gibi gazete ve dergilerde çıkan önemli yazılardan derlemelerin yanı sıra sanat, meslekler ve sağlık gibi konulara dair yazılara yer verilmiştir. Özel salnâmelerden bir kısmı "nevsal" adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir. 1311 r. (1895) tarihinden itibaren Ahmed İhsan'ın (Tokgöz) çıkardığı Musavver Nevsâl-i Servet-i Fünûn türün en önemli örneklerinden biridir. Bu adla beş yıl boyunca yayımlanmış, daha sonra neşrine uzunca bir müddet ara verilmiş, 1326 r. (1910) ve 1327 r. (1911) yıllarında Salnâme-i Servet-i Fünûn adıyla iki defa daha yayımlanmıştır. Dikkat çekici bir muhtevaya sahip olan Millî Nevsal ise malî 1338-1341 (1922-1925) yıllarında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. Siyasî olaylara en çok yer verilen salnâmelerden biri olan Millî Nevsal'de edebiyat, tarih ve sanat konusunda yazılar da

¹⁹ Aydın Bilgin, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 52.

bulunmaktadır. Nevsâl-i Âfiyet ve Salnâme-i Tıbbî adlarıyla Besim Ömer Paşa'nın (Akalin) malî 1315-1322 (1899-1906) yıllarında dört defa çıkardığı salnâmeler Türk tıp tarihi ve sağlık kurumları için önemli bir kaynaktır.²⁰

2. 4.VİLÂYET SALNÂMELERİ

Bunların hazırlanmasında Halep mektupçusu İbrâhim Hâlet Bey'in yayımladığı Fihrist-i Vilâyet-i Haleb adlı salnâme örnek alınmıştır. İçindeki iktisadî bilgiler ve istatistiklerle Bâbîâli'nin dikkatini çeken bu eserden her vilâyete birer nüsha gönderilerek bu tarzda salnâmeler hazırlanması istenmiştir. İlk eyalet salnâmesi Saraybosna'da Salnâme-i Vilâyet-i Bosna adıyla 1283 (1866) yılında neşredilmiş, bunu Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285) eyaletlerine ait salnâmeler izlemiştir. Osmanlı eyaletlerinde yayımlanan son salnâmeler, Beyrut vilâyeti tarafından 1333-1335 (1915-1917) yıllarında ve Bolu livâsı tarafından malî 1337-1338 (1921-1922) yılında çıkarılmış olanlardır. Toplam vilâyet salnâmesi olarak 504 adet künye tesbit edilmiştir (Duman, Osmanlı Salnâmeleri, I, 77-136). Vilâyet salnâmeleri yayımlama geleneği, Cumhuriyet döneminde 1967 ve 1973 yıllarında toplu halde yayımlanan il yıllıkları ile sürdürülmüştür. Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Rumca ve Boşnakça neşredilen salnâmeler de vardır. Bazı vilâyetler yalnızca bir salnâme yayımlamışken bazılarında bu sayı otuz beşi bulmuştur. Vilâyet salnâmelerinden baskı kalitesi bakımından çok iyi nitelikte olanları mevcut olup bir kısmı çeşitli resim, fotoğraf ve istatistikler ihtiva etmektedir.

Vilâyet salnâmeleri muhteva bakımından yayımlandıkları vilâyetlere göre farklılıklar göstermekle beraber bunlarda genellikle vilâyetin idarî teşkilâtı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idarî taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer alır. Vilâyet salnâmeleri, neşredildikleri dönem içerisinde vilâyet idarî teşkilâtında meydana gelen gelişmelerin takip edilmesi bakımından önemli birer kaynaktır. Bunlarda vilâyete bağlı sancak ve kazalardaki müslüman ve gayri müslim okulları, idarecileriyle öğretmen ve öğrenci sayıları hakkında bilgilerin

²⁰ Aydın Bilgin, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 53.

yanı sıra bazı okulların resimlerine de yer verilmiştir. Diyarbekir, Konya, Bolu, Hudâvendigâr (Bursa), Manastır ve Selânik salnâmeleri tarihî ve coğrafi bilgiler bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Uzun süre neşrine devam edilmiş vilâyet salnâmelerinde vilâyetlerdeki su, gaz, demiryolu ve tramvay şirketlerin isimleri vardı. Vilâyet dâhilindeki cami, medrese, tekke, imaret, kahvehane, hamam, han, hastahane, bedesten gibi yapılar, ticarî müesseseler, fuarlar, ziraî üretim ve hayvancılık, tarım arazileri, postahaneler ve telgraf merkezleri gibi vilâyetin iktisadî ve ticarî durumuna dair önemli bilgiler ve istatistikler bulunur. Nüfusun sancak ve kazalara göre dağılımının yanı sıra cinsiyet ve milletlere göre taksimi de gösterilmiştir. Erken tarihli vilâyet salnâmelerinde takvimlere dair açıklamalarla o yılın takvimi ve bazı coğrafya bilgilerine yer verilmiş, bunu padişahların doğum, tahta çıkış ve ölüm günlerinin bulunduğu bir saltanat kronolojisi takip etmiştir. Yazışmalarda kullanılacak resmî hitaplar ve teşrifat sıralamasının da yer aldığı bazı örneklerde vilâyette görev yapmış valilerle kumandanların adlarını ve görev sürelerini gösteren listeleri bulmak mümkündür.²¹

3. SALNAMELERDE ERZURUM VİLAYETİ

Erzurum Vilayeti Salnameleri 1287 – 1318 tarihleri arasında olmak üzere toplam 17 adet basılmıştır.²² Çeşitli zamanlarda bağlı sancakları değişiklik göstermiştir. Tanzimat devrinin ilk yıllarında itibaren Osmanlı devleti, mülkî taksimat yönünden, eyalet ve livâlara taksim edilmiştir. O dönemde Erzurum Eyaletine bağlı livâların İsimleri Erzurum- Çıldır – Kars – Bayezid - Dersim'dir.²³

Erzurum Vilayeti merkez sancak Erzurum Sancağı dâhil olmak üzere 1867 yılında aşağıda gösterildiği gibi yedi sancaktan oluşmaktadır.

Erzurum Vilayeti:

Erzurum Sancağı: Nefsi Erzurum, Pasini Ulya ve Süfla, Me'a Tekman Hanos(Hınıs), Tercan, Kiğı ve Göynük, Bayburd, İspir, Tortum ve Keskim.

²¹ Aydın Bilgin, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 51.

²² Anonim, *İslam Ansiklopedisi*, X, 135.

²³ Duman, *a.g.e.*, 168-169.

Çıldır Sancağı: Me'a Şavşat, Mirhav, Tavusker ve Ardenuç, Me'a Mahaçıl Livâna, Me'a Göle Çıldır Poshev(Posof) ve Erdehan, Me'a Mamervan Penk Oltu.

Kars Sancağı: Me'a Karatuht Kars, Zaroşad, Me'a nevahii Şarklı ve Akbaba şuregil, Me'a Keçvan Kağızman.

Bayezid Sancağı: Bayezid, Diyadin ve Hamur, Me'a Abtab Batnus, Me'a Şıran Eleşgird, Me'a Ahtat Karakilise.

Me'a Hakkâri Van Sancağı: Me'a Aşayir Van, Me'a Nevahi Çölemerik, Me'a Nevahi ve Aşiret Parkiri, Me'a Aşiret ve Kotur Albak, Mukuş, Gevaş ve Karcikân ve Vustan, Me'a Nevahi Gevar ve Şemdinan Orman, Şitak Me'a Norduz, Adilcevaz, Me'a Aşiret ve Taifei Yezidi Mahmudi ve Hoşab.

Muş Sancağı: Me'a nahiyei mutki Bitlis, Me'a Malazgird Bulanıklar, Me'a Nahiyei Vartol (Varto), Me'a Enir, Van ve Muş Ahlatlar ile Corkur, Me'a mülhakat Muş Hoytu.

Erzincan Sancağı: Erzincan, Çarsancak, Me'a kercans, Kemah, Korzican (Kuzican), Ovacık, Mazgird, Kuruçay.²⁴ Erzurum Vilayetinin bağlı sancakları 1876 yılında Erzurum Sancağı, Erzincan Sancağı, Bayezid Sancağı, Muş Sancağı, Çıldır Sancağı ve Kars Sancağı olmak üzere 6 il'den oluşmaktaydı. Erzurum Vilayetinin bağlı sancakları 1908 yılında Erzurum Sancağı, Erzincan Sancağı, Bayezid Sancağı ve Himis Sancağı olmak üzere 4 il'den oluşmaktaydı.²⁵

Salnameler ve Erzurum Vilayeti ile ilgili genel bir bilgi verdikten sonra konumuz gereği Salnamelerde Bayezid Sancağını inceleyeceğiz.

3. 1. BAYEZİD SANCAĞINDA MÜLKÎ VE MAHALLÎ İDARE

Osmanlı Devleti'nin mülkî idare sisteminin belli bir kesiti şöyle verilebilir. Devlet yıllıkları bilindiği üzere Sultan Abdülmecid zamanında(1839-1861) neşredilmeye başlanmıştır. Bu devirdeki devlet yapısı şu şekilde görülmektedir. Padişah başında bulunduğu Devleti Sadrazam'ın hemen altında büyük etkiye sahip

²⁴ Duman, *a.g.e.*, 174 -175.

²⁵ Duman, *a.g.e.*, 183.

Şeyhülislam ve Serasker vardı. Vükelâ Heyeti, Genel Meclisler ve İstişare Meclisleri Devletin yönetimini gerçekleştiren kurumlardı.

Vükelâ Heyeti olarak: Şeyhülislam, Evkaf Nazırı, Hazine-i Hassa Nazırı, Kaptan-ı Derya, Tophane Müşiri, Serasker, Hariciye Nazırı, Meclis-i Vâlâ Reisi, Maliye Nazırı, Zabtiye Müşiri, Ticaret Nazırı, Saderet Müsteşarı ve Valide Kedhudası görev yapıyordu.

Genel Meclisler: Bu meclisler Meclis-i vâlâ-i ahkam-i adliye, Meclis-i maarif-i umumiye, Meclis-i âli-i tanzimat ve Meclis-i umumi'den oluşmaktaydı.

İstişare Meclisleri: Meclis-i Bahriye, Meclis-i Tophane, Meclis-i Şura-yi Askeri, Meclis-i Maliye, Meclis-i Zaptiye ve Meclis-i Ziraat'ten oluşmaktaydı. Tanzimat devrinin ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti, mülkî taksimat yönünden, eyalet ve Livâlara (Sancak) taksim edilmişti.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında 15 eyalet 42 livâ, Asya topraklarında 17 eyalet 83 livâ, Afrika topraklarında ise 3 eyalet 17 livâsı vardır. Eyaletlerin toplamı 35, livâların 142 ve kazaların sayısı 1320'dir. Bu eyaletlerden Eflak ve Boğdan, Sırbistan ve Mısır muhtar, Tunus ve Trablus, Garb da yarı muhtar idiler. İstanbul'un idaresi özellik taşımaktaydı. Diğer eyaletlerin başında vezir payesinde vali, livâların başında mir-i miran veya kapıcı rütbesinde birer muhassil veya kaymakam, kazaların başında ise müdür veya mütesellim bulunuyordu.

Miladi 1863 yılında yeni bir mahallî idare yapılanmasına gidildi. İlk uygulama üç eyaletin birleştirilerek Tuna eyaletinin oluşturulması ile oldu. Eyaletlerin adı vilayete çevrildi. Ardından bu uygulamalar Tuna, Bosna, Erzurum ve Halep vilayetlerine tatbik edildi. Yapılan tecrübelerin yeterliliğine inanılarak yeni usulün her tarafa teşmiline karar verildi. “ Vilâyet Nizamnamesi ” adıyla neşr edilen nizamnameye göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de köylere bölünmüştür (Haziran 1867). Bu yeni yapılanma ile ilgili Erzurum Vilayetinin merkez livâsı ve bağlı livâlaları (sancakları) hakkında Cumhuriyet dönemine kadar geçirmiş olduğu evrelerden yukarıda değinilmiştir²⁶.

²⁶ Duman, *Osmanlı Yıllıkları*, 115,116,117.

Salnamelerde Bayezid sancağında mülkî ve mahallî idare şöyledir. Başında sancak beyinin bulunduğu meclis-i idare-i livâ, köylüye ve çiftçiye kredi vermek üzere kurulan menfaat sandıkları, başında kaymakam olan meclis-i idare, belediye başkanını seçilenler arasından hükümetin atadığı “meclis-i belediye” ve kazalarda bulunan de’avî mahkemeleri ile bunların temyiz merci olan Sancak merkezlerinde bulunan meclis-i temyiz-i livâ ile hukuk işlerinin yürütüldüğü, büyük aşiretlerin müdür sorumluluğunda bizzat sancak merkezine bağlı, sancak merkezinden yönetildiği bir yönetim vardır. Bu durum salnamelerde aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

3. 2. BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

3. 2. 1. 1287 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağının mutasarrıfının Mustafa Ali Rıza Efendi’nin başında bulunduğu, kadının kendi yerine gönderdiği yargıç vekili naîb Kamil efendi, halkın sordukları şer’i suallere cevap veren müfti Abdulkadir efendi, kendisine mali hususlarda yardımcı olmakta olan muhasebeci Hasan Rıza efendi, tapu, resmi yazı ve mektupların hazırlandığı birimin amiri tahrirat müdürü Muhamed Pir efendi olmak üzere bir livâ erkanı mevcuttu. Ayrıca ilköğretim düzeyindekilerin eğitimini verecek ikinci dereceye sahip devriye müderrisi de vardı.

Sancağa bağlı kazalardaki meclis-i de’avîlerin temyiz merci olan meclis-i temyiz-i livâ, naîb’in riyasetinde naîb dahil dördü müslüman ikisi gayri müslim olmak üzere altı aza ve biri temyiz biri cinayet olmak üzere iki kâtib mevcuttu.

Başında mutasarrıfın bulunduğu dört aza-yı tabi’iye dışında halk tarafından seçilmiş ikisi gayri müslim ikisi müslüman olmak üzere beş seçilmiş meclis-i idare-i livâ vardı.

BAYEZİD SANCAĞI

Mutasarrıf : Mustafa Ali Rıza Efendi		Evveli Sınıf Sani	
Naıf Kamil Efendi		Devriye Müderrisi	
Müfti Abdulkadir Efendi			
Muhasebeci Hasan Rıza Efendi			
Tahrirat Müdürü Muhamed Pir Efendi			
MECLİS-İ TEMYİZ-İ LİVÂ		MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ	
Reis Naıf Efendi	Aza	Reis	Mutasarrıfı Livâ
Ahmed Ağa	Aza	Naıf Efendi	Aza-yı Tabi'iyeye
İbrahim Ağa	Aza	Mustafa Efendi	Aza-yı Tabi'iyeye
Abdulaziz Efendi	Aza	Muhasebeci Efendi	Aza-yı Tabi'iyeye
Markar Ağa	Aza	Tahrirat Müdürü	Aza-yı Tabi'iyeye
Garib Ağa	Aza	Şerif Efendi Rabi'a	Aza-yı Muntehibesi
Temyiz Kâtibi	Efendi	Ahmed Ağa	Aza-yı Muntehibesi
Cinayet Kâtibi İbrahim Bey		Abdülcilil Bey	Aza-yı Muntehibesi
		Ohans Efendi	Aza-yı Muntehibesi
		Serkes Ağa	Aza-yı Muntehibesi
		Katip	Efendi

Resmî yazı ve mektupların yazıldığı, tapu tescillerin yapıldığı tahrirat kaleminde ahali tarafından seçilen ve reisin talebi üzerine Sadâret'ten gelen emir yazısıyla muavinliği onaylanmış Hasan Efendi başkanlığında, kayıt ve tescil işine bakan mukayyed Mahmut Efendi, beraberinde Hasan Efendi, diğer memur Mustafa Efendi ve bir Osmanlı ile bir yabancı arasındaki davalara kadı huzurunda bakılmasını sağlayan tercüman Osman Efendi bulunmaktaydı.

Livâ muhasebe kaleminde ahali tarafından seçilen ve reisin talebi üzerine Sadâret'ten gelen emir yazısıyla muavinliği onaylanmış Süleyman Tufan Efendi başkanlığında kayıt ve tescil işine bakan mukayyed Şemseddin Efendi, beraberinde Abdulkadir Efendi, diğer memur Osman Faik Efendi ve yerli halktan seçilmesi zorunlu olup belli bir teminat karşılığında çiftçiye borç akçe vermeye yetkili olan Sandık Emîni Hoca Kazar vardı

Tahrir memuru, refakat kâtibi, kayıt memuru ile birlikte ikisi müslim, üçü gayri müslim toplamda beş seyyar memur daha bulunmaktadır.

Başkâtib, vukuatları kaydeden memur, şer'î senet ve ilanlara bakan memur, memurların görev uollukları, tahsilat ve ödünç verilen malların kayd edicisi memur ve deftere her türlü kaydı yazan memur olmak üzere mukim memurlar mevcuttu.

Tahriri biten Diyardin, Karakilise, Eleşgirt kazaları mevcuttu.

MÜLKÎ İDARE

TAHRİRAT KALEMİ	LİVÂ MUHASEBE KALEMİ
Muavin Hasan Efendi	Muavin Süleyman Tufan Efendi
Mukayyed Mahmud Efendi	Mukayyed Şemseddin Efendi
Refiki Hasan Efendi	Refiki Abdulkadir Efendi
Diğeri Mustafa Efendi	Diğeri Osman Faik Efendi
Tercüman Osman Efendi	Sandık Emîni Hoca Kazar

TAHRİR MEMURLARI	
SEYYAR BULUNAN MEMURİN	MUKİM BULUNAN MEMURİN
Tahrir Memuru Mustafa Efendi	Başkâtib Efendi
Refakat Kâtibi Derviş Osman Efendi	Vukuat Kâtibi Abdul Nafız Efendi
Mukayyed Bedi Efendi	Senedat Ve İlamat Kâtibi Hasan Efendi
Diğeri Mahmud Efendi	Yevmiye Tahsilat Ve Ebniye
Muhman Ahmed Ağa	Mukayyedi Ahmed Fehmi Efendi
Diğeri Niğork Ağa	Defterci Haydar Efendi
Mesah Merez ağa	
Diğeri Kerkor Ağa	
Tahriri Hitam Bulan Kazaların Vukuat Kâtipleri	
Diyadin Kazası Vukuat Kâtibi Muhammed Efendi	
Karakilise ²⁸ Kazası Vukuat Kâtibi Ali Efendi	
Eleşgirt Kazası Vukuat Kâtibi Ahmed Efendi	

29

3. 2. 2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

İlköğretim düzeyindekilerin eğitimini vercek ikinci dereceye sahip müderrisi de vardı.

²⁸ Kasım 1919'da Karakilise adı Kazım Karabekir'in talebi üzerine Karaköse olarak değiştirilmiştir. 1938'de de Karaköse'nin adı Ağrı olarak değiştirilmiştir.

²⁹ 1287 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 87.

Tüm salnamelerin başında olduğu gibi livânın atanmış memurları en başta listelenmiştir. Bunlar livânın yöneticisi mutasarrıf, Naîb, Müfti, Muhasebeci ve Tahrirat Müdürü'nden oluşmaktadır.

Meclis-i idare yukarıda zikr ettiğimiz beş isim ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza ve bir kâtib'den oluşmuştur.

Meclis-i temyiz-i livâ ise Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslim ve iki seçilmiş gayri müslim ile birlikte biri meclis-i de'avîlerin verdiği kararların temyiz evraklarına bakan biri de cinayet davalarının evraklarına bakan iki kâtib'den oluşmuştur.

Köylüye ve çiftçiye verilecek 4050 kuruşluk krediye sahip menfaat sandığı vardı.

BAYEZİD SANCAĞI			
Evveli Sınıf Sanisi		Mutasarrıf Ali Rıza Efendi	
Müderris		Naîb Muhammed Kamil Efendi	
		Müfti Abdulkadir Efendi	
		Muhasebeci Hasan Rıza Efendi	
		Tahrirat Müdürü Muhammed Pir Efendi	
MECLİS-İ TEMYİZ-İ LİVÂ		MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ	
Naîb Efendi	Reis	Mutasarrıf Efendi	Reis
Musa Rıfkı Ağa	Mümeyyizat	Naîb Efendi	Aza
Abdülcelil Bey	Mümeyyizat	Müfti Efendi	Aza
Abdulaziz Efendi	Mümeyyizat	Muhasebeci Efendi	Aza
Markar Ağa	Mümeyyizat	Tahrirat Müdürü Efendi	Aza

Kiğork ağa	Mümeyyizat	Ahmed Ağa	Aza
Kâtibi Temyiz Hasan Efendi		İbrahim Ağa	Aza
Kâtibi Cinayet Mahmud Efendi		Ohans Ağa	Aza
		Serkez Ağa	Aza
		İshak Remzi Efendi	Kâtib
MENFAAT SANDIĞI		MECLİS-İ BELEDÎ	
Vekilleri Derdest-i İntihab		Yusuf Ağa	Reis
Olduğu Sermayesi 4050 Kuruş		İsmail Ağa	Aza
		Yusuf Ağa	Aza
		Ahmed Ağa	Aza
		Urakil Ağa	Aza
		Ohans Ağa	Aza
		Mosis Ağa	Aza
		İsmail Efendi	Kâtib
		Sandık Emmini Hudadar Efendi	

30

3. 2. 3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı atanmış yönetici erkanı ikinci derece rütbeye sahip Mutasarrıf'ın başaklığında Naîb, Müfti, salise rütbesinde olan Muhasebeci ve Tahrirat Müdürü'nden oluşmaktadır.

³⁰ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 85.

Meclis-i idare ise yukarıda zikr edilen yönetici erkan ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza ve bir kâtib'den oluşmuştur.

Meclis-i temyiz-i livâ ise Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslim ve iki seçilmiş gayri müslim ile birlikte meclis-i de'avîlerin verdiği kararların temyiz evraklarına bakan iki kâtib, cinayet davalarının evraklarına bakan iki kâtib ve genel meclis işlerine bakan bir kâtib'den oluşmuştur.

Sancağın Belediyesi Reis'in başkanlığında iki müslim ve iki gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

Sancağın ayrıca sandık emini ve kâtib'i de vardı.

MÜLKÎ İDARE

MAHALLÎ İDARE

BAYEZİD SANCAĞI	
Mutasarrıf Muhammed Şefik Bey	Saniye
Naîb Ömer Fehim Efendi	
Müfti Abdulkadir Efendi	
Muhasebeci Reşid Efendi	Salise
Tahrirat Müdürü Remzi Efendi	
MECLİS-İ TEMYİZ-İ LİVÂ	MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ
Reis Naîb Efendi	Reis Mutasarrıf Bey
Musa Refik Efendi	Naîb Efendi Aza
Mümeyyizat	Müfti Efendi Aza
Abdulaziz Efendi	Muhasebeci Efendi Aza
Mümeyyizat	Tahrirat Müdürü Efendi Aza

Garip Ağa Mümeyyizat Kiğork Ağa Mümeyyizat Temyiz Kâtibi Hasan Efendi Refik İsmail Efendi Cinayet Kâtibi Mahmut Efendi Refik Mustafa Efendi Kâtib İbrahim Efendi	İbrahim Ağa Ahmed Ağa Serkes Efendi Ohans Efendi	Aza Aza Aza Aza
MECLİS-İ BELEDÎ		
Musis Ağa Aza Ohans ağa Aza Sandık Emını İbrahim Efendi Kâtibi İsmail Efendi	Reis Yusuf Ağa İsmail Ağa Aza Yusuf Ağa Aza	

Bayezid Sancağı tahrirat livâ kalemi muavinin başkanlığında mütercim ve evrak müdürü, mübeyyiz(müsvedeleri temize çeken), diğer iki memur ve telgraf ve mazbata kaydı ile ilgilenen memurlardan oluşmaktaydı.

Bayezid Sancağı muhasebe-i livâ kalemi muavinin başkanlığında üç memur ve gayri müslim sandık emini vardı.

³¹ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 94.

Sancakta bulunan tahrir komisyonu müslim bir reisin başkanlığında iki müslim ve üç gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan tahrir emlak dairesi Başkâtib'in başkanlığında bir vukuat kâtib'i, i'lamat mukayyedi, yevmiye tahsilat mukayyedi, defterci ve mülazımdan oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan defterhane memuru bir memur, biri evvel biri sani rütbesine sahip iki kâtib ve biri de tapu kâtib'i olmak üzere dört kişiden oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan menfaat sandığı meclis-i beledi heyetiyle idare olunmakta olduğu sermayesi 62000 kuruştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
TAHRİRAT-I LİVÂ KALEMİ	MUHASEBE-İ LİVÂ KALEMİ
Muavin Ömer Lütfi Efendi	Muavin Tufan Necati Efendi
Mütercim Ve Evrak Müdürü	Refik-i Şemsi Efendi
Osman Sıdkı Efendi	Diğeri Abdukadir Efendi
Mübeyyiz mustafa behcet Efendi	Muhammed Tevfik Efendi
Diğeri Osman Faik Efendi	Sandık Emmini Kazar Ağa
Diğeri İbrahim Edhem Efendi	
Telgraf Ve Mazbata Mukayyedi	
Ahmed Zühdü Efendi	
TAHRİR KOMİSYONU	TAHRİR EMLAK DAİRESİ

Reis Abbas Ağa	Başkatip Muhammed Rıfa't Efendi
Süleyman Ağa Aza	Vukuat Kâtibi Emin Efendi
İsmail Efendi Aza	İ'lamat Mukayyedi Hasan Tevfik Efendi
Ağop Ağa Aza	Yevmiye Tahsilat Mukayyedi Fevzi Efendi
Ohan Ağa Aza	Defterci Ali Haydar Efendi
Kerkor Ağa Aza	Mülazım Şükrü Efendi
MENFAAT SANDIĞI VEKİLLERİ	DEFTERHANE MEMURU
Meclis-i Beledi Heyetiyle İdare Olunmakta Olduğu Sermayesi 62000	Memur İbrahim Efendi Kâtibi Evvel Derviş Osman Faik Efendi Sani Ali Efendi Tapu Kâtibi Hasan Tahsin Efendi

32

3. 2. 4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı atanmış yönetici erkanı ikinci derece rütbeye sahip Mutasarrıf'ın başkanlığında Naîb, Müfti, salise rütbesinde olan Muhasebeci ve Tahrirat Müdürü'nden oluşmaktadır.

Meclis-i idare ise yukarıda zikr edilen yönetici erkan ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza ve bir kâtib'den oluşmuştur.

Meclis-i temyiz-i livâ ise Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslim ve iki seçilmiş gayri müslim ile birlikte meclis-i de'avîlerin verdiği kararların temyiz

³² 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 95.

evraklarına bakan iki kâtib, cinayet davalarının evraklarına bakan iki kâtib'den oluşmuştur.

Sancağın Belediyesi Reis'in başkanlığında iki müslim ve iki gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

Sancağın ayrıca sandık emini ve kâtib'i de vardı.

MÜLKÎ İDARE

MAHALLÎ İDARE

BAYEZİD SANCAĞI	
Mutasarrıf Muhammed Şefik Bey	Saniyen
Naib Ömer Fehim Efendi	
Müfti Abdulkadir Efendi	
Muhasebeci Reşid Efendi	Salise
Tahrirat Müdürü Remzi Efendi	
MECLİS-İ TEMYİZ-İ LİVÂ	MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ
Reis Nasib Efendi	Reis Mutasarrıf Bey
Musa Rıfki Efendi Mümeyyizat	Naib Efendi Aza
Abdulaziz Efendi Mümeyyizat	Müfti Efendi Aza
Garip Ağa Mümeyyizat	Muhasebeci Efendi Aza
Kıgork Ağa Mümeyyizat	Tahrirat Müdürü Efendi Aza
Temyiz Kâtibi Hasan Efendi	İbrahim Ağa Aza
Refiki İsmail Efendi	Ahmed Ağa Aza
Cinayet Kâtibi Mahmud Efendi	Serkes Efendi Aza

Refiki Mustafa Efendi	Ohans Efendi Aza Kâtib İbrahim A'hed Efendi
MECLİS-İ BELEDÎ	
Musis Ağa Aza Ohans Ağa Aza Sandık Emîni İbrahim Efendi Kâtib İsmail Efendi	Reis Yusuf Ağa İsmail Ağa Aza Yusuf Ağa Aza

33

Bayezid Sancağı tahrirat livâ kalemi muavinin başkanlığında mütercim ve evrak müdürü, mübeyyiz(müsvedeleri temize çeken), diğer iki memur ve evamiri nağme-i, ma'rufatı kaydı ve telgraf ve mazbata kaydı ile ilgilenen memurlardan oluşmaktaydı.

Bayezid Sancağı muhasebe-i livâ kalemi muavinin başkanlığında üç memur ve gayri müslim sandık emîni vardı.

Sancakta bulunan tahrir komisyonu müslim bir reisin başkanlığında iki müslim ve üç gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan tahrir emlak dairesi Başkâtib'in başkanlığında bir vukuat kâtib'i, i'lamat mukayyedi, yevmiye tahsilat mukayyedi, defterci ve mülazımdan oluşmaktaydı.

³³ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 94.

Sancakta bulunan defterhane memuru bir memur, biri evvel biri sani rütbesine sahip iki kâtib ve biri de tapu kâtib'i olmak üzere dört kişiden oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan menfaat sandığı meclis-i beledi heyetiyle idare olunmakta olduğu sermayesi 62000 kuruştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
TAHRİRAT LİVÂ KALEMİ	MUHASEBE-İ LİVÂ KALEMİ
Muavin Ömer Lütfi Efendi	Muavin Tufan Necati Efendi
Mütercim ve Evrak Müdürü Osman Sadık Efendi	Refiki Şemsi Efendi
Mübeyyiz Mustafa Behçet Efendi	Diğeri Abdulkadir Efendi
Diğeri Osman Faik Efendi	Diğeri Muhammed Tevfik Efendi
İbrahim Edhem Efendi	Sandık Emni Kazar Ağa
Evamiri Nağme-i ve ma'rufatı Mukayyedi Hakkı Efendi	
Telgraf Ve Mazbata Mukayyedi Ahmed Zühdü Efendi	
TAHRİR KOMİSYONU	TAHRİR EMLAK DAİRESİ
Reis Abbas Ağa	Başkâtip Muhammed Rıfat Efendi
Süleyman Ağa Aza	Vukat Kâtibi Emin Efendi
İsmail Efendi Aza	İlamat Mukayyedi Hasan Tevfik Efendi
Agop Ağa Aza	Yevmiye Tahsilât Mukayyedi Fevzi Efendi

Ohan Ağa Aza	Defterci Ali Haydar Efendi
Kerkor Ağa Aza	Mülazım Şükrü Efendi
MENFAAT SANDIĞI VEKİLLERİ	DEFTERHANE MEMURLARI
Meclis-i Beledi Heyetiyle İdare Olunmakta Olduğu Sermayesi 62000	Memur İbrahim Efendi Kâtib-i evvel Derviş Osman Faik Efendi Sani Ali Efendi Tapu Kâtibi Hasan Tahsin Efendi

34

3. 2. 5. 1293 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağında tahrirat kalemi muavin başkanlığında mütercim ve evrak mukayyedi, refik-i evvel ve çend nefer mülazım efendiden oluşuyordu.

Sancakta bulunan tahrirat kalemi muavinin başkanlığında mütercim ve evrak mukayyedi, bir refik-i evvel ve bu kalemde birkaç nefer mülazımdan oluşmaktaydı.

Muhasebe kalemi de muavin başkanlığında refiki evvel ve sani rütbesinde birer kişi ile gayri müslim sandık emininden oluşmaktaydı.

Defteri hakani kalemi bir baş kâtib bir memur, sani rütbesinde bir memur ve bir de tapu kâtib'inden oluşmaktaydı.

Sancakta bulunan tahrir komisyonu müslim bir reisin başkanlığında iki müslim ve dört gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

³⁴ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 95.

Tahrir emlak kalemi başkatip, vukuat kâtibi, ilamat kâtibi, tahsilat mukayyedi ve defterciden oluşmaktaydı.

Sancağın nevahi-i mülhakası Patnos nahiyesi, Hamur nahiyesi, beşinci mecdiye rütbesinde olan Celali ve Adamanlu aşiretleri olup bu nahiya ve aşiretlerin müdürleri ve kâtib'leri vardı.

Sancağın menfaat sandığı vekilleri olarak belediye meclisi heyeti idare etmektedir. Sermayesi 16213 kuruştur.

BAYEZİD SANCAĞI			
TAHRİRAT KALEMİ		MUHASEBE KALEMİ	
Muavin İbrahim A'hed Bey		Muavin Tufan Necati Efendi	
Mütercim ve Evrak Mukayyedi Osman Sıtkı Efendi		Refik-i Evvel Abdulkadir Efendi	
Refik-i Evvel Mustafa Vasfı Efendi		Sani Mustafa Efendi	
İşbu Kalemde Çend Nefer Mülazım Efendiler Vardır.		Sandık Emni Kerkor Ağa	
DEFTER-İ HAKANİ	TAHRİR KOMİSYONU	TAHRİR EMLAK KALEMİ	
Memur Ali Rıza Efendi	Reis Abbas Ağa	Başkatip Muhammed	
Başkatip Derviş Efendi	Süleyman Ağa Aza	Rıf'at Efendi	
Sani Hafız Osman Efendi	İsmail Efendi Aza	Vukuat Kâtibi Osman	
Tapu Kâtibi Muhammed	Agob Ağa Aza	Faik Efendi	

Efendi	Ohan Ağa	Aza	İlamat Kâtibi Hasan
	Kerkor Ağa	Aza	Tevfik Efendi
	Musis Ağa	Aza	Tahsilat Mukayyedi
			Hasan Fevzi Efendi Defterci Haydar Efendi
NEVAHÎ-İ MÜLHAKA		MENFAAT SANDIĞI VEKİLLERİ	
Patnos Nahiyesi Müdürü Muhammed Ağa		Belediye Meclisi Heyetiyle İdare Olunmaktadır. Sermayesi 16213	
Kâtib Abdürrezzak Efendi			
Hamur Nahiyesi Müdürü Cafer Ağa			
Kâtib Osman Ağa			
Celali A'şireti Müdürü Ateş Ağa Beşinci Mecidiye			
Adamanlu A'şireti Müdürü Mirza Ağa			

35

3. 2. 6. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağında tahrirat kalemi muavin ve mütercim başkanlığında, evrak mukayyedi, refik-i evvel ve birkaç mülazımdan oluşuyordu.

Muhasebe kalemi de muavin başkanlığında refiki evvel ve sani rütbesinde birer kişi ile gayri müslim sandık eminden oluşmaktaydı.

Defteri hakani kalemi bir baş kâtib, bir memur, sani rütbesinde bir memur, bir gayri müslim ve bir de tapu kâtib'inden oluşmaktaydı.

³⁵ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 90.

Sancakta bulunan tahrir komisyonu müslim bir reisin başkanlığında iki müslim ve üç gayri müslim aza'dan oluşmaktaydı.

Tahrir emlak kalemi başkatip, vukuat kâtibi, ilamat kâtibi, tahsilat mukayyedi ve aza olan defterciden oluşmaktaydı.

Sancağın nevahi-i mülhakası Patnos nahiyesi, Hamur nahiyesi, beşinci mecidiye rütbesinde olan Celali ve Adamanlu aşiretleri olup bu nahiya ve aşiretlerin müdürleri ve kâtib'leri vardı.

Sancağın menfaat sandığı vekilleri olarak belediye meclisi heyeti idare etmektedir. Sermayesi belirtilmemiştir.

BAYEZİD SANCAĞI		
TAHRİRAT KALEMİ		MUHASEBE KALEMİ
Muavin ve Mütercim Osman SıdkıEfendi		Muavin Tufan Necati Efendi
Evrak Mukayyedi Hasan Fevzi Efendi		Refik-ı Evvel Abdulkadir Efendi
Refik-ı Evvel Mustafa Vasfi Efendi		Sani Mustafa Efendi
İş Bu Kalemde Çend Nefer Mülazım Efendiler Vardır.		Sandık Emni Kerkor Ağa
DEFTER-İ HAKANİ KALEMİ	TAHRİR KOMİSYONU	TAHRİR –İ EMLAK KALEMİ
Memur Ali Rıza Efendi	Reis Abbas Ağa	Başkâtib Muhammed Rıfat
Başkâtib Derviş	Süleyman Ağa Aza	Efendi
Osman Efendi	İsmail Efendi Aza	Vukuat Kâtibi Osman Faik
Sani Hafız Osman Efendi	Agop Ağa Aza	Efendi

Tapu Katibi	Ohan Ağa Aza	İlamat Kâtibi Hasan Tevfik
Muhammed Efendi	Kerkor Ağa Aza	Efendi
Musis Ağa Aza		Tahsilat Mukayyedi Muhammed Rıza Efendi Defterci Haydar Efendi Aza
NEVAH-İ MÜLHAKA		MENFAAT SANDIĞI VEKİLLERİ
Patnos Nahiyesi Müdür Vekili Muhammed Ağa		Belediye Meclisi Heyetiyle İdare
Kâtib Mustafa Efendi		Olunmaktadır
Hamur Nahiyesi Müdürü Cafer Ağa		Sermayesi ...
Katip Osman Efendi		
Celali A'şireti Müdürü Ateş Ağa (Beşinci Mecid)		
Adamanlu A'şireti Müdürü Mirza Ağa		

36

3. 2. 7. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağı Mutassarıf tarafından yönetiliyordu.

Livâ(sancak) memurları naîb, müftü, muhasebeci ve tahrirat müdürü ile evkaf müdürü'nden oluşmaktaydı.

Bayezid meclis-i idare-i livâ'da mutassarıfın başkanlığında aza-yı tabi'iyeden olan naîb, müftü, muhasebeci ve tahrirat müdürü ile birlikte aza-yı müntehibeden olan iki müslüman ve iki gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

³⁶ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 85.

Livânın Bidayet Mahkemeleri

Hukuk dairesi Naîb'in başkanlığında, biri müslüman biri gayri müslim iki aza ve bir de aza mülazımından oluşmaktadır.

Ceza dairesi bir müslümanın başkanlığında müdde i umumi olan muavin, bir müslüman aza ve bir de gayri müslim aza mülazımından oluşmaktaydı.

Mahkeme-i livâ kalemi bir başkâtib, iki müslüman mukayyemat ve iki gayri müslim mukayyedattan oluşmaktadır.

İcra dairesi İcra memuru muavin ile iki müslüman mübaşirden oluşmaktadır.

BAYEZİD SANCAĞI		
Mutassarıf İbrahim Kamil Efendi (mematin)		
MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ		MEMURUN-İ LİVÂ
Reis Mutassarıf-ı Livâ		Naîb Ahmed Fevzi Efendi,
Aza-yı Muntehibe	Aza-yı Tabi'iyeye	Müfti Dursun Efendi
İbrahim Ağa	Naîb	Muhasebeci Vefa Efendi
İbrahim Efendi	Müftü	Tahrirat Müdürü İsmail Rıfat Efendi
Serkes Ağa	Muhasebeci	Evkaf Müdürü Efendi
Markar Ağa	Tahrirat Müdürü	
Katip münhal		
MAHKEME-İ BİDAYET-İ LİVÂ		
CEZA DAİRESİ		HUKUK DAİRESİ
Reis Mahmud Aziz Efendi		Reis Naîb Efendi

Müdde-i Umum Muavin Remzi Efendi	Ali Efendi Aza
Muhammed Emin Efendi Aza	Kiğork Ağa Aza
Aza Mülazımı Kalos Efendi	Aza Mülazımı Abdülvehhab Efendi
İCRA DAİRESİ	MAHKEME-İ LİVÂ KALEMİ
İcra Memuru Muavin Osman Efendi	Başkâtip Mustafa Efendi
Mübaşir Halil Ağa	Mukayyedat Muhammed Efendi
Mübaşir İbrahim Ağa	Mukayyedat Bağdosar Efendi
	Mukayyedat İsmail Efendi
	Mukayyedat Akop Efendi

³⁷ Bayezid sancağı muhasebe kalemı muhasebeci, muavin, mukayyed ve sandık emınınden oluşmaktadır.

Tahrirat kalemı dördüncü rütbeye sahip müdür ve müslüman bir kişı ile bir mübeyyizden oluşmaktadır.

Belediye dairesi bir müslümanın başkanlığında iki gayri müslim aza ve bir de kâtib'den oluşmaktaydı.

Aşar ve ağnam müdüriyeti müdür, başkâtip, ikinci rütbede bir kâtip, üçüncü rütbede bir kişı ve bir ambar eurundan oluşmaktadır.

Defterhane kalemında bir memur ve bir de başkâtip'den oluşmaktadır.

Tahrir emlak kalemı ve tahrir komisyonu oluşturulmuş ancak üyeleri oluşturulmamıştır.

³⁷ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 114.

Menfaat sandığı vekilleri bir muallimi evvel, bir iinci derecede rübeli kişi, üçüncü derece rütbede bir kişi ile biri müslüman ve ikisi de gayri müslim üç aza'dan oluşmaktadır.

Mekteb-i rüştiye bir reis, bir muavin ve bir de aza'dan oluşmaktadır.

MAHALLÎ İDARE

BAYEZİD SANCAĞI		
TAHRİRAT KALEMİ	MUHASEBE KALEMİ	
Müdür İsmail Rıfkı Efendi(Rabia) Rıfkı Cemal Bey Mübeyyiz Efendi	Muhasebeci Vefa Efendi Muavin Muhammed Efendi Mukayyed Hafız Efendi Sandık Emni Kerkor Efendi	
AŞAR VE AĞNAM MÜDÜRLÜĞÜ		BELEDİYE DAİRESİ
Müdür Hilmi Efendi Başkâtip Tevfik Efendi Kâtibi Sani Abdulrezzak Efendi Salis Ömer Efendi Ambar Memuru Ahmed Efendi	Reis Dursun Ağa Haçin Ağa Aza Ohan Ağa Aza Kâtib Muhammed Şefik Efendi	
TAHRİR KOMİSYONU	TAHRİR EMLAK KALEMİ	DEFTERHANE KALEMİ
		Memur Salih Efendi Başkâtip Şükrü Efendi

MEKTEB-İ RÜŞTİYE	MENFAAT SANDIĞI VEKİLLERİ	
Reis Muhammed Rıfa Efendi	Aza Abbas Ağa	Muallimi evvel Ali Rıza Efendi
Muavin Süleyman Efendi	Aza Kalust Efendi	Sani Mahmud Efendi
Aza Betlizade Yusuf ağa	Aza Bağdasar Efendi	Salisi Halil Efendi

38

3. 2. 8. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağı Mutassarıf tarafından yönetiliyordu.

Livâ (sancak) memurları naîb, müftü, muhasebeci ile tahrir berat müdürü'nden oluşmaktaydı. İlköğretim düzeyindekilerin eğitimini verecek ikinci dereceye sahip devriye müderrisi de vardı.

Meclis-i idare ise yönetici erkan olarak yukarıda zikr edilen aza-yı tabi'ye ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza-yı müntehibe ve bir kâtib'den oluşmuştur.

Livâ'nın bidayet mahkemesinden ceza dairesi'de reis, müddei umumi muavini, biri müslüman, biri de gayri müslim olmak üzere iki aza-yı fahri'den oluşmaktadır.

Livâ'nın bidayet mahkemesinden ceza dairesi'de reis, biri müslüman, biri de gayri müslim olmak üzere iki aza-yı nisbi ve bir de aza-yı mülazımı'den oluşmaktadır.

MÜLKÎ İDARE

³⁸ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 115.

BAYEZİD SANCAĞI	
Mutasarrıfı Livâ Ömer Şevki Paşa (Miri Miran)	
(Memurini Livâ)	
Naib Muhammed Vasfi Efendi	Devriye Müderrisi
Müfti Hacı Muhammed Efendi	Saniye
Muhasebeci Hasan Hüsnü Efendi	
Tahrir Berat Müdürü Süleyman Faik Bey	
MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ	
Reis Mutasarrıf Paşa	
(Aza-yı Müntehiye)	(Aza-yı Tabi'iyeye)
Şerif Efendi	Naib Efendi Muhasebeci Efendi
İbrahim Efendi	Müfti Efendi Mırğas Efendi
Serkes Efendi	Tahrirat Müdürü Bey
Ohan Ağa	Kâtib Mahmud Nazım Efendi
LİVÂ BİDAYET MAHKEMESİ	
Ceza Dairesi	Hukuk Dairesi
Reis Osman Ferid Efendi	Reis Naib Efendi
Müddei Umumi Muavini Hafız	İsmail Efendi Aza-yı Nisbi
Ahmed Ziya Efendi	Melkun Efendi Aza-yı Nisbi
Abdulvehhab Efendi Aza-yı Fahri	Aza Mülazımı Mustafa Efendi

Ağop Ağa	Aza-yı Fahri	
----------	--------------	--

39

Livânın mahkemei mezbure kaleminde bir başkâtib, bir zabıt kâtibi, bir icra memuru, bir mubaşir, ayrıca ikisi müslüman biri gayri müslim olmak üzere toplamda yedi kişiden oluşmaktadır.

Livânın muhasebe kaleminde muavin, merkez kâtibi, mukayyed, biri müslüman biri gayri müslim iki çalışan ile sandık eminden oluşmaktaydı.

Livânın tahrirat kalemi muavin, tercüman vekili, bir memur, bir mübeyyiz ve bir diğer çalışandan oluşmaktaydı.

Livânın ziraat bank şubesi reis, bir memur, bir kâtib ve ikisi müslüman, biri gayri müslim üç aza'dan oluşmaktaydı.

Livânın vergi kalemi bir memur, bir vukuat kâtibi, defterci ve ayrıca iki kişiden oluşmaktadır.

Livânın belde muhasebesi reis ve ikisi müslüman ile ikisi gayri müslim dört kişi'den oluşmaktaydı.

Livânın nüfus kalemi bir memur, bir kâtib, bir dize pasaport memuru ile karabulak çalışanından oluşmaktadır.

MAHKEME-İ MEZBURE KALEMİ	
İcra Memuru Sadettin Efendi	Başkâtib Hafız Sabri Efendi
Mubaşir Halil Ağa	Zabıt Kâtibi Kadir Efendi

³⁹ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 240.

Diğeri Pervane Baba	Diğeri Hıdır Efendi Melkun Efendi
TAHRİRAT KALEMİ	MUHASEBE KALEMİ
Muavin Salih Vehbi Efendi Tercüman Vekili Abdülğafur Efendi Mesrur Efendi Memuru Akif Efendi Mübeyyiz Ömer Efendi	Muavin Abdulkadir Efendi Merkez Kâtibi Kamil Efendi Mukayyed Bağdasar Efendi Nuri Efendi Kalust Efendi Sandık emini ali efendi
VERGİ KALEMİ	ZİRAAT BANK ŞUBESİ
Memur Hacı İlhami Efendi Vukuat Kâtibi Muhammed Şevket Efendi Rıfki Yunus Efendi Defterci Murad Efendi	Reis Abdülvehhab Efendi Memur Rasim Efendi Kâtib Abdulkerim Zihni Efendi Aza Hüsnü Ağa Mahammed Ağa Arakil Ağa
NÜFUS KALEMİ	BELDE MUHASEBESİ
Memur Ahmed Hamdi Efendi Kâtip Muhammed Sabri Efendi Dize Pasaport Memuru Hamdi Efendi Karabulak Arslan Efendi	Reis Baba Efendi Ağa Selim Efendi İsmail Ağa Oskehan Ağa Erakil Ağa

Livânın mektebi rüşdiyesinde biri evvel biri sani rüdbesinde iki muallim ile bir diğér çalışan ve 60 adet öğrenci mevcuttur.

Livânın defterhane kalemi bir memur, bir kâtib bulunuyordu.

Livânın telgraf ve posta idaresinde müdür, muhasebe memuru, muvakkat muhabere memuru ve diğeri bir çalışandan oluşuyordu.

Livâya bağlı adamanlu ve celali aşiretlerinin müdürleri vardı.

Livâda beğisi ve tabur kâtibi iki mülazımı evel, sani rütbesinde üç kişi ile süvari birinci ve ikinci bölük yüzbaşısı ve piyade birinci bölük yüzbaşısı mevcuttu.

3. 2. 9. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağı ziraat bankası bir tahsildar, bir ambar memuru ve bir kolcudan oluşmaktadır.

Mal kalemi müdür, bir muavin ve bir sandık eminden oluşmaktadır.

Diğér memurlar ise bir nüfus memuru, bir tapu kâtibi ve bir kâtiben oluşmaktadır.

Polis memurları üçüncü komiser ve bir polisten oluşmaktadır.

Taşlıçay nahiyesinin müdürü ve bir kâtibi mevcuttur.

Tutak kazası kaymakam, naıf, mal müdürü ve tahrirar kâtibinden oluşmaktadır.

BAYEZİD SANCAĞI

Mal Kalemi	Ziraat Bankası
------------	----------------

⁴⁰ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 241.

Müdür Hüsni Efendi	Tahsildar Şükrü Efendi
Muavin İbrahim Efendi	Anbar Memuru İzzet Efendi
Sandık Emni Hacı Muhammed Efendi	Kolcu Ali Ağa
MEMURİN-İ SAİRE	
Nüfus Memuru Abde Efendi	
Kâtibi Cemal Efendi	Tabu Kâtibi Şamil Efendi
POLİS MEMURLARI	
Üçüncü Komiser Said Efendi	
Polis Ahmed Bey	
Taşlıçay Nahiyesi Müdürü Muhammed Veli Efendi	
Kâtibi Mustafa Efendi	
TUTAK KAZASI	
	Kaymakam Fethi Efendi
	Naîb Rıfat Efendi
	Mal Müdürü Necip Bey
	Tahrirat Kâtibi Muhammed Dursun Efendi

MÜLKÎ İDARE

Bayezid sancağı yöneticileri mutasarrıf (mirimiran), nâib, muhasebeci, müftü ve tahrirat müdüründen oluşmaktadır.

⁴¹ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 373.

Bayezid sancağı idare meclisi reisi mutasarrıf paşa, aza-yı tabi'iyeden nâib, muhasebeci, müftü, tahrirat müdürü ile iki müslüman ve iki gayri müslim aza-yı müntehibeden ve bir başkâtibden oluşmaktadır.

BAYEZİD SANCAĞI	
Mutasarrıf Livâ Ahmed Paşa Mirimiran	
Erkan-ı Livâ	
	Naib Hasan Hüsnü Efendi Muhasebeci Hüseyin Hüsnü Efendi Müfti Hacı Mahmud Efendi Tahrirat Müdürü Besim Bey
MECLİS-İ İDARE-İ LİVÂ	
Reis Mutasarrıf Paşa	
Aza-yı Tabi'iyeye	Aza-yı Müntehibe
Naib Efendi Muhasebeci Efendi Müfti Efendi Tahrirat Müdürü Bey	Nebi Ağa Binbaşı İsmail Efendi Evadis Efendi Mıgırdıç Ağa
Başkâtib Abdulkerim Efendi	

⁴² 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 378.

BAYEZİD SANCAĞI

Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemeleri

Ceza dairesi reis, müdde-i umumi muavini ve iki azadan oluşmaktadır.

Hukuk dairesi reis naîb, biri müslüman biri gayri müslim iki aza ve bir aza mülazımından oluşmaktadır.

Mahmeke-i mezbure kalemi bir başkâtib, bir müstantık, üç zabıt kâtibi, bir icra memuru ve iki mübaşirden oluşmaktadır.

Tahrirat kalemi muavin, üçüncü dereceye sahip bir evrak memuru, üç mübeyyiz ve bir sandık emminden oluşmaktadır.

Muhasebe kalemi muavin, br merkez kâtibi, bir müsalihi cariye kâtibi ve iki mukayyeden oluşmaktadır.

LİVÂ BİDAYET MAHKEMESİ	
HUKUK DAİRESİ	CEZA DAİRESİ
Reis Naîb Efendi	Reis Abde Hilmi Efendi
Aza	Müdde-ı Umumi Muavini İbrahim
İsmail Efendi	Fevzi Efendi
Melkun Efendi	Abdülvehhab Efendi Aza
Aza Mülazımı Mustafa Efendi	Hacatur Ağa Aza
MAHKEME-İ MEZBURE KALEMİ	
Başkâtib Münhal	Zabıt Kâtibi Haydar Efendi

Müstantık Ahmed Efendi	İcra Memuru Sa'deddin Efendi
Zabıt Kâtibi Ahmed Efendi	Mübaşir Halil Ağa Muhammed Ali Ağa
Zabıt Kâtibi Semşeddin Efendi	
MUHASEBE KALEMİ	TAHRİRAT KALEMİ
Muavin Kamil Efendi Rabia,	Muavin Salih Vehbi Efendi
Merkez Kâtibi Kaluset Efendi	Salise Evrak Memuru Abdi Efendi
Müsaliḥ Cariye Kâtibi Hüseyin Efendi	Mübeyyiz Sa'ye Efendi
Mukayyed Bağdasar Efendi	Mübeyyiz Muhammed Efendi
Mukayyed Celal Efendi	Mübeyyiz Ahmed Efendi
	Sandık Emni Ali Vefa Efendi

BAYEZİD SANCAĞI

Bayezid sancağı ziraat bank şubesi reis, bir kâtib ve bir müslüman ile bir gayri müslimden oluşmaktadır.

Vergi kalemi bir memur, bir vukuat kâtibi, bir refik ve bir defterciden oluşmaktadır.

Defteri hakani kalemi bir memur ve bir kâtibden oluşmaktadır.

Nüfus kalemi bir memur ve bir kâtibden oluşmaktadır.

Kızıldize, ferah bulak ve gürcü bulak pasaport muayene memurları mevcuttur.

⁴³ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 379.

Beledi dairesi reis, iki müslüman ve iki gayri müslim olmak üzere dört aza ve bir çavuştan oluşmaktadır.

Mekteb rüşdiye birinci derecede bir muallim, ikinci derecede bir muallim, bir arapça el yazması muallimi, bir kapıcı ve doksan dokuz talebeden oluşmaktadır.

VERGİ KALEMİ	ZİRAAT BANK ŞUBESİ		
Memur Şakir Efendi	Reis İsmail Efendi		
Vukuat Kâtibi Sabit Efendi	Kâtib İbrahim Efendi		
Refik İbrahim Efendi	Aza		
Defterci Ömer Efendi	Hüsnu Ağa		
	Akub Ağa		
NÜFUS KALEMİ	DEFTER-İ HAKANİ KALEMİ		
Memur Ahmed Hamdi Efendi	Memur Ali Rıza Efendi		
Kâtibi Şefik Efendi	Kâtib Şakir Efendi		
Kızıl Dize Pasaport Muayene Memuru Murad Efendi			
Ferah Bulak Pasaport Muayene Memuru Arslan Efendi			
Gürcü Bulak Pasaport Muayene Memuru Yusuf Efendi			
BELEDİ DAİRESİ			
Reis Vekili Ahmed Hamdi Efendi			
Aza			
Hüseyin Ağa	İskender Efendi	Cerabet Ağa	Tatus Ağa

Çavuş Şemseddin Efendi	
MEKTEB-İ RÜŞDİYE	
Muallim-ı Evvel Ali Rıza Efendi Müderris	
Muallim-ı Sani Münhal	
Rik'a Muallimi Ahmed Efendi	
Bevvab Kamil Efendi	Aded-i Şakirdan 99

44

Rusûmât(Gümrük) vergileri ile ilgilenen kâtib ve musun memuru vardı. Belediye meclisinde gene nizamnamelere uygun Mustafa Ağa'nın reisliğinde Yusuf Ağa ve iki gayri müslim olan Ohans ve Ohan ağalar yönetimde yer almaktaydı.

Sancak merkezinde arazi kâtibi, karatina müdürü, gayri müslim bir doktor, telgraf müdürü ve haberleşme memuru vardı. Bizzat sancak merkezine bağlı olarak yönetilen Celali ve Adamanlu aşiretinin ağaları müdür olarak görev yapmaktaydı.

MAHALLÎ İDARE

RUSÛMÂT MEMURLARI	MECLİS-İ BELEDİ
Müdür Eyyub Efendi	Reis Mustafa Ağa
Kâtib Ali Efendi	Yusuf Ağa
Musun Memuru	Ohans Ağa
Halil Efendi	Ohan Ağa
MERKEZ LİVÂDA BULUNAN MEMURİN	

⁴⁴ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 380.

<p>Arazi Kâtibi Ahmed Bey</p> <p>Karantina Müdürü Hüseyin Şefik Efendi</p> <p>Tabib Mösyö Ecati</p> <p>Telgraf Müdürü Rıza Efendi</p> <p>Muhabere Memuru Muhammed Bey</p>
<p>BİZZAT MUTASARRIFLIKTAN İDARE OLUNAN NEVAHİ</p>
<p>Celali Aşireti Müdürü Ateş Ağa</p> <p>Adamanlu Aşireti Müdürü Ömer Ağa</p>

45

3. 3. 1. 1287 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Diyadin kazası kaymakam başkanlığında naîb, malmüdürü ve sandık eminin bulunduğu kaza erkenı mevcuttu.

Kaza idaresi iki aza ve bir kâtib ile bu heyete başkanlık eden kaymakam tarafından yönetilirdi.

Nevahiyi mülhaka(bağlı nahiyeler)'den Hamur ve birinci derece mahkeme olup kazalarda bulunan meclis-i de'avî Naîb reisliğinde iki seçilmiş üye ve kâtib'den oluşmaktadır.

MÜLKÎ İDARE

DİYADİN KAZASI

⁴⁵ 1287 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 88.

Kaymakam Şeyhi Bey	
Naîb Hasan Zahid Efendi	
Mal Müdürü Muhammed Efendi	
Sandık Emîni Cafer Ağa	
MECLİS-İ İDARE	
Reis	Kaymakam
İsa Ağa	Aza
Osman Ağa	Aza
Abdullah Efendi	Kâtib
NEVAH-İ MÛLHAKASI	MECLİS-İ DE'AVÎ
Hamur Nahiyesi	Reis Naîb
Müdürü Sabit Ağa	Abdurrahman Ağa Mümeyyizat
	Ahmed Ağa Mümeyyizat
	Kâtib Efendi

46

3. 3. 2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Diyadin kazasında atanmış yönetici erkan kaymakam, naîb, mal müdürü ve sandık emîninden oluşmaktaydı.

⁴⁶ 1287 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 89.

Meclî-i idare kaymakamın başkanlığında, naîb, mal müdürü ile birlikte iki müslüman biri de gayri müslim olmak üzere seçilmiş üç aza ve bir gayri müslim kâtib'den oluşmuştur.

Meclîs-i de'avî'de reis naîb'in başkanlığında dört seçilmiş müslüman ve bir kâtib'den oluşmuştur.

Menfaat sandığının sermayesi 5830 kuruş olarak planlanmıştır.

MÜLKÎ İDARE

DİYADİN KAZASI	
Kaymakam hasan şeyhi bey	
Naîb a'şir efendi	
Mal müdürü Muhammed Efendi	
Sandık emini keleş ağa	
MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE
Reis Naîb Efendi	Kaza Kaymakam-ı Reis
Timur Ağa Mümeyyizat	Naîb Efendi Aza
Osman Ağa Mümeyyizat	Mal Müdürü Efendi Aza
Hasan Ağa Mümeyyizat	Derbaz Ağa Aza
Sefer Ağa Mümeyyizat	Ahmed Ağa Aza
Kâtib İsmail Efendi	Ali Ağa Aza
	Artin Ağa Kâtib
MENFAAT SANDIĞI	

Vekilleri Henüz İntihab Olunmadığı

Sermayesi

Kuruş 5830

47

3. 3. 3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE SANCAK MERKEZİNDEN YÖNETİLEN NEVAHİ VE DİYADİN KAZASINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı'nda bizzat mutasarrıflıktan idare olunan Celali, Adamanlu, ve Patnos a'şiretleri olmak üzere üç a'şiret vardı.

Diyadin kazasının yönetici erkânı Kaymakam başkanlığında Naîb, Mal Müdürü ve gayri müslim Sandık Emininden oluşmaktaydı.

Meclis-i idare kaymakamın başkanlığında Naîb, Mal Müdürü ve üç müslüman, bir gayri müslim aza ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Meclis-i de'avî Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslüman ve bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Hamur nahiyesi de müdürlükle idare olunmaktaydı.

BAYEZİD SANCAĞI
Bizzat Mutasarrıflıktan İdare Olan Nevahi
<p>Celali A'şireti Müdürü Ateş Ağa</p> <p>Adamanlu A'şireti Müdürü Bekir Ağa</p> <p>Patnos A'şireti Müdürü ömer Ağa</p>

⁴⁷ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 87.

DİYADİN KAZASI	
Kaymakam Muhammed Azat Ağa	
Naïb Şükrü Efendi	
Mal Müdürü Muhammed Efendi	
Sandık Emni Parsiğ Efendi	
MECLİS-İ İDARE	MECLİS-İ DE'AVÎ
Reis Kaymakam Kaza	Reis Naïb Efendi
Naïb Efendi Aza	İsa Ağa Mümeyyizat
Mal Müdürü Efendi Aza	Osman Ağa Mümeyyizat
Ahmed Ağa Aza	Timur Ağa Mümeyyizat
Ali Ağa Aza	Kâtip Abdulkerim Efendi
Derbas Ağa Aza	
Ersin Ağa Aza	
Kâtib Bekir Efendi	
Hamur Nahiyesi Müdürü Ahmed Ağa	

48

3. 3. 4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE SANCAK MERKEZİNDEN YÖNETİLEN NEVAHİ VE DİYADİN KAZASINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı'nda bizzat mutasarrıflıktan idare olunan Celali, Adamanlı ve Patnos a'şiretleri olmak üzere üç a'şiret vardı.

⁴⁸ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 96.

Diyadin kazasının yönetici erkanı Kaymakam başkanlığında Naîb, Mal Müdürü ve gayri müslim Sandık Emininden oluşmaktaydı.

Meclis-i idare kaymakamın başkanlığında Naîb, Mal Müdürü ve üç müslüman, bir gayri müslim aza ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Meclis-i de'avî Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslüman ve bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Hamur nahiyesi de müdürlükle idare olunmaktaydı.

BAYEZİD SANCAĞI	
Bizzat Mutasarrıflıktan İdare Olunan Nevahi	
<p style="text-align: center;">Celali A'sireti Müdürü Ateş Ağa</p> <p style="text-align: center;">Adamanlu A'sireti Müdürü Ağa</p> <p style="text-align: center;">Patnos A'sireti Müdürü Ömer Ağa</p>	
DİYADİN KAZASI	
<p style="text-align: center;">Kaymakam Muhammed Azat Ağa</p> <p style="text-align: center;">Naîb Şükrü Efendi</p> <p style="text-align: center;">Mal Müdürü Muhammed Efendi</p> <p style="text-align: center;">Sandık Emîni Parsığ Efendi</p>	
MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE

Reis Nasib Efendi	Reis Kaymakam-ı Kaza
İsa Ağa Mümeyyizat	Naîb Efendi Aza
Osman Ağa Mümeyyizat	Mal Müdürü Efendi Aza
Timur Ağa Mümeyyizat	Ahmed Ağa Aza
Kâtib Abdulkerim Efendi	Ali Ağa Aza
	Dirbas Ağa Aza
	Ersin Ağa Aza
	Kâtib Bekir Efendi
Hamur Nahiyesi Müdürü Ahmed Ağa	

49

Diyadin kazasına atanmış yönetici erkân kaymakam, Naîb, Müftü, Mal müdürü ve Sandık emininden oluşmaktaydı.

Diyadin kazasında mecli-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabi'iyeden olan Naîb, Müftü, Mal müdürü ile birlikte aza-yı müntehibeden olan üç müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Diyadin kazasında meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

Diyadin kazasında müslüman vukuat kâtibi ile tapu kâtibi olmak üzere iki memurini saire mevcuttu.

Diyadin kazası menfaat sandığı sermayesi belirtilmemiştir.

Kara Kilise kazasına atanmış yönetici erkân kaymakam, Naîb, Müftü, Mal müdürü ve Sandık emininden oluşmaktaydı.

⁴⁹ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 96.

Kara Kilise kazasında meclî-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabî'iyeden olan Naîb, Müftü, Mal müdürü ile birlikte aza-yı müntehibeden olan iki müslüman ve iki gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Kara Kilise kazasında meclî-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslüman ve iki seçilmiş gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

Kara Kilise kazasında müslüman vukuat kâtibi ile gayri müslim tapu kâtibi olmak üzere iki memurini saire mevcuttu.

Kara Kilise kazası menfaat sandığı sermayesi belirtilmemiştir.

BAYEZİD SANCAĞI DİYADİN KAZASI			
Mal Müdürü Abdurrahman Efendi		Kaymakam Arif Bey	
Sandık Emîni Keleş Ağa	Müftî Efendi	Naîb Süleyman Efendi	
MEMURİN-İ SAİRE	MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE	
Vukuat Kâtibi	Reis Naîb Kaza	Reis Kaymakamı Kaza	
Yusuf Efendi	Mümeyyizat	Aza-yı Muntehibe	Aza Tabî'iyeye
Tapu Kâtibi	Hüseyin Ağa	Timur Ağa	Naîb
Hüseyin Efendi	Yusuf Ağa	Selim Ağa	Müftî
	Nadir Ağa	Hasan Ağa	Mal Müdürü
	Manuk Ağa	Bedros Ağa	
	Katip Muhammed Efendi	İdare Kâtibi Ahmed Efendi	

Menfaat Sandığı Sermayesi						
KARAKİLİSE KAZASI						
Mal Müdürü İbrahim Efendi				Kaymakam İsmail Hakkı Efendi		
Sandık Emni Derviş İbrahim Efendi		Müfti Efendi		Naîb Ömer Faruk Efendi		
MEMURİN-İ SAİRE		MECLİS-İ DE'AVÎ		MECLİS-İ İDARE		
Vukuat Kâtibi		Reis Naîbi Kaza		Reis Kaymakam Kaza		
Muhammed Efendi		Abdullah Ağa		Ali Ağa		Naîb
Tapu KâtibiKesbar Efendi		Veli Ağa		Hüseyin Bey		Müfti
		Merker Ağa		Manuk Ağa		Mal Müdürü
		Ohans Ağa		Markar Ağa		Aza-yı Tabî'ye
Kâtip Sadık Efendi				İdare Kâtibi Arslan Efendi		
Menfaat Sandığı Sermayesi						

50

3. 3. 5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Diyadin kazasına atanmış yönetici erkân dördüncü mecdi rütbede kaymakam, naîb, mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

⁵⁰ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 87.

Diyadin kazası meclis-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabi'iyeye olan na'ib ve mal müdürü ile aza-yı müntehibe olan üç müslüman kişi ile bir tahrirat kâtib'inden oluşmaktadır.

Diyadin kazası bidayet mahkemesi na'ib'in başkanlığında üç müslüman aza ve bir evvel kâtib, bir müstantik muavini, bir mukayyed ve bir icra mübaşirinden oluşmaktadır.

Aşar ve ağnam idaresi bir memur, bir başkâtib ve bir ikinci rütbede kâtib ve bir anbar memurundan oluşmaktaydı.

BAYEZİD SANCAĞI			
DİYADİN KAZASI			
Dördüncü Mecidi		Kaymakam Ahmed Ağa Na'ib İbrahim Efendi Mal Müdürü Abdurrahman Efendi Sandık Emni Abdullatif Efendi	
BİDAYET MAHKEMESİ		MECLİS-İ İDARE	
Reis Na'ib Efendi		Reis Kaymakam Kaza	
İbrahim Edhem Efendi	Aza	Na'ib Efendi	Aza-yı
Mirza Bey	Aza	Tabi'iyeye	
Sadullah Efendi	Aza	Mal Müdürü Efendi	Aza-yı
Kâtibi Evvel Muhammed Said Efendi		Tabi'iyeye	
Müstantik Muavini İsmail Efendi		Hasan Ağa	Aza-yı
		Müntehibe	

Muakayyed Süleyman Efendi İcra Mübaşiri Osman Ağa	Selim Ağa Müntehibe Melik Ağa Müntehibe Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi	Aza-yı Aza-yı
AŞAR VE AĞNAM DAİRESİ		
Memur Ali Efendi Başkâtip Hafız Efendi Kâtib-i Sani Sabri Efendi Anbar Memuru Süleyman Efendi		

51

3. 3. 6. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADIN SANCAĞINDA İDARİ YAPI

Livâ'da münhal olan üçüncü rütbede komiserlik, bir polis ve bir çalışan mevcuttu.

Diyadin kazasında kaymakam kapıcıbaşı ünvanında, naîb, tahrirat kâtibi, mal müdürü, muavin ve sandık eminden oluşmaktaydı.

Diyadin kazasında meclisi idare reis, aza-yı tabi'iyeden naîb, mal müdürü, tahrirat kâtibi ve aza-yı müntehibeden de üçü müslüman biri gayri müslimden oluşmaktaydı.

Diyadin kazasında ziraat bank şubesinin reisi münhal olup muhasebe kâtibi vardı.

⁵¹ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 116.

Diyadin kazası bidayet mahkemesi reisi olarak na'ib, bir aza, bir başkâtib, bir mustantık muavini ve ikinci rütbeye sahip bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Üçüncü Komiser Münhal	
Polis Abdüh Efendi Diğer İskender Sıdkı Efendi	
BAYEZİD SANCAĞI DİYADİN KAZASI	
Mal Müdürü Ali Avni Efendi	Kaymakam Muhammed Yakup Sabri
Muavini Hüsnü Efendi	Efendi - Kapıcıbaşı
Sandık Emni Eyyub Sabri Efendi	Na'ib Ahmed Faik Efendi- Müderris
	Tahrirat Kâtibi Mahmut Efendi
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	
Aza-yı Tabi'ye	Aza-yı Muntehibe
Na'ib Efendi	Yusuf Ağa
Mal Müdürü Efendi	Selim Ağa
Tahrirat Kâtibi Efendi	Timur Ağa
	Ohan Ağa
BİDAYET MAHKEMESİ	ZİRAAT BANK ŞUBESİ
Reis Na'ib Efendi	Reis Münhal
Aza Abdurrahman Efendi	Muhasebe Kâtibi İbrahim Efendi Aza
Başkatip Efendi	

Mustantık Muavini Ahmed Fevzi Efendi	
Katip Sani Şerif Efendi	

52

3. 3. 7. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN KAZASINA AİT İDARİ YAPI

Bayezid sancağı Diyadin kazası yöneticileri kaymakam vekili, naîb, mal müdürü, tahrirat kâtibi ve alay kâtibinden oluşmaktadır.

Diyadin kazası idare meclisi reisi kaymakam, aza-yı tabi'yeden olan naîb, mal müdürü, tahrirat kâtibi ile aza-yı müntehibeden olan biri dördüncü derecede olmak üzere üç müslüman ve bir gayri müslimden oluşmaktadır.

Diyadin kazası bidayet mahkemesi reis naîb, iki aza, bir başkâtib ve mukavelat muharriri, bir müstantık muavini ve ikinci derece bir kâtibden oluşmaktadır.

DİYADİN KAZASI		
	Kaymakam Vekili İlyas Efendi Naîb Hacı İsmail Hakkı Efendi Mal Müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi Tahrirat Kâtibi Mahmud Sıtkı Efendi	Alay Kâtibi
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA		
Reis Kaymakam Efendi		
Aza-yı Tabi'ye		Aza-yı Muntehibe

⁵² 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 243.

Na'ib Efendi	Mustafa Efendi Rabia
Mal Müdürü Efendi	Ömer Ağa
Tahrirat Kâtibi Efendi	Derviş Ağa
	Ohan Ağa
BİDAYET MAHKEMESİ	
Reis Na'ib Efendi	
Aza	
Abdurrahman Efendi	İsmail Efendi
Başkâtib Ve Mukavelat Muharriri Ahmed Lutfi Efendi	
Müstantık Muavini Ahmed Efendi	
Kâtib-i Sani Mahmud Efendi	

Bayezid sancağı Diyadin kazası idare meclisi reisi kaymakam, aza-yı tabi'iyeden na'ib, mal müdürü, tahrirat kâtibi ile aza-yı müntehibeden biri altın gümüş alan kişi olmak üzere dört şahıstan oluşmaktadır.

Bidayet makemesi reis na'ib, iki aza, bir başkâtib, bir müstantık muavini ve bir ikinci dereceye sahip gayri müslim bir kâtibden oluşmaktadır.

Diğer memurlar ise bir nüfus memuru, bir kâtib ve tapu kâtibinden oluşmaktadır .

Mal kalemi mal müdürü, muavini ve sandık eminden oluşmaktadır.

⁵³ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 382.

MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	
Aza-yı Tabi'iyeye	Aza-yı Muntehibe
Na'ib Efendi	Lemaşdan Bey Altın Gümüş
Mal Müdürü Efendi	Madalyası
Tahrirat Kâtibi Efendi	Hacı Musa Ağa
	Yusuf Bey Ali Ağa
BİDAYET MAHKEMESİ	
Reis Na'ib Efendi	
Aza	
Eyüb Efendi	Muhammed Said Efendi
Başkâtib Ali Efendi	
Müstantık Muavini Bekir Efendi	Kâtib-i Sani Karnik Efendi
MAL KALEMİ	MEMURİN-İ SAİRE
Mal Müdürü Necib Bey	Nüfus Memuru Osman Efendi
Muavini Musa Efendi	Kâtib Ali Vasfi Efendi
Sandık Emimi İsrafil Efendi	Tapu Kâtibi

3. 4. 1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT VE ANTAB KAZASILARINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı Eleşgirt kazasında atanmış yönetici erkan kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık emininden oluşmaktaydı.

Mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, Mal müdürü ile birlikte iki müslüman biri de gayri müslim olmak üzere seçilmiş üç aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

Antab kazasında atanmış yönetici erkan kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık emininden oluşmaktaydı.

Antab kazasında Mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, üç müslüman aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Antab kazasında Meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslüman ve bir kâtib'den oluşmuştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
ELEŞGİRT KAZASI	
Kaymakam Handan Efendi	
Naîb Bekir Efendi	
Mal Müdürü Muhammed Efendi	
Sandık Emni Ersin Ağa	
MECLİS-İ İDARE	MECLİS-İ DE'AVÎ

Reis Kaymakam Kaza	Reis Naïb Efendi
Naïb Efendi Aza	Salih Ağa Mümeyyizat
Mal Müdürü Efendi Aza	Muhammed Ağa Mümeyyizat
Faris Ağa Aza	Ohans Ağa
Murat Bey Aza	Kâtip Hurşid Efendi
Muhammed Ağa Aza	
Kâtip Yusuf Efendi	
ANTAB ⁵⁵ KAZASI	
<p style="text-align: center;">Kaymakam Hüseyin Ağa</p> <p style="text-align: center;">Naïb Mustafa Efendi</p> <p style="text-align: center;">Mal Müdürü İbrahim Efendi</p> <p style="text-align: center;">Sandık Emni Bedi Efendi</p>	
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	MECLİS-İ DE'AVÎ
Reis Kaymakam Kaza	Reis Naïb Efendi
Naïb Efendi Aza	Ali Ağa Mümeyyizat
Ali Ağa Aza	Süleyman Ağa Mümeyyizat
Memiş Ağa Aza	Yusuf Ağa Mümeyyizat
Ömer Ağa Aza	Kâtip Osman Efendi
Kâtip Süleyman Efendi	

⁵⁵ Antab'ın bugünkü ismi 1312'de Halep İline bağlı Antab kazasıyla karıştırılmasın diye Tutak olarak değiştirilmiştir. 1312 Erzurum Vilayet Salnamesi

3. 4. 2. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT VE ANTAB KAZASLARINDA İDARİ YAPI

Bayezid Sancağı Eleşgirt kazasında atanmış yönetici erkân kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

Mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, Mal müdürü ile birlikte iki müslüman biri de gayri müslim olmak üzere seçilmiş üç aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

Antab kazasında atanmış yönetici erkân kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

Antab kazasında Mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, üç müslüman aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Antab kazasında Meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında üç seçilmiş müslüman ve bir kâtib'den oluşmuştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
ELEŞGİRT KAZASI	
Kaymakam Handan Efendi	
Naîb Bekir Efendi	Koçbaşı
Mal Müdürü Mahmud Efendi	
Sandık Emeni Ersin Ağa	

⁵⁶ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 97.

MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE
Reis Naîb Efendi	Reis Kaymakam-ı Kaza
Salih Ağa Mümeyyizat	Naîb Efendi Aza
Muhmmmed Ağa Mümeyyizat	Mal Müdürü Efendi Aza
Ohans Ağa Mümeyyizat	Faris Ağa Aza
Kâtib Hurşid Efendi	Murad Bey Aza
	Muhmmmed Ağa Aza
	Kâtib Yusuf Efendi
ANTAB KAZASI	
Kaymakam Hüseyin Ağa	
Naîb Mustafa Efendi	
Mal Müdürü İbrahim Efendi	
Sandık Emni Bedi Efendi	
MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE-İ KAZA
Reis Naîb Efendi	Reis Kaymakam-ı Kaza
Ali Ağa Mümeyyizat	Naîb Efendi Aza
Süleyman Ağa Mümeyyizat	Ali Ağa Aza
Yusuf Ağa Mümeyyizat	Memiş Ağa Aza
Kâtib Osman Efendi	Ömer Ağa Aza
	Kâtib Süleyman Efendi

Bayezid sancağı Eleşgirt kazasının atanmış yönetici erkanı kaymakam başkanlığında Naib, Mal Müdürü ve gayri müslim sandık emini'nden oluşmaktaydı.

Eleşgirt kazasının meclis-i idaresi kaymakam başkanlığında aza-yı tabi'iyeden olan naib, müftü, malmüdürü ve aza-yı müntehibeden olan üç müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Meclis-i de'avî naib'in başkanlığında seçilmiş bir müslim ve iki gayri müslimden oluşmaktadır.

Eleşgirt kazasının diğer memurları ise bir vukuat kâtibi, bir tapu kâtibi ve bir diğer kâtib olmak üzere üç kâtib'den oluşmaktadır.

Eleşgirt kazasının menfaat sandığı sermayesi 13020 kuruştur.

Bayezid sancağı Antab kazasının atanmış yönetici erkanı kaymakam başkanlığında naib, mal müdürü ve gayri müslim sandık emini'nden oluşmaktaydı.

Bayezid sancağı Antab kazasının meclis-i idaresi kaymakam başkanlığında aza-yı tabi'iyeden olan naib, müftü, malmüdürü ve aza-yı müntehibeden olan üç müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Meclis-i de'avî naib'in başkanlığında seçilmiş üç müslüman ve bir kâtib'den oluşmaktaydı.

Antab kazasının menfaat sandığı sermayesi 6081 kuruştur.

BAYEZİD SANCAĞI ELEŞGİRT KAZASI		
Mal Müdürü Muhammed Efendi	Kaymakam Tayyar Efendi	
Sandık Emni Hayrebat Ağa	Naib Bekir Efendi	
MEMURUN-İ	MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE

⁵⁷ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 97.

SAİRE				
Vukuat Kâtibi Feyzi Efendi	Reis Naîbi Kaza		Reis Kaymakam Kaza	
Tabu Kâtibi Ohans Efendi	Muhammed Ağa Mümeyyizat		Aza-yı Tabi'iyeye Aza-yı Muntehibe	
Kâtib Hurşid Efendi	Şeviş Efendi Mümeyyizat		Naîb Ali Ağa	
	Bedros Ağa Mümeyyizat		Müfti Hüseyin Ağa	
			Malmüdürü Ali Bey	
			Evdam Ağa	
			İdare Kâtibi Yusuf Efendi	
	Menfaat Sandığı Sermayesi 13020			
ANTAB KAZASI				
Mal Müdürü İbrahim Efendi	Müfti Efendi		Kaymakam Şeyhi Bey	
Sandık Emmini Agop Ağa			Naîb Mustafa Efendi	
MECLİS-İ DE'AVÎ		MECLİS-İ İDARE		
Reis Naîb Kaza		Reis Kaymakam-ı Kaza		
Hüseyin Bey	Mümeyyizat	Aza-yı Tabi'iyeye	Aza-yı Muntehibe	
Hasan Ağa	Mümeyyizat	Naîb	Ali Ağa	
Şem'addin	Mümeyyizat	Müfti	Süleyman Ağa	
Kâtib Bedi' Efendi		Mal Müdürü	Ali Ağa	
			Zehrab Ağa	

	İdare Kâtibi Süleyman Efendi
Menfaat Sandığı Sermayesi 6081	

58

3. 4. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞGİRT KAZASINDA İDARİ YAPI

Eleşgirt kazasında atanmış yönetici erkân beşinci mecdi rütbede kapıcıbaşı kaymakam, naîb, mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

Eleşgirt kazasında meclis-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabi'iyeye olan naîb ve mal müdürü ile aza-yı müntehibe olan iki seçilmiş müslüman kişi ve iki seçilmiş gayri müslim ile bir tahrirat kâtib'inden oluşmaktadır.

Eleşgirt kazasında bidayet mahkemesi naîb'in başkanlığında bir müslüman ve bir de gayri müslim aza ve bir evvel kâtib, ikinci rütbede bir kişi, bir müstantik muavini, bir icra mübaşiri ve başka bir müslüman kişiden oluşmaktadır.

Aşar ve ağnam idaresi bir memur, bir başkâtib ama münhal(boş) ve bir ikinci rütbede bir gayri müslim ve bir anbar memurundan oluşmaktaydı.

BAYEZİD SANCAĞI			
ELEŞGİRT KAZASI			
Beşinci Mecdi	Kapıcıbaşı	Kaymakam İsmail Efendi Naîb Yusuf Ziya Efendi Mal Müdürü Osman Efendi	

⁵⁸ 12913 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 91.

		Sandık Emîni Yusuf Efendi	
BİDAYET MAHKEMESİ		MECLİS-İ İDARE	
Reis Naîb Efendi		Reis Kaymakamı Kaza	
Mustafa Efendi Aza		Naîb Efendi	Aza-yı Tabi'îye
Tatus Ağa Aza		Mal Müdürü	Aza-yı Tabi'îye
Kâtib-ı Evvel Hurşid Efendi		Süleyman Efendi	Aza-yı Muntehibe
Sani Muhammed Efendi		Muhammed Ağa	Aza-yı Muntehibe
Müstantık Muavini İsmail Efendi		Gurbet Ağa	Aza-yı Muntehibe
İcra Mübaşiri Abdülkerim Efendi		Tomas Ağa	Aza-yı Muntehibe
Muhammed Efendi		Tahrirat Kâtibi Efendi	
AŞAR VE AĞNAM İDARESİ			
		Memur Derviş Efendi	
		Başkatip Münhal	
		Sani Ohans Efendi	
		Anbar Memuru Meriş Efendi	

3. 4. 4. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELELEŞKİRT KAZASI İDARİ YAPI

Eleşgirt kazası idare meclisi yöneticileri reis kaymakam, aza-yı tabi'ye naîb, murahhas vekili, mal müdürü, tahrirat kâtibi ile ikisi müslüman ve ikisi de gayri müslim olan aza-yı müntehibe'den oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası idayet mahkemesi reis naîb, bir aza, bir başkâtip, bir müstantık muavini, ikinci rütbede bir kâtib ile mahkeme-i şer'îye kâtibinden oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası ziraat bank şubesinde reis, bir kâtib ve ikisi müslüman ikisi gayri müslim dört azadan oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası nüfus kalemi bir nüfus memuru, bir kâtib, bir tapu kâtibi vekapuz aliya pasapor memurundan oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası merkez nahiyesi müdürü var.

MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	
Aza-yı Müntehibe	Aza-yı Tabi'ye
Süleyman Efendi	Naîb Efendi
Muhammed Ağa	Murahhas Vekili Mardirus Efendi
Manuk Ağa	Mal Müdürü Efendi
Beğus Ağa	Tahrirat Kâtibi Efendi
BİDAYET MAHKEMESİ	

Mahkeme-i Şer'îye Kâtibi Garib Efendi	Reis Naîb Efendi Aza Arif Ağa Beğus Ağa Başkatip Süleyman Ağa Müstantık Muavini Ahmed Efendi Kâtib Sani Muhammed Efendi
NÜFUS KALEMİ	ZİRAAT BANKA ŞUBESİ
Nüfus Memuru Muhammed Efendi Kâtibi Abdüh Münir Efendi Tabu Kâtibi Şakir Efendi Kapuz Aliya pasaport Memuru Efendi	Reis Ali Rıza Bey Kâtibi Muhammed Şükrü Efendi Aza Mahmud Ağa İsmail Efendi Sokas Ağa Bedros Ağa
Merkez Nahiyesi Müdürü Hüseyin Efendi	

3. 4. 5. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞKİRT VE TUTAK KAZASINDA İDARİ YAPI

Eleşgirt kazası mektebi rüşdiyesi bir muallim, bir çalışan ve kırk üç öğrenciden oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası telgraf ve posta müdürü de vardır.

Tutak kazasının yöneticileri üçüncü rütbede olan kaymakam, naîb, mal müdürü, muavin, tahrirat katibi ve sandık eminden oluşmaktadır.

Tutak kazası idare meclisi reisi kaymakam, aza-yı tabi'iyeden olan na'ib, mal müdürü, tahrirar kâtibi ve aza-yı müntehibeden olan dört müslüman şahıstan oluşmaktadır.

Tutak kazası bidayet mahkemesi reisi na'ib, iki aza, bir başkâtib, bir müstantık muavin, ve ikinci rütbede bir kâtibden oluşmaktadır.

Mekteb-i Rüşdiye	
Muallim Ali Rıza Efendi Bevab Fakı Abbas	
Aded Şakirdan 43	
Telgraf Ve Posta Müdürü Cevdet Efendi	
BAYEZİD SANCAĞI TUTAK KAZASI	
Mal Müdürü Mahmud Bey	Kaymakam İbrahim Necati
Muavini Halil Sabri Efendi	Efendi Salise
Tahrirat Kâtibi Ebubekir Efendi	Na'ib Ali Rıza Efendi
Sandık Emni Hüseyin Hüsnü Efendi	
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	
Aza-yı Müntehibe	Aza-yı Tabi'iyeye
Hasan Ağa	Na'ib Efendi
Musa Ağa	Mal Müdürü Efendi
Yusuf Bey	Tahrirat Kâtibi Efendi
Ali Ağa	
BİDAYET MAHKEMESİ	

Başkâtip Mustafa Efendi	Reis Naîb Efendi
Müstantık Muavini Ahmed Bey	Aza Eyyup Efendi
Kâtib Sani Derviş Efendi	Aza Kahraman Ağa

3. 4. 6. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ELEŞKİRT KAZASINDA İDARİ YAPI

Hamidiye ilkokulu bir muallim ve seksen yedi öğrenciden oluşmaktadır.

Polis memurları üçüncü komiser ve iki polisten oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası üçüncü dereceye sahip kaymakam, naîb, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır.

Eleşgirt idare meclisi reis kaymakam, aza-yı tabi'iyeden olan naîb, mal müdürü, katolik murahhas vekili, tahrirat kâtibinden ve aza-yı müntehibeden biri mecdi makamında iki müslüman ile iki gayri müslimden oluşmaktadır.

Hamidiye İbtida-ı Muallimi Halil Efendi	
Aded-i Şakirdan	87
POLİS MEMURLARI	
Üçüncü Komiser İskender Efendi	
Polis Murad Efendi	Polis Setrak Efendi
ELEŞGİRT KAZASI	
Kaymakam Şükrü Bey	Salise
Naîb Rüşdü Efendi	
Mal müdürü Osman Nuri Efendi	

Tahrirat Kâtibi Yusuf Efendi	
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Bey	
Aza-yı Tabi'iyeye	
Aza-yı Muntehibe	
Naîb Efendi	Mahmut Bey Mecidi
Mal Müdürü Efendi	Hacı Emin Efendi
Katolik Murahhas Vekili	Mardirus Ağa
Mardirus Efendi	Beğus Ağa
Tahrirat Kâtibi Efendi	

60

Eleşgirt kazası bidayet mahkemesi reis, iki aza, bir başkâtib, bir müstantık muavini ve bir mukayyeden oluşmaktadır.

Ziraat bank sandığı reis, bir kâtib, ikisi müslüman biri gayri müslim üç azadan oluşmaktadır.

Mal kalemi mal müdürü, muavini, sandık emini ve ambar memurundan oluşmaktadır.

Diğer memurlar nüfus memuru, tapu kâtibi ve bir kâtibten oluşmaktadır.

Beledi dairesi reis, ikisi müslüman biri gayri müslim üç azadan oluşmaktadır.

Polis memurları üç komiser ve üç polisten oluşmaktadır.

⁶⁰ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 387.

Mekteb rüştiye birinci dereceye sahip bir muallim vekili, arapca el yazmacısı bir muallim, bir çalışan ve elli bir öğrenciden oluşmaktadır.

BİDAYET MAHKEMESİ	
Reis Naîb Efendi	
A'za Arif Efendi Muhtar Ağa	
Başkâtib Süleyman Efendi	
Müstantık Muavini Muhammed Efendi Mukayyed Sadık Efendi	
MAL KALEMİ	ZİRAAT BANK SANDIĞI
Mal Müdürü Osman Nuri Efendi	Reis Münhal
Muavini Osman Efendi	Kâtibi Yusuf Efendi
Sandık Emni Muhammed Efendi	Aza Mustafa Efendi
Anbar Memuru İbrahim Efendi	Muhammed Efendi Kerkor Ağa
MEMURUN-İ SAİRE	
Nüfus Memuru Muhammed Tevfik Efendi	
Kâtibi Şükrü Efendi Tapu Kâtibi Maruf Efendi	
BELEDÎ DAİRESİ	
Reis Şeyh Hasan Efendi	
Aza Esad Ağa Yusuf Efendi Tatus Ağa	
MEKTEB-İ RÜŞDİYE	POLİS MEMURLARI

Muallim-i Evvel Vekili Abdülhamid Efendi	3 Komiser Ali Efendi
Rik'a Muallimi Süleyman Efendi	Polis Salih Efendi
Eyyüb Abbas Efendi	Polis Hacı Hüseyin Efendi
Aded-i Şakirdan 51	Polis Yağışe Efendi

61

3. 5. 1. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE ANTAB KAZASINDA İDARİ YAPI

Antab kazasında atanmış yönetici erkân kaymakam, naîb, mal müdürü ve sandık eminden oluşmaktaydı.

Antab kazasında meclis-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabi'yye olan naîb ve mal müdürü ile aza-yı müntehibe olan üç seçilmiş müslüman ile bir tahrirat kâtib'inden oluşmaktadır.

Antab kazasında bidayet mahkemesi naîb'in başkanlığında iki müslüman aza ve bir kâtib'i evvel, ikinci rütbede bir kişi, bir müstantik, bir icra mübaşiri ve başka bir müslim kişiden oluşmaktadır.

Aşar ve ağnam idaresi bir memur, bir başkâtib, ikinci rütbede bir müslim ve müslim bir anbar memurundan oluşmaktaydı.

BAYEZİD SANCAĞI		
ANTAB KAZASI		
	Kaymakam Osman Nuri Efendi	

⁶¹ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 388.

	Na'ib Hayali Efendi Mal Müdürü Hüseyin Fevzi Efendi Sandık Emmini Osman Efendi	
BİDAYET MAHKEMESİ		MECLİS-İ İDARE
Reis Na'ib Efendi Ömer Ağa Aza Süleyman Ağa Aza Kâtibi Evvel Hüseyin Efendi Sani Kasım Efendi Müstantık Abbas Efendi İcra Mübaşiri Osman Efendi İlyas Efendi	Reis Kaymakam Kaza Na'ib Efendi Aza-yı Tabi'iyeye Mal Müdürü Efendi Aza-yı Tabi'iyeye Ahmed Bey Aza-yı Müntehiye Hasan Bey Aza-yı Müntehiye Ömer Bey Aza-yı Müntehiye Tahrirat Kâtibi Halit Efendi	
AŞAR VE AĞNAM İDARESİ		
	Memur Abdulkadir Efendi Başkâtip Ali Fevzi Efendi Sani Bekir Efendi Ambar Memuru Derviş Efendi	

3. 6. 1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağı karakilise kazasında atanmış yönetici erkan kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

Karakilise kazasında mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, Mal müdürü ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Karakilise kazasında Meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
KARAKİLİSE KAZASI	
<p>Kaymakam İsmail Efendi</p> <p>Naîb Hüseyin Efendi</p> <p>Mal Müdürü Ali Efendi</p> <p>Sandık Emeni Kesbar Ağa</p>	
MECLİS-İ İDARE	MECLİS-İ DE'AVÎ
Reis Kaymakam Kaza	Reis Naîb Efendi
Naîb Efendi Aza	Serdar Ağa Mümeyyizat
Mal Müdürü Efendi Aza	Evliya Ağa Mümeyyizat
Sadullah Ağa Aza	Markar Ağa Mümeyyizat
Abdussamet Efendi Aza	Kâtip Sadık Efendi

Parsih Ağa	Aza	
Manuk Ağa	Aza	
Kâtip Arslan Efendi		

63

3. 6. 2. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI

Bayezid sancağı karakilise kazasında atanmış yönetici erkan kaymakam, Naîb, Mal müdürü ve Sandık eminden oluşmaktaydı.

Karakilise kazasında mecli-i idare kaymakamın başkanlığında, Naîb, Mal müdürü ile birlikte iki müslüman iki de gayri müslim olmak üzere seçilmiş dört aza ve bir müslüman kâtib'den oluşmuştur.

Karakilise kazasında meclis-i de'avî'de reis Naîb'in başkanlığında iki seçilmiş müslüman ve bir gayri müslim ile bir kâtib'den oluşmuştur.

BAYEZİD SANCAĞI	
KARAKİLİSE KAZASI	
Kaymakam İsmail Efendi	
Naîb Hüseyin Efendi	
Mal Müdürü Ali Efendi	
Sandık Emimi Kesbar Ağa	
MECLİS-İ DE'AVÎ	MECLİS-İ İDARE

⁶³ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 98.

Reis Naîb Efendi	Reis Kaymakam-ı Kaza
Serdar Ağa Mümeyyizat	Naîb Efendi Aza
Evliya Ağa Mümeyyizat	Mal Müdürü Efendi Aza
Markar Ağa Mümeyyizat	Sadullah Ağa Aza
Kâtib Sadık Efendi	Abdulsamed Efendi Aza
	Parsih Ağa Aza
	Manuk Ağa Aza
	Kâtib Arslan Efendi

64

3. 6. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE KAZASINDA İDARİ YAPI

Karakilise kazasında atanmış yönetici erkan dördüncü mecdî ve üçüncü derecede müdderis rütbede kaymakam, naîb, mal müdürü ve sandık eminden oluşmaktaydı.

Karakilise kazasında meclis-i idare kaymakamın başkanlığında aza-yı tabi'iyeye olan naîb ve mal müdürü ile aza-yı müntehibe olan iki seçilmiş müslüman kişi ve bir seçilmiş gayri müslim ile bir tahrirat kâtib'inden oluşmaktadır.

Karakilise kazasında bidayet mahkemesi naîb'in başkanlığında bir müslüman aza ve bir kâtib'i evvel, ikinci rütbede bir kişi, bir müstantik muavini, bir icra mübaşiri ve başka bir gayri müslim kişiden oluşmaktadır.

Aşar ve ağnam idaresi bir memur, bir başkâtib, bir ikinci rütbede bir müslim ve bir gayri müslim anbar memurundan oluşmaktaydı.

⁶⁴ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 98.

BAYEZİD SANCAĞI			
KARAKİLİSE KAZASI			
Dördüncü Mecidi	Salis Müderris	Kaymakam İbrahim Necati Efendi Naib Muhammed İslam Efendi Mal Müdürü Hasan Tahsin Efendi Sandık Emni Mahmut Efendi	
BİDAYET MAHKEMESİ		MECLİS-İ İDARE	
Reis Naib Efendi	Abdullah Fehmi Efendi Aza	Kâtibi Evvel Aslan Efendi	Sani Hanbaba Efendi
Müstantık Muavini Şamil Efendi	İcra Mübaşiri Abdullah Ağa	Manuk Ağa	
Reis Kaymakamı Kaza	Naib Efendi Aza-yı Tabi'ye	Mal Müdürü Efendi Aza-yı Tabi'ye	Ali Ağa Aza-yı Müntehiye
Şeyh Abdal Ağa Aza-yı Müntehiye	Serob Ağa Aza-yı Müntehiye	Tahrirat Kâtibi Murad Bey	
AŞAR VE AĞNAM İDARESİ			
	Memur Seyyid Efendi	Başkâtip Yusuf Bey	Sani Yusuf Bey
	Ambar Memuru Kesbar Efendi		

3. 6. 4. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE DİYADİN VE KARAKİLİSE KAZASLARINDA İDARİ YAPI

Diyadin kazasında memurini saire nüfus memuru ve kâtibi, telgraf ve posta memuru ile tapu kâtibinden oluşmaktaydı.

Karakilise kazası üçüncü rütbede kaymakam, naîb, mal müdürü, muavini, tahrir berat kâtibi ve sandık eminden oluşmaktadır.

Karakilise kazası idare meclisi reis kaymakam, aza-yı tabi'iyeden naîb, murahhas vekili, malmüdürü, tahrirat kâtibi ile aza-yı müntehibeden iki müslüman ve iki gayri müslimden oluşmaktadır.

MEMURİN-İ SAİRE	
Nüfus Memuru Aldülatif Efendi	Kâtibi Abdüh Efendi
Tapu Kâtibi Şamil Efendi	
Telgraf Ve Posta Memuru Şevki Efendi	
BAYEZİD SANCAĞI KARAKİLİSE KAZASI	
Mal Müdürü Abdüh Efendi	Kaymakam Süleyman Efendi Salise
Muavini Hüseyin Efendi	Naîb Mustafa Tevfik Efendi
Tahrir Berat Kâtibi Haşim Efendi	
Sandık Emimi Muhammed Sabri Efendi	
MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	

⁶⁵ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 118.

Aza-yı Muntehibe	Aza-yı Tabi'ye
Ali Bey	Na'ib Efendi
Abbas Efendi	Murahhas Vekili Gurbet Efendi
Artin Ağa	Mal Müdürü Efendi
Agop Ağa	Tahrirat Kâtibi Efendi

66

3. 6. 5. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KARAKİLİSE VE ELEŞGİRT KAZALARINDA İDARİ YAPI

Karakilise kazası bidayet mahkemesi; mahkeme-i şer'iyye kâtibi, reis na'ib, bir aza, bir başkâtib ve iki müstantık muavinininden oluşmaktadır.

Karakilise kazası nüfus kalemi bir memur ve bir kâtibden oluşmaktadır.

Karakilise kazası ziraat bank şubesinin reisi münhal olup muhasebe kâtibi mevcuttur.

Karakilise kazasının telgraf ve posta idaresi müdür ve muhabere muvakkat memurundan oluşmaktadır.

Karakilise kazasında memurini saire beledi reisi ve bir polis'ten oluşmaktadır.

Eleşgirt kazası yöneticileri kaymakam, na'ib, tahrirat kâtibi, mal müdürü vekili, muavini ve sandık emminden oluşmaktadır.

BİDAYET MAHKEMESİ

⁶⁶ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 244.

Mahkemei Şer'iyeye Kâtibi Abdüh Efendi Ağa	Reis Naîb Efendi Aza Hacı İbrahim Efendi Garibciyan Başkâtib Şamil Efendi Müstantık Muavini İbrahim Efendi Müstantık Muavini Şemseddin Efendi
ZİRAAT BANK ŞUBESİ	NÜFUS KALEMİ
Reis Münhal Muhasebe Kâtibi Derviş Efendi Aza	Memuru Muhammed Vasfî Efendi Kâtib Cemal Efendi
MEMURİN-İ SAİRE	TELGRAF VE POSTA İDARESİ
Beledi Reisi Mahmud Efendi Polis Mahmud Haşim Efendi	Müdür Abdulhadi Efendi Muhabere Muvakkat Memuru Muhammed Efendi
BAYEZİD SANCAĞI ELEŞGİRT KAZASI	
Mal Müdürü Vekili Rıza Efendi Muavini Abdul Asım Efendi Sandık Emni Muhammed Hurşid Efendi	Kaymakam Hüseyin Hüsnü Efendi Naîb Muhammed Halid Efendi Tahrirat Kâtibi Mustafa Efendi

67

Karakilise idare meclisi reis kaymakam, aza-yı tabi'iyeden naîb , mal müdürü, tahrirat kâtibi olmak üzere üç şahıs ile aza-yı müntehibeden ikisi müslüman ikisi gayri müslim olmak üzere dört şahıstan oluşup kaymakam ile beraber sekiz kişiden oluşmaktadır.

⁶⁷ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 245.

Karakilise kazası bidayet mahkemesi reis na'ib, bir müslüman bir gayri müslim iki aza, bir baş kâtib, bir müstantık muavini ve bir mukayyeden oluşmaktadır.

Karakilise kazası ziraat bankası sandığı reis, bir muhasebe kâtibi, bir gayri müslim aza ve bir tahsildardan oluşmaktadır.

Karakilise kazası mal kalemi mal müdürü, muavini, sandık emini ve ambar memurundan oluşmaktadır.

Karakilise kazası beledi meclisi reis, ikisi müslüman biri gayri müslim üç aza olmak üzere toplam dört kişiden oluşmaktadır.

Karakilise kazası nüfus kalemi bir memur, bir kâtib ve bir tapu kâtibinden olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır.

MECLİS-İ İDARE-İ KAZA	
Reis Kaymakam Efendi	
Aza-yı Tabi'iyeye	Aza-yı Müntehibe
Na'ib Efendi	Emir Arslan Bey
Mal Müdürü Efendi	Sosun Hulusi Efendi
Tahrirat Kâtibi Efendi	Artin Ağa Vaztan Ağa
BİDAYET MAHKEMESİ	
Reis Na'ib Efendi	
Aza Hacı İbrahim Efendi	Akub Ağa
Başkâtip Şamil Efendi	
Müstantık Muavini Muhammed Said Efendi	Mukayyed Şerif Efendi

MAL KALEMİ	ZİRAAT BANK SANDIĞI
Mal Müdürü Halil Sabri Efendi	Reis Seyad Ağa
Muavini Musafa Efendi	Muhasebe Kâtibi Derviş Efendi
Sandık Emni Abde Efendi	Aza Kalost Ağa
Anbar Memuru Kasım Efendi	Tahsildar İbrahim Efendi
NÜFUS KALEMİ	MECLİS-İ BELEDİ
Memuru Muhammed Vasfi Efendi	Reis Kasım Efendi
Kâtibi Kemal Efendi	Aza Abdülrezzak Efendi
Tapu Kâtibi Yusuf Efendi	Hüseyin Efendi Ağop Ağa

68

3. 7. BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN

3. 7. 1. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN

Bayezid	Birinci Bölük Ağası Eşref Ağa	Piyade
	İkinci Bölük Ağası Fehim Ağa	Piyade
Bayezid	İkinci Bölük Ağası Ali Ağa	Süvari ⁶⁹

3. 7. 2. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN

Bayezid üçüncü jandarma taburunda bir binbaşı, bir tabur kâtibi, birinci ve ikinci süvari bölük yüzbaşları ve münhal bulunan birinci piyade bölük yüzbaşı ile

⁶⁸ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 386.

⁶⁹ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 117.

biri evvel biri sani rütbelerinde iki münhal olmak üzere toplam üç evvel ve üç sani rütbesinde mülazım mevcuttur.

Jandarmanın piyade sayısı kırk yedi süvari sayısı ise yüz otuz dördtür.

BAYEZİD JANDARMA 3. TABURU		
	Binbaşı Muhammed Ağa	
	Tabur katîbi muhammed Şakir Efendi	
Mülazım-ı evvel Abdurrahim Efendi	Süvari Birinci bölük yüzbaşısı Ahmed Şükrü Bey	
Mülazım-ı Sani Abdulkerim Bey		
Mülazım-ı Evvel Tayyar Bey	Süvari İkinci Bölük Süvari Yüzbaşısı Raşid Ağa	
Mülazım-ı Sani Münhal		
Mülazım-ı Evvel Münhal		
Mülazım-ı Sani Mahmud Ağa	Piyade Birinci bölük yüzbaşısı münhal	
	Jandarma	
	Piyade Neferi	süvari Neferi
	47	134
	Piyade Neferi	Süvari Neferi
Birinci Erzurum Taburu	21	256
İkinci Erzincan Taburu	139	89
Üçüncü Bayezid Taburu	47	134

Yekunu Nefarat	391	475
----------------	-----	-----

70

3. 7. 3. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA ASKERİ ERKAN

Bayezid sancağı üçüncü jandarma taburu bir binbaşı ve henüz boş olan bir tabur kâtibinden, süvari birinci bölük ve ikinci(boş) bölük yüzbaşları, piyade birinci bölük ve ikinci(boş) bölük yüzbaşlarından ve birinci derecede dört mülazım ve ikinci derecede dört mülazımdan oluşmaktadır.

Bayezid merkezi polis memurları ikinci rütbeye sahip bir komiser, üçüncü rütbeye sahip iki komiser ve iki polisten oluşmaktadır.

BAYEZİD SANCAĞI

BAYEZİD SANCAĞI ÜÇÜNCÜ JANDARMA TABURU	
Binbaşı Osman Ağa	
Tabur Kâtibi Münhal	
Süvari Birinci Bölük Yüzbaşısı Hasan Ağa	Mülazım-1 Evvel Hafız Sa'de Efendi
Süvari İkinci Bölük Yüzbaşısı Münhal	Mülazım-1 Sani Şakir Efendi
Piyade Birinci Bölük Yüzbaşısı Abdülhalim Efendi	Mülazım-1 Evvel Muhammed Ağa
	Mülazım-1 Sani Mustafa Ağa
Piyade İkinci Bölük Yüzbaşısı Münhal	Mülazım-1 Evvel Yusuf Ağa
	Mülazım-1 Sani Kamil Efendi

	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa Mülazım-ı Sani İbrahim Efendi
BAYEZİD MERKEZİ POLİS MEMURLARI	
Komiser Sani Hafız Muhammed Efendi	
Komiser Salis Abde Efendi	
Komiser Salis Marikar Efendi	
Polis İskender Efendi Polis Nazif Efendi	
Emin Efendi	Ali Efendi

71

3. 8. BAYEZİD SANCAĞININ İDARİ YAPISINDA BULUNAN DEĞİŞİK MEMURLUKLAR

3. 8. 1. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ

BAYEZİD RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ

Kâtib Abdurrahman Efendi

Müdür Ali Efendi

⁷¹1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 381.

Musun Rusûmât Memurü Halil Efendi

Kâtibi Hafız Muhammed Efendi

Hamur Mümlahası Memuru Ömer Ağa

Said Mümlahası Memuru İbrahim Efendi

Kâtibi Muhammed Efendi

Mamuran Mümlahası Mea Kâtib Memuru Tayyar Efendi⁷²

Bayezid Sancağında gümrük müdürüğü; gümrük müdürü ve kâtib'i, Musun gümrük memuru, Hamur mümlahası memuru ve kâtib'i, Said mümlahası memuru ve kâtib'i ile me'muran mümlahası mea kâtib memurundan oluşmaktaydı.

Bayezid Rusûmât Müdüriyeti	
Müdür Ali Efendi	Kâtib Abdurrahman Efendi
Musun Rusûmât Memuru Halil Efendi	
Hamur Mümlahası Memuru Ömer Ağa	Kâtibi Hafız Muhammed Efendi
Said Mümlahası Memuru İbrahim Efendi	Kâtibi Muhammed Efendi
Me'muran mümlahası mea kâtib memuru tayyar efendi	

73

**3. 8. 2. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE
BAYEZİD SANCAĞI RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ
BAYEZİD SANCAĞI RUSÛMÂT MEMURLARI**

⁷² 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 123.

⁷³ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 122.

Müdür Ali Fevzi Efendi	Başkatip Muhammed Sabri Efendi
Sandık Emini Süleyman Efendi	Antab Rusûmât Memuru Kamil Efendi
Diyadin Memuru Hasan Efendi	Musun Memuru Bekir Efendi
Karakilise Memuru İsmail Efendi	Eleşgirt Memuru Mustafa Efendi
Fabrika Memuru Ahmed Efendi	Refik Garip Efendi ⁷⁴

**3. 8. 3. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE
BAYEZİD GÜMRÜK MÜDÜRLİYETİ
BAYEZİD GÜMRÜK MÜDÜRLİYETİ**

Kâtib Münhal

Müdür Muhammed Vasfi Efendi

Karakilise Gümrük Memuru Osman Efendi Musun Gümrük Memuru Bekir Efendi

Eleşgirt Gümrük Memuru Tahir Efendi⁷⁵

**3. 8. 4. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE
BAYEZİD RUSÛMÂT MÜDÜRLİYETİ**

Bayezid sancağı kızıldize rusûmat müdürliyeti müdür, başkâtib, ikinci rütbeden bir kâtib, bir ambar memuru, bir mübaşir, bir barname mukayyedi, bir mütabık-ı evvel ve bir mütabıkı saniden oluşmaktadır.

Bayezid sancağı rusûmat memuru, bir kâtib, karabulak rusûmat memuru, taşıçay rusûmat memuru, karakilise muhafızı, Eleşgirt rusûmat memurundan oluşmaktadır.

⁷⁴ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 111.

⁷⁵ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

KIZILDİZE RUSÛMÂT MÜDÜRİYETİ	
Müdür Cafer Efendi	
Başkâtib Ali Rıza Efendi	
Kâtib Sani Zeki Efendi	
Anbar Memuru İrfan Efendi	
Mübasir Ziya Efendi	Barname Mukayyedi Abdulaziz Efendi
Mütabık-ı Evvel Abdulvahid Efendi	Mütabık-ı Sani Muhammed Efendi
Bayezid Rusûmât Memuru Arslan Efendi	
Kâtibi Mustafa Efendi	
Karabulak Rusûmât Memuru Muhammed İrfan Efendi	
Taşlıçay Rusûmât Memuru İsmail Efendi	
Karakilise Muhafızı Ruşdi Efendi	
Eleşgirt Rusûmât Memuru Sabri Efendi	

76

3. 8. 5. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA VE YABANCI MEMURLUKLAR

Bayezid Karantina Müdürü Hüsnü Şefik Efendi karantina uygulaması olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Bayezid Sancağının da bağlı bulunduğu Erzurum vilayetinde bulunan yabancı memurluklardan İngiltere Devleti, Rusya

⁷⁶ 1314-1315 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 136.

Devleti ve Fransa Cumhuriyeti konsolos ve bağılı memurları ile İran Devleti'nin kargırdazı bulunuyorlardı.

DAHİL VİLAYETTE BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI	
Tabib Mösyö İsbekto Tekosari Kâtibi Ta'yin Olunmamış Tabib Mösyö Frond Kâtibi Mustafa Efendi	Erzurum Karantina Müdürü Said Efendi Kâtib Henüz Tayin Olunmamışdır. Bayezid Karantina Müdürü Hüsnu Şefik Efendi Kator Karantina Tabibi Mösyö Artum Kars Karantina Tabibi Mösyö Lanzoni
MEMURİN-İ ECNEBİYE	
İngiltere Devleti Fahimesinin Erzurum Ve Diyarbekir Konsolosu Mösyö Miller Kaphaları Mösyö Belunet Tercümanı Yusuf Efendi	
Rusya Devleti Fahimesinin Erzurum Konsolosu Mösyö Miller Kaphaları Mösyö Maloma Ser Kâtibi Mösyö Ağise Ser Tercümanı Mösyö Ohans Tercüman Agob Ağa Kâtibi Azriyog Efendi	
İran Devleti Fahimesinin Erzurum Kargırdazı Mirza Hasan Han Naîbi Mirza Abdullah	

Tercümanı Ağa Bey
Fransa Cumhuriyeti Erzurum Konsolosu Mösyö Jölber Tercümanı Mösyö Jan
Rusya Devletinin Kars Konsolosu Memuru Mösyö Rifarof

77

3. 8. 6. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI

DAHİL VİLAYETTE BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI

Münhal Tabib

Bayezid Karantina Müdürü

Sergardiyan Osman Ağa

Hüseyin Şefik Efendi

Kâtib Ahmed Hamdi Efendi⁷⁸

3. 8. 7. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN KARANTİNA MEMURLARI

Bayezid karantinası müdürü, boş bulunan kâtiblik, bir sergardiyan ve dört gardiyan mevcuttur.

Bayezid Karantinası Müdürü Hasan Hakkı Efendi
Kâtib Münhal
Sergardiyan Muhammed Ağa
Gardiyan Timur Ağa

⁷⁷ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 126.

⁷⁸ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 135.

Gardiyan Şükrü Efendi

Gardiyan Mahmud Ağa

Gardiyan Yusuf Ağa

79

3. 8. 8. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN YABANCI TEMSİLCİLER

Bayezid sancağında içinde bulunduğu Erzurum vilayetinde görev yapan yabancı temsilciler Bayezid karperdazı ve tercümanı, İngiltere devleti fehimesi konsolos hanesinde konsolos, tercüman ve iki çalışan vardı.

Fransa cumhuriyeti fehimesi konsolos hanesinde konsolos ve tercümanı vardı.

3. 8. 9. YABANCI TEMSİLCİLER

Bayezid Karperdazı Mirza Abdülhüseyin Han

Tercüman Haşim Bey

İngiltere Devleti Fehimesi Konsolos Hanesi

Konsolos Mösyö Ğaravis

Tercümanı Yusuf Efendi

Kiğork Ağa Caniyan Efendi

Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Konsolos Hanesi

Konsolos Mösyö Rokferiye Dördüncü Osmanı

Tercüman Dikaren Efendi

⁷⁹ 1314-1315 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 148.

3. 8. 10. 1293 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD POSTA VE TELGRAF MEMURLARI

3. 8. 10. 1. ERZURUM VİLAYETİ POSTA VE TELGRAF MEMURLARI

Erzurum vilayeti telgraf ve posta müfettişi Muhammed şevket efendi

Bayezid Telgraf Ve Posta Müdürü Ali Rıza Efendi

Muhabere Memuru Bekir Efendi⁸¹

3. 8. 11. 1314-1315 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN MUHABERE MÜDÜR VE MEMURLARI

Bayezid sancağı merkez müdürü, bir muhabere memuru, bir muvakkat muhabere memuru, bir muvassal muharat ve birde çavuştan oluşmaktadır.

Eleşgirt müdüriyeti üçüncü rütbede bir müdür, bir muhabere memuru, iki çavuştan oluşmaktadır.

Karakilise müdüriyeti merkezde dördüncü rütbede bir müdür, bir muvakkat muhabere ve iki çavuştan oluşmaktadır.

BAYEZİD MÜDÜRLÜĞÜ	
Merkez Müdürü Ali Rıza Efendi	Muhabere Memuru Rüşdü Efendi
Muvakkat Muhabere Memuru Rüşdü Efendi	
Muvassal Muharat Salih Ağa	Çavuş Bekir Ağa

⁸⁰ 1314-1315 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 149.

⁸¹ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 130.

ELEŞGİRT MÜDÜRİYETİ	
Müdür Besim Efendi	Salise
Muhabere Memuru Halis Efendi	
Çavuşan	
Dursun Ağa	Salih Ağa
KARAKİLİSE MÜDÜRİYETİ	
Merkez Müdürü Abdulhadi Efendi	Hamise
Muvakkat Muhabere Memuru Adil Efendi	
Çavuşan	
İbrahim Ağa	İsa Ağa

82

3. 8. 12. BAYEZİD SANCAĞINDA EĞİTİM

3. 8. 12. 1. 1318 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞINDA EĞİTİM, POLİS, BELEDİYE VE İDARİ YAPIYI GÖSTEREN GENEL BİR TABLO

Diyadin kazası mekteb rüşdiyesi birinci dereceye sahip muallim vekili, aparca el yazmacısı bir muallim(boş), bir çalışan ve kırk beş öğrenciden oluşmaktadır.

Derik ulya mektebi ilkokul muallimi ve otuz bir öğrenciden oluşmaktadır.

Polis memurları münhal bulunan üç komiserlik ve iki polisten oluşmaktadır.

⁸² 1314-1315 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

Beledi memurları münhal olan reislik, ikisi müslüman ikisi gayri müslim azalardan oluşmaktadır.

Patnos nahiyesi müdürlüğü; müdürü , kâtibi, üç müslüman aza ve bir gayri müslim azadan oluşmaktadır.

Hamidi ilkokulu muallimi ve yirmi öğrencisi mevcuttur.

Karakilise kazasının yöneticileri ikinci dereceye sahip kaymakam, naîb, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır.

BAYEZİD SANCAĞI

MEKTEB-i RÜŞDİYE	
Muallim-i Evvel Vekili İhsan Efendi Rika Muallimi Münhal Eyyüb İbrahim Ağa Aded-ı Şakirdan 45	
Derik Ulya Mekteb-i İbtidaiyesi Muallimi Tevfik Efendi Aded-ı Şakirdan 31	
Beledi Memurları	Polis Memurları
Reis Münhal İbrahim Ağa Şükrü Ağa Aza Abraham Ağa Musis Ağa Aza	3 Komiser Münhal Polis Nazif Efendi Polis Hüseyin Efendi

Patnos Nahiyesi Müdürü Abde Bey		
Kâtibi Muhammed Nuri Efendi		
Şeyh Yusuf Efendi	Aza	Hacı Muhammed Efendi
Molla Musa	Aza	Ertin Ağa
Hamidi Mekteb-i İbtidaiyesi Muallimi Şadi Efendi		
Aded-i Şakirdan	21	
KARAKİLİSE KAZASI		
	Kaymakam İbrahim Necati Efendi	Saniye
	Naîb Muhammed Fahreddin Efendi	
	Mal Müdürü Halil Sabri Efedi	
	Tahrirat Kâtibi Abde Efendi	

83

3. 8. 12. 2. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKÂN SAYILARI

Bu dönemde cami ve medreselerin yanı başında inşa edilip küçük çocuklara dini ilim ve okuma yazma öğretilen yerler yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi bulunuyordu. Ayrıca hristiyanların da yaklaşık %28 oranında bu şekilde kurumları vardı. Aynı zamanda kilise, medrese, cami, hamam, han ve dükkân gibi yapılarda vardı. Bu yapılarda camilerin kiliselerden daha az olduğu göze çarpmaktadır. Dükkân sayısına bakılırsa kaza ve nahiyeler içerisinde ticaretin en gelişmiş olduğu yerin merkez kaza olan bayezid kazası olduğu görülür.

⁸³ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 385.

BAYEZİD SANCAĞI									
Esmâi Kaza Ve Nevahi	Mekâtib- i Sıbyan		Kilise	Medrese	Cami	Hamam	Han	Dükkan	Hane
	Hristiyan	İslam							
Bayezid Kazası	5	15	2	-	4	1	-	30	1089
Diyadin Kazası	1	2	2	-	1	-	-	-	220
Karakilise Kazası	2	5	10	-	-	-	-	3	1130
Eleşgirt Kazası	2	3	14	-	1	-	-	5	1720
Antab Kazası	-	2	-	-	-	-	-	3	500
Hamur Nahiyesi	-	2	-	-	1	-	-	2	465
Patnos Nahiyesi	1	2	3	1	-	-	-	1	250
Yekun	11	31	31	1	7	1	-	44	5674

84

3. 8. 12. 3. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKÂN SAYILARI

Bu dönemde cami ve medreselerin yanı başında inşa edilip küçük çocuklara dini ilim ve okuma yazma öğretilen yerler yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi bulunuyordu. Ayrıca hristiyanların da yaklaşık %27 oranında bu şekilde kurumları vardı. Aynı zamanda hamam, han, kilise, medrese, mekteb-i rüştiye, cami ve mescid

⁸⁴ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 149.

ve dükkân gibi yapılarda vardı. Bu yapılarda camilerin kiliselerden daha az olduğu göze çarpmaktadır. Dükkân sayısına bakılırsa kaza ve nahiyeler içerisinde bayezid kazası diğer bağlı kaza ve nahiyelerde bulunan dükkanların toplamından daha çok dükkâna sahip olduğu görülür. Bu da gösteriyor ki ticaretin en gelişmiş olduğu yer merkez kaza olan bayezid kazasıdır. Bayezidin kültürel gelişmişliği noktasında dükkânlarının yanında bir hamamın da olması önemli bir göstergedir. Diğer kazalardan farklı olarak bayezid kazasında camilerin kiliselerden daha fazla olduğu görülür. Sancak genelinde ise kiliseler cami ve medreselerden yaklaşık üç kat daha fazladır.

Esmâ-i Kaza ve Nevahi	Mekteb-i Sıbyan		Hamam	Han	Kilise	Medaris	Mektebi Rüşdiye	Cami Ve Mescid	Dükkan	Hane
	Hristiyan	İslam								
Bayezid Kazası	5	15	1	0	2	1	1	4	150	1089
Diyadin Kazası	1	2	0	0	2	0	0	1	0	220
Karakilise Kazası	2	5	0	5	10	1	0	1	10	1120
Eleşgirt Kazası	2	2	0	0	14	0	0	1	30	1720
Antab Kazası	0	2	0	3	0	0	0	0	3	500
Hamur Nahiyesi	0	2	0	0	0	0	0	1	2	465
Patnos Nahiyesi	1	2	0	0	3	1	0	1	1	250
Yekun	11	30	1	8	31	3	1	9	296	5364

3. 8. 12. 4. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN MEKÂTİB RASADI

Bayezid sancağında bulunan okullar birinci ve ikinci öğretmenlerinin adları ve sayıları salnamede aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Adedi Şakirdan	Mubsirad	Muallim-i Sani	Muallim-i Evvel	Mevaki
53	Aşır Efendi	Hacı Muhammed Efendi	Ali Rıza Efendi	Bayezid

86

3. 8. 12. 5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BULUNAN DİNİ MABEDLER, İLK DÜZEY EĞİTİM KURUMLARI, HANE VE DÜKKAN SAYILARI

Bu dönemde cami ve medreselerin yanı başında inşa edilip küçük çocuklara dini ilim ve okuma yazma öğretilen yerler yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi bulunuyordu. Ayrıca hristiyanların da yaklaşık %33 oranında bu şekilde kurumları vardı. Aynı zamanda hamam, han, dükkân, mekteb-i rüştiye, kilise, medrese, cami ve mescid gibi yapılarda vardı. Bu yapılarda cami, mescid ve medreselerin kiliselerden daha az olduğu göze çarpmaktadır. Dükkân sayısına bakılırsa kazalar içerisinde bayezid ve Eleşgirt kazasının eşit orana sahip olduğu ve rüşdiye mekteplerinde sadece bu kazalarda bulunduğu ve birer tane olduğu dikkat çekmektedir. Bu da gösteriyor ki ticaretin en gelişmiş olduğu yer merkez kaza ve Eleşgirt kazasıdır. Bayezid'in kültürel gelişmişliği noktasında dükkânlarının yanında bir hamamın da olması önemli bir göstergedir. Diğer kazalardan farklı olarak Antab kazasında camilerin kiliselerden daha fazla ve çocukların eğitim yuvalarının gayri müslimlerinkinden daha çok olduğu görülür.

BAYEZİD SANCAĞI

⁸⁶ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 128.

	Mekteb-i Sibyan		Hamam	Han	Dükkan	Mektebi Rüşdiye	Kilise	Medaris	Cevami' ve Mesacid
	Hristiyan	İslam							
Bayezid Kazası	1	1	1	0	50	1	5	0	0
Diyadin Kazası	1	3	0	3	20	0	1	1	2
Karakilise Kazası	1	1	0	10	25	0	4	0	1
Eleşgirt Kazası	1	1	0	15	50	1	6	0	1
Antab Kazası	1	4	0	0	2	0	1	1	3
Yekun	5	10	1	28	147	2	17	2	7

4. BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid Sancağı beş kaza, iki nahiyeden oluşmaktadır. Nüfus han, karye, kaza ve nihayetinde sancak toplamı olarak sayılmıştır. Bu sayım kadın, erkek sayıları ayrı ayrı olmak üzere etnik kökene göre değil, millet sistemine göre Din temelli yapılmıştır. Hatta büyük aşiretler ve mezheplerin sayılarını da gösteren ayrıntılı bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu durum salnamelerde aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

4. 1. 1. 1288 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUSU

Bayezid sancağında bulunan kaza ve bağlı nahiye ve aşiretlerin müslüman ve hristiyan nüfusları ile ikisinin toplamı yukarıdaki tablodaki gibidir. Bayezid sancağında müslüman nüfus %81 civarında olup hristiyan nüfus oranı ise %19 civarındadır. Hristiyan nüfusun %19'luk oranı genel olarak bayezid, Eleşgirt ve karakilise kazalarında bulunmaktadır.

Esmâ-i Kaza Ve Nevahi	Karye	Nüfus-u Zukur		
		Hristiyan	İslam	Yekun
Bayezid Kazası	69	1475	4025	5500
Celali Aşireti	0	0	2700	2700
Adamanlu Aşireti	0	0	1800	1800
Diyadin Kazası	18	110	850	960
Karakilise Kazası	55	1470	3450	4920
Eleşgirt Kazası	98	2200	4710	6910
Antab Kazası	52	0	2150	2150
Hamur Nahiyesi	56	0	2690	2690

Patnos Nahiyesi	13	250	850	1100
Yekun	260	5505	23225	28730

88

4. 1. 2. 1290 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid sancağının kaza, nahiyeye ve aşiretleri incelendiğinde bayezid sancağına bağlı Eleşgirt kazasının merkez kazadan daha çok haneye sahip olduğu görülmektedir. Aşiretlerin tümünün müslüman olduğu sancağın kaza, nahiyeye ve aşiretlerin nüfusunun toplamından yaklaşık %83'ü müslüman, yaklaşık %3'ü yezid ve %14'ü hristiyan olmak üzere toplamda yaklaşık %17 gayri müslim nüfus mevcuttur.

BAYEZİD SANCAĞI

Esmâ-i Kaza ve Nevahi	Karye	Hane	Nüfus-u Zükur			
			Yezid	Hristiyan	İslam	Yekun
Bayezid Kazası	69	1089	197	1475	4025	5697
Celali A'şireti	0	0	0	0	2700	2700
Adamanlu A'şireti	0	0	0	0	1800	1800
Diyadin Kazası	18	220	110	110	8050	1070
Karakilise Kazası	55	1120	90	573	226	889
Eleşgirt Kazası	97	1720	250	2200	4710	7160
Antab Kazası	53	500	400	0	2150	2650
Hamur Nahiyesi	56	465	0	0	2690	2690

⁸⁸1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

Patnos Kazası	12	250	10	250	850	1110
Yekun	360	5364	1057	4608	27201	25766

89

4. 1. 3. 1291 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid sancağının kaza, nahiye ve aşiretleri incelendiğinde bayezid sancağına bağlı Eleşgirt kazasının merkez kazadan daha çok haneye sahip olduğu görülmektedir. Aşiretlerin tümünün müslüman olduğu sancağın kaza, nahiye ve aşiretlerin nüfusunun toplamından yaklaşık %83'ü müslüman, yaklaşık %3'ü yezid ve %14'ü hristiyan olmak üzere toplamda yaklaşık %17 gayri müslim nüfus mevcuttur.

Bayezid sancağı ile ilgili yukarıda tabloda görünen nüfus durumu ile bir önceki yıla ait salnamedeki nüfus durumu aynı olup hiç değişmediği görülmektedir.

BAYEZİD SANCAĞI

Esmâ-i kaza ve Nevahi	Karye	Hane	Nüfus-u Zükur			
			Yezidi	Hristiyan	İslam	Yekun
Bayezid Kazası	69	1089	197	1475	4025	5697
Celali Aşireti	00	0000	000	0000	2710	2700
Adamanlu Aşireti	00	0000	000	0000	1800	1800
Diyadin Kazası	18	230	110	0110	8050	1070
KarakiliseKazası	55	1120	090	0573	0226	0889

⁸⁹ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

Eleşgirt Kazası	97	1720	250	2200	4710	7160
Antab Kazası	53	0500	400	000	2150	2650
Hamur Kazası	56	0465	000	000	2690	2690
Patnos Kazası	12	0250	010	0250	0850	1440
Yekün	360	5364	1057	4608	20001	2576

90

4. 1. 4. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid sancağının kaza, nahiye ve aşiretleri incelendiğinde bayezid sancağına bağlı Eleşgirt kazası ve karakilise kazasının merkez kazadan daha çok haneye sahip olduğu görülmektedir. Adamanlu aşiretindeki 110 yezid dışında aşiretlerin nüfusunun tümünün müslüman olduğu görülür. Toplam nüfus değerlendirildiğinde sancağın kaza, nahiye ve aşiretlerin nüfusunun toplamından yaklaşık %18'inin gayri müslim %82'sinin de müslüman olduğu ve %18'lik gayri müslimin %20'si yezid ve %80'i hristiyandır. Toplam nüfusta ise yaklaşık %4'ü yezid ve %14'ü hristiyandır.

Bayezid sancağı ile ilgili yukarıda tabloda görünen nüfus durumu ile önceki yıllara ait salnamedeki nüfus durumu karşılaştırıldığında çok az bir değişiklik olduğu görülmektedir

BAYEZİD SANCAĞI

Esmâ-i Kaza ve Nevahi	Karye	Hane	Yezid	Nüfus-u Zükur		
				Hristiyan	İslam	Yekün
Bayezid Kazası	82	1089	297	1475	5029	6815

⁹⁰ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

Celali Aşireti	60	500	0	0	2900	2900
Adamanlu Aşireti	50	600	110	0	3000	3110
Diyadin Kazası	20	360	110	100	850	1060
Karakilise Kazası	70	1600	90	590	1250	1920
Eleşgirt Kazası	107	2500	25	2200	4700	7350
Antab Kazası	40	500	400	60	4000	4460
Hamur Nahiyesi	80	600	0	0	2200	2200
Patnos Nahiyesi	20	250	0	1250	850	1100
Yekün	520	7999	1257	4779	25889	21925

91

4. 1. 5. 1299 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid sancağının kaza ve aşiretleri incelendiğinde Bayezid sancağına bağlı Eleşgirt kazası ve Karakilise kazasının merkez kazadan daha çok haneye sahip olduğu görülmektedir. Adamanlu aşiretindeki 60 yezid dışında tüm aşiretlerin nüfusunun tümünün müslüman olduğu görülür. Toplam nüfus değerlendirildiğinde sancaktaki kaza ve aşiretlerin nüfusunun toplamının yaklaşık %12'sinin gayri müslim %88'inin de müslüman olduğu görülür. Gayri müslimlerin de % 16'sının yezid ve % 84'ünün de hristiyan olduğu görülmüştür.

Bayezid sancağı ile ilgili bu tablo incelendiğinde aşiretlerin sadece müslüman nüfus içerisinde olduğu görülür. Önceki yıllar incelendiğinde az bir değişiklik olduğu görülmektedir.

⁹¹ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 128.

BAYEZİD SANCAĞI

	Kara	Hane	Nüfus-u Zükur			
			Yezid	Hristiyan	İslam	Yekun
Bayezid Kazası	43	1200	100	700	4000	4800
Celali Aşireti	30	300	0	0	1500	1500
Adamanlu Aşireti	45	400	60	0	3200	2360
Cemadanlı Aşireti	0	130	0	0	700	700
Zılanlı Aşireti	0	700	0	0	3800	3800
Diyadin Kazası	91	850	50	300	4100	4450
Karakilise Kazası	60	1600	70	1124	7276	8420
Eleşgirt Kazası	102	3000	120	2300	11000	12420
Antab Kazası	78	1250	500	37	5700	6520
Yakun	449	8731	900	4744	40276	45920

92

4. 1. 6. 1312 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NÜFUS

Bayezid sancağının beş kazasının köy ve nahiyelerinde ecnebi, yabancı, kıbti ve yahudi nüfusun miktarını ve kazalara dağılımını gösteren bu tablo incelendiğinde yabancı, kıbti ve yahudi erkek ve kadın nüfusun hiç olmadığı hemen görülür. Ancak Diyadin kazasında üç erkek olmak üzere karakilise kazasında 19'u kadın 26'sı erkek olmak üzere toplamda 48 ecnebinin mevcut olduğu görülmektedir.

⁹² 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 155.

Nüfusun Miktarıyla Adedhane ve Kara ve Nevahiyeyi Mübin Cedvelidir.											
Esmâ-i Livâ ve Kaza	Aded Kara ve Mahalat	Aded Nevahi	Aded hane	Ecnebi		Yabancı		Kıbtî		Yahudi	
				İnâs	Zükür	İnâs	Zükür	İnâs	Zükür	İnâs	Zükür
Bayezid Kazası	113	2	3167	0	0	0	0	0	0	0	0
Diyadin Kazası	94	3	1869	0	3	0	0	0	0	0	0
Karakilise Kazası	55	3	1401	19	26	0	0	0	0	0	0
Tutak Kazası	95	1	2491	0	0	0	0	0	0	0	0
Eleşgirt Kazası	126	7	3682	0	0	0	0	0	0	0	0
Yekun	473	16	12617	19	29	0	0	0	0	0	0

93

4. 2. 1. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE ELEŞGİRT KAZASINDA NÜFUS

Bayezid sancağı Eleşgirt kazasında görev yapan muavin ve müdürlerin isimleri ile erkek nüfusun gayri müslim ve müslüman ile toplamları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Tabloda göze çarpan ise Eleşgirt kazasında bulunan tahir ve devavad'da gayri müslim nüfusun olmamasıdır. En büyük gayri müslim nüfusun amed'de olduğu görülür. Toplamda gayri müslim nüfusun % 16 ve müslüman

⁹³ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 267.

nüfusun ise % 84 olduğu anlaşılmaktadır. Tabloyada görünen nüfus durumu ise önceki yıllar ile paralellik göstermektedir.

Bayezid Sancağı Dâhilinde Teşkil Kılınan Nevahi Müdürü ve Muavinleri ile Miktarı Nüfus Zükur ve Adedi Karye ve Hanesini Mübbeyin Cedveldir.								
ELEŞGİRT KAZASI								
Esmâ-i Muavin	Esmâ-i Müdür	Daire	Aded hane	Karye Mülhakası	Merkez-i Nahiyе	Nüfus-u Zükur		İcmal-i Nüfus
						Gayr-i Müslim	Müslim	
Abdurrahman Ağa	Halil Ağa	1	307	12	Tahir		1143	1143
Usub Ağa	Hüseyin Efendi	2	409	15	İskan	115	1000	1115
Ahmed Ağa	Ali Bey	3	381	13	Molla Süleyman	338	900	1238
Nebi Ağa	Ali Ağa	4	395	19	Kara Hamo	150	973	1123
Melik Ağa	Ali Bey	5	522	18	Amed	600	1150	1850
Mikyad Bey	Bedir Ağa	6	277	19	Devavad		1037	1037
	Yekun		2301	96		1203	6303	7506

4. 3. 1. 1294 TARİHLİ ERZURUM VİLAYET SALNAMESİNDE KARAKİLİSE KAZASINDA NÜFUS

Bayezid sancağı karakilise kazasının nahiyelerinde görev yapan muavin ve müdürlerin isimleri ile erkek nüfusun gayri müslim ve müslüman ile toplamları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Tabloda göze çarpan ise karakilise kazası münkeser nahiyesinde gayri müslim nüfusun müslüman nüfustan fazla olduğudur. Toplamda gayri müslim nüfusun yaklaşık % 36 ve müslüman nüfusun ise yaklaşık % 64 olduğu anlaşılmaktadır. Tabloda görünen nüfus durumu ise karakilise kazasının nahiyelerinde gayri müslim nüfusun azımsanmayacak kadar çok olduğudur.

Bayezid sancağına bağlı antep ve Diyadin kazalarına ait nahiyelerin nüfus durumu belirtilmemiştir.

KARAKİLİSE KAZASI								
Esmâ-i Muavin	Esmâ-i Müdür	Daire	Aded Hane	Karye Mülhakası	Merkez Nahiyeye	Nüfus-u Zükur		İcmal-i Nüfus
						Gayri Müslim	Müslim	
Artin Ağa	Hüseyin Bey	1	244	15	Bölükbaşı	306	740	1044
Ali Efendi	Sahak Ağa	2	272	19	Münkeser	600	407	1007
Hanpapa	Mustafa Ağa	3	339	17	Taşlıçay	220	800	1020
	Yekun		855	54		1124	1947	3071
Merkez Livâya mülhak teşkil kılınan nevahi cedveliyle Antab ve Diyadin kazalarının nevahi cedveli vürud etmemiştir.								

5. BAYEZİD SANCAĞININDA EKONOMİK YAPI VE DİĞER UNSURLAR

5. 1. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA MAMULÂT VE MENSUCAT

Bayezid Sancağında kilim, halı, keçe, çorap, adi rençber şalları, haliçeler imal edilir. Ayrıca zaruri ihtiyaçlarından sayılan işlerle ilgili yeterince kalifiye ustaları da vardı. Bu durum salnamelerde aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Bayezid Sancağının Mamulât Ve Mensucatı

Bayezid sancağının nefsi-i kasabasinda bazı levazimat-ı zaruriyeye müteallik sanayi ustaları mevcut bulunduğu gibi ekser ahalisi aşairden ibaret olduğundan gerek derun kasaba ve karyelerinde a'la seccadelik keçe ve kürd halıları nesc ve imal ile kaza ve mahallî sairede furuhat oluna gelmiştir.⁹⁶

Bayezid Sancağı Kazalarının Mamulât Ve Mensucatı

Bayezid sancağının merkezi olan bayezid kazasında bazı levazimatı zaruriyeye müteallik bazı sanayi ustalar mevcut olduğu gibi ekser ahalisi aşairden ibaret olduğundan gerek deruni kasaba ve karyelerinde ala seccadelik keçe ve kürd halıları nesc ve imal ile kaza ve mahallî sairede furuhat oluna gelmiştir.⁹⁷

Kasaba-i mezkure ahalisi ekseriyetle aşair olduklarından kasabada ve karyelerinde seccadelik keçe ve kürd halı ve kilimleri nesc ve imal ile derununda ve mahallî sairede furuhat olunur. Levazimatı zaruriyeye müteallik sanayi ustalarında vardır.⁹⁸

Karakilise Kazası

Mamulâtı kilim, keçe ve çoraptan ibarettir.⁹⁹

⁹⁶ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 164, 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 67, 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 168, 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 165,

⁹⁷ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 168.

⁹⁸ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 249.

⁹⁹ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 251.

Eleşgirt Kazası

Mamulâtı kilim, keçe, çorap gibi şeylerdir.¹⁰⁰

Diyadin Kazası

Mamulâtı kilim ve keçe çorap gibi şeylerden ibarettir. Hanta, şe'r, zekrek, mercimek, nohut, darı, çavdar, kavun karpuz ve biraz da sebzevat hasıl olur.¹⁰¹

Bayezid Sancağı

Kasaba-i mezkure ahali ekseriyetle aşair olduklarından kasabada ve karyelerinde seccadelik keçe ve kürd halı ve kilimleri nesc ve imal ile derununda ve mahallî sairede furuhat olunur. Levazımatı zaruriyeye müteallik sanayi ustalarında vardır.¹⁰²

Diyadin Kazası

Ma'mulatı kilim ve keçe çorap gibi şeylerden ibarettir.¹⁰³

Tutak Kazası

Ma'mulat ve mensucatı kilim keçe ve bir nevi halıdır.¹⁰⁴

Karakilise Kazası

Mamulâtı kilim halı keçe ve şal ve çorap gibi şeylerden ibarettir.¹⁰⁵

Eleşgirt Kazası

Mamulâtı kilim keçe çorap gibi şeylerdir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 252.

¹⁰¹ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 253.

¹⁰² 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 390.

¹⁰³ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 391.

¹⁰⁴ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 392.

¹⁰⁵ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 393.

¹⁰⁶ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 394.

5. 2. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ME'ADİN

Salnamelerde Bayezid sancağında Bazı dağlarda kükürd madeni, kaplıca sularından çıkan beyaz boncuk olduğu belirtilmiştir. Bu durum salnamelerde aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Bayezid Sancağında Olan Me'adin

Bayezid kazasında Ağrı Dağı etrafında olan bazı ciballerde kükürd madeni olduğu gibi Diyadin'den cari olan sudan dahi bir nevi beyaz boncuk çıkar.¹⁰⁷

5. 3. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ORMAN

Bayezid sancağında orman ve meşelik olmadığı ancak bir çok yere pek çok söğüt ağacı, kavak ağacı ve Muş'tan getirilen meşeliğin dikildiği salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Bayezid Sancağında Olan Orman

Livâ-ı mezkure de orman ve meşellik olmayıp fakat nüfus-ı Bayezid kazasıyla Diyadin ve Karakilise ve Eleşgirt kazalarının mevaki-i münasebesinde müceddeden pek çok söğüt ve kavak eşçarı ğarsettirildiği misüllü sancağın mecmu'u kaza karasına Muş'tan celb edilmiş olan üç yük meşe tohumu ğars ettirilmiştir.¹⁰⁸

Bayezid Sancağında Olan Ormanlar

Livâ-i mezkurede orman ve meşelik olmayıp fakat nefsi-i Bayezid kazasıyla Diyadin ve Karakilise ve Eleşgirt kazalarının mevaki-i münasebesinde müceddeden pek çok söğüt ve kavak eşçarı ğarsettirilmiştir.¹⁰⁹

Diyadin Kazasında Orman

¹⁰⁷ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 168, 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 172, 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 172, 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 171, 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 171, 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 255.

¹⁰⁸ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 172, 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 176.

¹⁰⁹ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 176, 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 176, 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 176.

Livâ-i mezkurede orman ve meşelik olmayıp fakat nefsi Bayezid kazasıyla Tutak ve Diyadin Karakilise ve Eleşgirt kazalarının mevaki-i münasebesinde müceddeden pek çok söğüt ve kavak eşcarı ğarsettirilmiştir.¹¹⁰

5. 4. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN ENHAR

Bayezid Sancağında meşhur murat nehrinin aladağda bulunan 50 civarında pınardan çıktığını Ağrı ve İlçelerinden geçerek Muş'a ve oradan da Keban madenine aktığını, Ağrı merkez ve yoncalı köyünden çıkan iki nehirin de Murat sularına karıştığını ifade eder. Ayrıca Balıklı gölden gelen ve Bayezid girişindeki kızıl dize karyesi civarında münhasıl kernavik suyuna karışıp birleşen nehir ise İran'daki sularla birleşerek revan'daki aras nehrine aktığını bu önemli nehirlerin dışında başkaca da önemli olmayan kar ve yağmurdan kaynaklı bazı su akıntılarının da mevcut olduğu salnamelerde aşındaki gibi belirtilmiştir.

Bayezid Sancağında Olan Enhar

Meşhur Murad Nehri nefsi-i Diyadin'e üç saatlik mahalde Aladağından kırk elli menba ile nebean ve Diyadin pişgahtan ve Karakilise ve Eleşgirt ile Hamur meyânından ve Antab kazasının ortasından cereyan ederek Muş sancağına murur ve oradan Cıbakçur ve Palu ve Keban madeni hümayunu havalisine doğru ubur eder.

Nefsi-i Bayezid üstünden cereyan eden nehir dahi Sinek Yaylasında meşhur olan Balıklı Gölünden çıkıp nefsi-i Bayezide üç saatlik mesafede Diz karyesi civarında nabi' olan Kernabik suyuna karışıp memalik-i İraniye'den Makuda Zengbar çayı ile birleşip revan toprağında Aras nehrine mülaki olur ve bundan başka Karakilise kazasına tabi' Merkezer ve Yoncalı karyeleri pişgahlarından iki nehir cari olarak nehr-i Murad'a karışıyor ve bunlardan ma'ada biraz ufak nehirler varsada bunlar enhar-ı cesime ve marufeden olmayıp ğalebe-i berf ve baran ile ba'zen kesb-i feyezan ve seylan ederler.¹¹¹

¹¹⁰ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 252, 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 395.

¹¹¹ 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 178,179; 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 182 ; 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 183,184; 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 180; 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 254,255; 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 396,397.

5. 5. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN KAPLICALAR

Bayezid Sancağının Diyadin kazasında Mollakara, Davut ve Yılanlı köylerinde çeşitli kaplıcaların olduğu bu kaplıcaların insan vücuduna çok faydalı olduğu, özellikle de verem, sara, sızı, yara ve benzeri çeşitli hastalıklara faydalı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Tutak kazasında da bir kaplıcanın olduğu bunun da verem, sızı ve çeşitli hastalıklara faydalı olduğu salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Bayezid Sancağında Olan Kaplıcalar

Diyadin kazasına tabi Davud karyesi civarında kükürd olarak bir aded kaplıca olup vücudu insana gayet yaradığı gibi kaza-i mezkurede kaim Mollakara karyesinde dahi şabi bir kaplıca olup bu dahi verem ve sızı ve yara vesair i'leli muhtelifeye nafi'dir.¹¹²

Ma'adin Ve Kaplıca

Bayezid Kazasında Ağrı Dağı ve etrafı olan bazı ciballerde kükürd madeni olduğu gibi Diyadin'den cari olan sudan dahi bir nevi beyaz boncuk çıkar.

Diyadin kazasına, tabi Davud ve Yılanlı karyeleri civarlarında Mollakara namlarıyla kükürlü ve şablı olarak dört kaplıca olup bunlar vücudu insana gayet nafi' olduğu gibi Antabta dahi bir kaplıca bulunup verem ve sızı ve i'leli muhtelifeye faidelidir.¹¹³

5. 6. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN EHLULLAH

Bayezid sancağında mevtun ve ziyaretgah olarak bulunan islam evliyalarından Ahmedi Hani ve Şehy Suvar ve Şeyh Ebubekir Han Abdal ve Uzun Veli ve Dede Maksut ve Şeyh Abdurrahim ve İbrahim Abdal Can Abdal ve Uzun Veli İbrahim Arvasi Dede Maksut Şeyh Muhammed Tokad-i, Diyadin gediğinde Şeyh Bevab ve Uzun Veli karyesinde Şeyh Bekir ve Unnab Kazasında Şeyh

¹¹² 1288 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 184; 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 186; 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 188; 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 182.

¹¹³ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 255, 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 397.

Muhyiddin-i Arabi Hazretlerinin Mahdumu Aileleri Sultan Muhammed ve Pervane Baba ve Seyyid Karyesi Civarında Uryan Baba salnamelerde aşağıdaki gibi anılmışlardır.

Bayezid Sancağında Ehlullahtan Ahmedî Hani ve Şirsuvar ve Şeyh Ebubekir ve Han Abdal ve Uzun Veli ve Dede Maksut ve Şeyh Abdurrahim ve İbrahim Abd Veli Defni Hak Rahmettirler.¹¹⁴

Bayezid Sancağında Ehlullahtan Ahmedî Hani ve Şirsuvar ve Şeyh Ebubekir ve Han Abdal ve Uzun Veli ve Dede Maksut ve Şeyh Abdurrahim ve İbrahim Arvasi Defni Hak Rahmettirler.¹¹⁵

Bayezid sancağında ehlullahtan Ahmed-ı Hani ve Şe'r Suvar ve Sultan Muhammed ve Şeyh Ebubekir ve Han Abdal ve Uzun Veli ve Dede Maksut ve Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Muhammed Tokad-i defn-i hakk rahmettirler.¹¹⁶

5. 7. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN MURAKİD MUTEBERGELERİ ZİYARETGÂHI ENAM OLAN ZEVATİ AZAM

Bayezid Kasabasında Ehlullahtan Ahmedî Hani ve Meşayihî Kiramdan Seyyid Ahmed Taha ve Sadadı Kiramdan Şeyh Abdülaziz ve kasaba-i mezkureye civar cibalde Şirsuvar ve Şeyh Muhammed Tokadi ve beş altı kadar ulumu batına ve zahireyi cami' zevatı kiram ve Diyadin gediğinde Şeyh Bevab ve Uzun Veli karyesinde Şeyh Bekir ve Antab kazasında Şeyh Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin mahdumu âlileri Sultan Muhammed ve Pervane Baba ve Seyyid karyesi civarında Uryan Baba defni hak rahmet ve ziyaretgâhı ümmettirler.¹¹⁷

¹¹⁴ 1290 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 62 ; 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 162.

¹¹⁵ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 161.

¹¹⁶ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 165.

¹¹⁷ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 256 ; 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 398.

5. 8. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN GAYRİ MÜSLÜM DİN ADAMLARI

Bayezid sancağında bulunan gayri müslim temsilcilerin adlarının Ermeni milleti adına Ohans Efendi, Katolik milleti adına Agop Efendi olduğu salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Esması	Buldukları Mahal	
Ohans Efendi	Bayezid Sancağı	Ermeni Milleti
Agop Efendi	Bayezid ve Nevahiyesi	Katolik Milleti

118

BAYEZİD DAHİLİNDE BULUNAN RUESAY-I RUHANİYE

Esması	Buldukları Mahal
Ohans Efendi	Bayezid Sancağı

119

5. 9. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARINDA OLAN COĞRAFYASI, SANCAĞIN YAPISI VE MESAFELERİ GÖSTEREN TABLO

Bayezid sancağında mevcut arazi yapısı, hükümet binası, askeri kışla, dağlar, Nuh'un Gemisi, kaplıcalar, hane, cami, nüfus, han, okul, kilise, mescit, medrese, tekke, türbe, hamam, debbağhane, değirmen, köprü, çeşme, bahçe, arsa, dükkan sayıları, zamanın imkanlarına göre birbirlerine olan uzaklık, kışın soğuk, yazın serin olduğu ve tahmini olarak isminin nereden geldiği, kaç otel olduğu, fırın sayısı, telgrafhane, ambar ve samanlık, kireç ve kiremit üretim merkezleri sayısı salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

¹¹⁸ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 127.

¹¹⁹ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 136.

Dahil vilayette kainül Livâ ve kaza ve nevahinin Müslim ve Gayrı Müslim nüfus-u zükuriyle cevami' ve mesacid ve me'abit ve medariz ve mekâtib ve hamam ve dekakin ve sair asar-ı mamure ile kara ve mehalat ve hanelerin ve nebatat ve hayvanatın nev' cins ve mikdarını havi istatistik cetvelleridir.¹²⁰

BAYEZİD SANCAĞI

Esmâ-i Kaza ve Nevahi	Merkez-i Kazaya Badi	Merkez-i Livâyâya Badi	Merkez-i Vilayete Badi
	Saat	Saat	Saat
Bayezid Kazası	0	00	48
Diyadin Kazası	0	06	42
Karakilise Kazası	0	16	32
Eleşgirt Kazası	0	24	24
Antab Kazası	0	30	69

121

Bayezid sancağının merkez ve bağlı kazalarının sancak merkezine ve il merkezine olan uzaklıkları günün şartlarına göre yaya gidiş esas alınmış olup saatleri yukarıdaki tabloda olduğu gibidir.

¹²⁰ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 139.

¹²¹ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 134.

6. BAYEZİD SANCAĞI VE KAZALARI HAKKINDA GENEL BİLGİ

6. 1. LİVÂYA DAİR MALUMAT

Bayezid sancağı vilayetin ciheti şarkiyesinde kâin Diyadin, Karakilise, Tutak, Eleşgirt kazalarından mürekkebe olup merkez hükümeti Erzurum'dan kırksekiz saat mesafede vafi nefsi-i Bayezid kazasıdır ki otuz dokuz derece yirmi altı dakika arzı şimalide kâindir.

İşbu Kasaba mürtefi ve seksen bir dere içerisinde olup ebniyesi derenin iki tarafındaki tepelerde ve kısaların üzerinde ve bazı kısmı birbirine mulasıg ve yakın ise de ekser haneleri birbirinden uzakçadır. Kışı hayli soğuk olursa da yazın havası güzel ve her vakit sağlamdır.

Banisi hakkında işitilen rivayet muhtelif isede kasaba-i mezkure Yıldırım Sultan Bayezid Han Hazretleri tarafından tesis olunmuş ve kaleside Tatarların tecavuzatına karşı bir karakol ittihaz kılınarak müşarileyhin namıyla tesmiye kılınmış olduğu (kâmüs al-a'lüm) de görülmüştür.

Kasaba-i mezkure yüz on üç karasiyle beraber üç bin yüz altmış yedi hanede dokuz bin dokuz yüz doksan bir zükur ve sekiz bin dört yüz on dokuz inâs ki cem'an on sekiz bin dört yüz on nüfusu caridir.

Bu kasabada harab halinde bir kala var kadim ve mesnu bir hükümet konağı (kışla-i askeridir), beş cami ve mescid, bir mekteb-i rüşdiye, dört mekteb-i ibtidai, üç medrese, iki tekve ve türbe dört kilise, bir hamam, yirmi han, bin yedi yüz dükkân, yirmi yedi değirmen, yedi kireç ve kiremidhane, iki debbağhane, bir köprü, on üç çeşme, iki bağçe, iki bin beş yüz elli arsa mevcuttur.

6. 2. TUTAK KAZASI

Livânın havi olduğu kazalardan birisi doksan beş karyeyi şamil üç nahiyeden müteşekkil olup merkez hükümeti bulunan dokuz kazası nefsi-i Bayezide yirmi dört saat mesafededir.

İşbu Tutak kazası mukaddimen Antab kazası ismiyle yad olunurken Halep vilayetinde muzaf Antab kazasına müşabehetten kurtulmak için kasaba ismi olan Tutak ile yad olunmasına bu sene emir gelmiştir.

Bu kaza ma'müştemilat iki bin dört yüz doksan sekiz hanede beş bin yüz kırk üç zükur, dört bin dokuz yüz elli beş inâs ki cem'an on bin beş yüz doksan sekiz nüfusdur.

Kaza-i mezkurede yedi odayı şamil olarak bir hükümet konağı, iki cami, otuz adet medrese ve mekteb, üç türbe, bir kilise, otuz üç dükkan, sekiz han, yirmi değirmen, iki kaplıca, üç çeşme, bir köprü vardır.

6. 3. KARAKİLİSE KAZASI

Bu kaza Bayezid'in on sekiz saat ba'dında vaki' ve elli beş kurabı havi olup merkez hükümeti Karakilise kasabasıdır.

Bu kasabada İran Caddesi üzerinde Gürçay, Taşlı ve Sarıyan ve Murad nehirlerinin üstünde ve ab ve havası latif ve raki mamuriyete müstaid bir mevki ferhafzade vaki olup beşinci ve altıncı hamidiye süvari alaylarının hududu hakani ve kumandanlığının makarı ikamet ve merkezidir.

Fezai mezkur bin dört yüz bir hanede sekiz bin üç yüz kırk dokuz zükur, beş bin altı yüz dört inâs ki, cem'an on üç bin dokuz yüz elli üç nüfus cami'dir.

İşbu kazada bir hükümet konağı, iki bab kışla-i askeri, iki cami, iki sıbyan mektebi beş kilise ve manastır, sekiz han, yüzyirmi dükkân, iki mağaza, üç kahvehane, muntazam bir otel ve bir kiraathane ve bir telgrafhane, üç fırın, otuzbeş değirmen, doksan üç anbar, ikiyüz doksanbir samanlık, yüzseksenbeş arsa, onaltı çeşme, dört köprü mevcuttur.

6. 4. ELEŞGİRT KAZASI

Kazayı mezkûr merkez hükümeti toprak kaledir ki nefsi-i Bayezid'e yirmi dört saattir.

Eleşgirt kazası yedi nahiyeden mürekkeb ve yüz yirmi altı karayı cami ve üç bin üç yüz seksen iki hanede on üç bin dokuz yüz yirmi dört zükur onbin beş yüz doksan yedi inâs ki cem'an yirmi dört bin beş yüz yirmi bir nüfusu cami'dir.

İşbu kazada bir mükemmel hükümet konağı, dört cami, bir rüşdiye mektebi, üç medrese, bir tekve ve bir ermeni mektebi, yedi kilise ve manastır ve seksen kadar dükkân ve oda, beş kahvehane, elli yedi han elli altı değirmen, dokuz yüz bir hane ve bir köprü ve sekiz çeşme beş yüz kırk arsa mevcuttur.

6. 5. DİYADİN KAZASI

Diyadin kazası ciheti garbiyede kain olup makar hükümeti Diyadin kasabasıdır ki, merkez Livâdan altı saat baiddir.

Üç nahiyeden mürekkeb ve doksan dört karayı havi olduğu halde bin sekiz yüz altmış dokuz hanede 6523 zükur, 5797 inâs ki cem'an kaza-i mezkurun 12320 nüfusu ve seknesi vardır. Derununda iki cami, iki medrese, dört sıbyan mektebi, bir kilise, kırk dükkân, yirmi han, bir türbe, yedi çeşme ve iki köprü yirmi beş değirmen dört kaplıca ve yüz arsa vardır.

6. 6. DAĞLAR

İşbu Livânın etrafı hududunda menba ve sarp dereler ve cingar ve birçok küçük dağlar ve ciheti şimalisinde Ağrı Dağı ve berli ve Köse Dağı ve ciheti cenubiyesinde dahi Aladağ ve Huri Dağı gibi kebir ciballer vardır.

İşbu cibal menba-ı mezkurdan enfel beyan Ağrı Dağı Bayezid'in yirmi kilometre şark-ı şimalisinde vakive Devlet-i Aliye-i ebedüd devam ile Rusya İran hududu kurbundan kain olup kütübü mukaddesede (Ararat) ismiyle meşhur olan cebeli refi'a-i meşhuredir. Sefine-i Nuh'un bu dağda durduğu Tevrat'ta mezkûr ise de kütüb-ü islamiyede cebali (Cudi)de durduğu beyan olunuyor. Bu dağa Ermeniler (masiyas) ve İbraniler (ku-i nuh) derler. Bu dağ iki yüksek tepeden ibaret ve biri hiza-i bahirden 5400 metre mürtefi olup üst tarafı daimi surette kar ile mesturdur. Diğerinin irtifa 4000 metre olup yazın kardan arfidir. Arazisi berkani olup lav akıntıları ve bazen patlama eserleri bellidir. Etrafın ahalişi Sefine-i Nuh'un olan

dağın tepesinde bulunduğuna ve bunun için oraya kimse çıkamayacağına mutekid iselerde, bazı seyyahlar ve hususan bir Rus erkan-ı harbiye heyeti tepesine kadar çıkıp bazı rasat ameliyatını icra etmiş olduklarını (kâmüs al-a'lüm) hikaye ediyor.¹²²

6. 7. DİYADIN KAZASI

Diyadin kazası cihet-i ğarbiyede kâin olup makarrı hükümeti Diyadin kasabasıdır ki merkez Livâdan altı saat mesafede olup dokuzuncu ve onuncu Hamidiye süvari alayının merkezidir.

Üç nahiyeden mürekkeb ve yetmiş bir kara-yı havi olduğu halde bin yedi yüz otuz bir hanede altı bin yüz bir zükur ve beş bin üç yüz dört inâs ki cem'an kaza-yı mezkûrun on bir bin dört yüz beş nüfus ve seknesi vardır. Derununda müceddeden inşa edilen bir cami bir medrese dört sıbyan mektebi bir kilise elli dükkan bir türbe yedi çeşme ve iki köprü yirmü beş değirmen dört kaplıca ve yüz arsa vardır.

6. 8. TUTAK KAZASI

Livânın havi olduğu kazalardan birisi doksan beş kara-yı şamil üç nahiyeden müteşekkil olup merkez hükümeti bulunan Tutak kasabası nefsi-i Bayezid'e yirmi dört saat mesafededir.

Bu kaza mea müştemilatı bin beş yüz elli hanede altı bin ikiyüz on bir zükur ve beş bin otuz sekiz inâs ki cem'an on bir bin iki yüz kırk dokuz nüfustur.

Kaza-ı mezkurede yedi odayı şamil olarak bir hükümet konağı dört cami bir mekteb-ı rüşdiye yirmi aded medrese ve üç türbe ve bir kilise otuz dokuz dükkân üç han yirmi iki değirmen ve doksan sekiz bezirhane iki kaplıca üç çeşme iki köprü vardır.

6. 9. KARAKİLİSE KAZASI

Bu kaza Bayezid'in on sekiz saat ba'dında vaki' yüz elli beş karayı havi olup merkez hükümeti Karakilise kasabasıdır.

¹²²1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 248,249,250,251,252,253,254.

Bu kasaba İran Caddesi üzerinde ve Körçay ve Taşlı ve Şariyan ve Murad nehirlerinin vasatında ve ab ve hevası latif ve terakki ve ma'muriyete müsteid bir mevki' fer hafızade vaki' olup üçüncü beşinci altıncı on birinci ve on ikinci Hamidiye ve on dokuzuncu nizamiye süvari alaylarının ve Hamidiye birinci Livâ kumandanlığının mukarrir ikamet ve merkezidir.

Kaza-yı mezkure bin sekiz yüz altmış dört hanede on bin üç yüz on beş zükur ve altıbin yediyüz otuz sekiz inâs ki cem'an on yedi bin elliüç nüfusu cami'dir.

Binaenaleyh tertibat hayriyyede Eleşgirt ve Diyadin kazalarından fekile Karakilise kazasına ittihak eden karanın henüz hane ve nüfusu umumiyesi kuyudatı dur olamadığından mezkûr karanın hane ve nüfus umumiyeleri derece olunmamıştır.

İşbu kaza da bir hükümet bir hükümet konağı ve bir bab-ı kışla askeri bir cami' bir hamidiye ibtidai iki sıbyan mektepleri bir kilise seksen dükkan doksan mağaza altı kahvehane bir otel ve bir kiraathane bir telgrafhane üç fırın otuz beş değirmen yirmi beş samanlık üç yüz arsa otuz dokuz çeşme dört köprü mevcuttur.

6. 10. ELEŞGİRT KAZASI

Kaza-yı mezkure merkez hükümeti Toprakkaladır ki nefsi-i Bayezid'e yirmi dört saat mesafede olup dördüncü Hamidiye süvari alayının merkezidir.

Eleşgirt kazası yüz otuz karayı cami' iki bin yedi yüz altmış sekiz hanede on beş bin elli altı zükur ve on bir bin dört yüz kırk inâs ki cem'an yirmi altı bin dörtyüz altmış beş nüfusu cami'dir.

İşbu kazada mükemmel bir hükümet konağı bir kışla üç cami bir rüşdiye mektebi üç medrese bir tekke ve bir telgrafhane yedi kilise ve manastır yetmiş yedi dükkan ve oda ve beş kahvehane kırk altı değirmen dokuz bezirhane ve bir köprü ve sekiz çeşme ve beş yüz kırk arsa mevcuttur.¹²³

¹²³ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 389,390,391,392,393,394,395,396.

6. 11. DAĞLAR

İş bu Livânın etraf-ı hududunda mani ve sarp küreler ve çengeller ve bir çok küçük dağlar ve cihet-ı şimaliyesinde Ağrı Dağı ve yerli ve Köse dağı ve cihet-ı cenubiyesinde dahi Aladağ ve Curi dağı gibi kebir ciballer vardır.

İşbu cibal mânia-i mezkureden enfûlbeyan Ağrı Dağı Bayezid'in yirmi kilometre şark-ı şimaliyesinde vaki' ve Devlet-i Aliyye-i ebedüddevam ile Rusya ve İran hududu garbında kâin olup kitab-ı mukaddesede (Ararat) ismiyle mestur olan cebel-i refi' meşhurdur.

Sefine-i Nuhun bu dağda durduğu Tevratta mezkûr ise de kütüb ü İslamiyede Cebel-i Cudide durduğu beyan olunur. Bu dağa Ermeniler (masis) ve İranlılar (ku-nuh) derler. Bu dağ iki yüksek tepeden ibaret ve biri hiza-yı bahirden 5400 metre murtefi' olup üst tarafı daima surette kar ile mesturdur. Diğerinin irtifai 4000 metre olup yazın kardan arîdir. Araziyesi bir kani olup lav ikindileri ve bazen patlama eserleri bellidir.¹²⁴

6. 12. BAYEZİD SANCAĞINDA TELGRAF VE POSTA ÜCRETLERİ

Bayezid sancağına çekilen telgrafların ve vilayet merkezinden yurt içine ve yurt dışına çekilen telgrafların ve postaların ücret durumları ve il merkezinde bulunan yabancı devlet konsolosları ile tercümanlarının adları salnamelerde aşağıdaki gibi anılmışlardır.

DÖRDÜNCÜ SINIF TELGRAFHANE HANESİ

	Sınıf
Bayezid telgraf ve posta müdürü Rıza Efendi	4
Memuru Hüseyin Efendi	3 ¹²⁵

¹²⁴ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 395,396.

¹²⁵ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 125.

ERZURUM VİLAYETİNİN DÂHİLİNDE BULUNAN TELGRAF MERKEZLERİNDEN BİR CEZAYİR MAHALLERE KÜŞADE KILINACAK TELGRAF ÜCRETİ

10 Merkezden Mülhig Livâ Merkezlere

15 Trabzon Sivas ve Diyarbakır Bağdat vilayetleriyle mülhakatına

30 Suriye, Kastamonu, Ankara, Halep vilayetleriyle mülhakatına

40 Konya Hüdavendigâr Cezayir Bahr Sefid vilayetleriyle mülhakatına

45 Dersaadete ve mülhakatına

50 Edirne Aydın vilayetleriyle mülhakatına

60 Selanik Tuna vilayetleriyle mülhakatına

70 Bosna İşkobra vilayetleriyle mülhakatına

Bilada mahrur ücret yalnız yirmi kelime için olup yirmi kelimeyi geçtikten sonra her on kelime için nısfı ücret zam olunur.

Erzurum vilayeti dâhilinde bulunan telgraf merkezlerinden mısır vilayetine küşade kılınacak telgraf ücreti

Esam-1 Merkez	Frank	Esam-1 Merkez	Frank
Erzincan	27	Erzurum Merkez	27
Nene Hatun	27	Van	36
Bayezid	27	Muş	27
Kars	27	Oltu	27

Bayburt	27	Bitlis	27
Ardahan	27	Karahisar-i Şarki(Hariç Vilayet)	27
Haric Vilayet	27		
Gümüşhane	27		

Mısır vilayetinde bulunan bilcümle merkez telgrafiyeye bir vechi muharrer merkezlerinden küşade kılınacak yirmi kelime telgrafnameler için bir vechi meşruh ücret alınacak ve yirmi kelimeyi geçtikten sonra her on kelime mülhakatına lime için nısfı ücret kılınacaktır.

6. 13. POSTA TARİFESİ

Şer fesnuh ebeden arada-i sene-i Hazret-i Padişahı mucibince postahane-i amirenin mektup ve emanet tarifesinden bu defa bazı eşya tarifesi ta'dil edilmiş olduğundan tafire-i cedide mücibince postalarıyla naklolunan mekatip ve emanet için ahzı icap eden ücret.

6. 13. 1. MEKTUP VE EMANET TARİFESİ

Kadimde nebr ve beynennas meşhur ve müstasil olan fiyatın üç dirhemi aşeri hesabiyle on gram itibar olunarak bu her on gramlık mektuptan bir saatten yüz saat mesafeyle kadar altmış para ve yüz bir saatten iki yüz saat mesafeye kadar üç kuruş ve iki yüz bir saatten ileri için hududu hakkaniyede nihayet mesafeye kadar altı kuruş ücret ahz olunur ve on gramdan fazla gelen mekâtibden fazlasına nısfı ücret zam olunur

Altun emanetin her bin kuruşu için saatte üç resim mecdiye kezalik her bin kuruşu için saatte altı metalik her bin kuruşu için kezalik on iki para ücret alınır ve meskukat muhasebenin postalarıyla nakli memnu'dur.

Postalara tevdi' olunacak mekatip ve Metbuatın üzerine yapıştırılacak pulların esmanı ve alvanı.

Elvanı	Para	Elvanı	Para
Sarı	40	Kırmızı	20
Yeşil	20	Mavi	5
Mor	10	Turuncu	2

Erzurum vilayeti dâhilinde bulunan telgraf merkezlerinden Memalik-i İran'ıyeye keşide kılınacak telgraf ücreti

Esam-ı Merkez	Frank	Esam-ı Merkez	Frank
Bayezid	16	Muş	16

126

6. 14. BAYEZİD SANCAĞININ BÜTÇESİ

Devletin 1291 yılına ait bütçesi ile Erzurum İli'nin ve Bayezid Sancağının menfaat sandıkları bütçesi ile gümrüklerinin maaşlar dâhil gider ve gelirleri salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

¹²⁶ 1291 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 130.

6. 14. 1. VİLAYETİN MENAFİ SANDIKLARI SERMEYESİ

	Kuruş	Para
Erzurum Kazası	272305	10
Bayezid Sancağı	67213	

127

6. 14. 2. VİLAYETİN MENAFİ SANDIKLARI SERMAYESİ

	Kuruş	Para
Erzurum Kazası	278000	
Bayezid Sancağı	67212	

128

6. 14. 3. ELEŞGİRT GÜMRÜK MEMURU TAHİR EFENDİ DOKSANALTI SENESİ VARİDAT VE MASARİFATI

	Maaş ve Masarifat		Varidat	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Mea Mülhekat Bayezid Gümrük	29676	32	40838	10

129

6. 15. BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında bulunan hanta, şe'r, zekrek, fasulye, mercimek, nohut, lahana, şalgam, melazun, cudan, saribaş, soğan, kavun, karpuz, darı, bakla, arpa, buğday, çavdar, dut, ayva, üzüm, armut yetiştirilen mahsuldü. Ayrıca kısrak, andın,

¹²⁷ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 138.

¹²⁸ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 125.

¹²⁹ 1299 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 143.

aygır, dana, eşek, oğlak, dişi keçi olmak üzere yetişen hayvanlar da mevcuttu. Nebatat, hububat ve hayvanların adları ve adetleri salnamelerde aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

6. 15. 1. 1293 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı nebatatın adları ve miktarları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağının çevresindeki diğer sancaklara oranla daha az ürün yetiştirildiği görülmektedir. Patates, pirinç, nohut, bakla ürünlerinin hiç yetişmediği soğan, kavun karpuz, mercimek ve fasulye ürünlerinde az oranda yetiştiği görülmektedir.

Bayezid Sancağı		Kars Sancağı		Çıldır Sancağı	
Behr Kilesi İçinde (Yirmi)		Behr Kilesi İçinde (İki Yüz)		Behr Kilesi İçinde (Yirmi)	
Esam-ı Elviye	Kile Fasulye	Kile Bakla	Kile Mercimek	Kile Nohut	
Erzurum Sancağı	8200	2600	2560	1100	
Van Sancağı	18000	2405	3945	2110	
Erzincan Sancağı	1530	00	00	1450	
Muş Sancağı	10000	00	3000	4650	
Çıldır Sancağı	1550	00	400	00	
Kars Sancağı	2300	800	2620	00	
Bayezid Sancağı	6000	000	200	00	
Yekun	47580	5805	12725	9310	
Esam-ı Elviye	Patates	Pirinç	Soğan	Kavun Karpuz	
Erzurum Sancağı	15000	10000	74753	162100	
Van Sancağı	0	5820	439400	1152400	

Erzincan Sancağı	10000	00	257500	230000
Muş Sancağı	3060	100	50000	1000000
Çıldır Sancağı	6000	750	27000	90000
Kars Sancağı	000	00	28300	27360
Bayezid Sancağı	000	00	25000	25000
Yekun	34000	17570	901953	2686840

130

6. 15. 2. 1. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı nebatatının adları ve miktarları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağının çevresindeki diğer sancaklara oranla daha az ürün yetiştirildiği görülmektedir. Çiriş ürünün hiç yetiştirilmediği baklanın ise diğer sancaklara oranla en fazla oranda yetiştirildiği patates, soğan, kavun karpuz, nohut, mercimek ve fasüyenin de belli oranlarda yetiştirildiği görülmüştür.

NEBATAT İSTATİSTİK CEDVELİ				
BAYEZİD SANCAĞI	KARS SANCAĞI		ÇILDIR SANCAĞI	
Behr Kilesi İçinde (Yirmi)	Behr Kilesi İçinde (İki Yüz)		Behr Kilesi İçinde (Yirmi)	
Esam-i Elviye	Fasulye Kile	Bakla Kile	Mercimek Kile	Nohut Kile
Erzurum Sancağı	4940	1600	1260	1100
Erzincan Sancağı	15200	00	00	1450

¹³⁰ 1293 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 153.

Çıldır Sancağı	1550	00	400	00
Kars Sancağı	2200	800	78200	00
Bayezid Sancağı	6000	2000	3000	1000
Yekün	20090	4400	30860	2550
Esam-i Elviye	Patates	Çiriş	Soğan	Kavun Karpuz
Erzurum Sancağı	15000	10050	74752	22500
Erzincan Sancağı	10000	00	257500	22000
Çıldır Sancağı	6000	750	27000	90000
Kars Sancağı	00	0	25000	25000
Bayezid Sancağı	2000	00	25000	50000
Yekün	22000	10800	409253	428500

131

6. 15. 2. 2. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı nebatatının adları ve miktarları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağında çirişin hiç yetiştirilmediği görülmekle birlikte dut, ayva, üzüm ve armutun ise yok denecek kadar az yetiştirildiği buna karşın lahanaya, şalgam ve melazunun diğer sancaklarla benzer oranlarda yetiştirildiği görülmektedir.

İSTATİSTİK CEDVELİ				
Esam-ı Elviye	Dut	Ayva	Üzüm	Armut

¹³¹ 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 127.

Erzurum Sancağı	95000	9200	29000	25000
Çıldır Sancağı	450000	29500	41000	91000
Kars Sancağı	41000	14000	15400	1791
Bayezid Sancağı	150	50	20	50
Erzincan Sancağı	318500	0	61000	16200
Yekün	804600	52750	152420	124000
Esam-ı Elviye	Lahana	Şalgam	Çiriş	Melazun
Erzurum Sancağı	253000	98250	23500	500
Erzincan Sancağı	0	00	2000	0
Çıldır Sancağı	19300	14600	0	465000
Kars Sancağı	25000	29000	0	10000
Bayezid Sancağı	55000	10000	0	25000
Yekün	272200	436100	24500	510500

132

6. 15. 3. 1. 1299 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı hububat ve nebatatlarının adları ve miktarları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağında bakla, cudan, sarıbaş, incir, nar, bamyaya, duhan, ceviz, kestane, mısır, pirinç ve fasulye hiç yetiştirilmediği görülmekle birlikte mercimek, nohut, darı, zekrek, arpa ve buğday ürünlerinin ise yetiştigi görülmektedir.

¹³² 1294 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 139.

VİLAYETİN HUBUBAT VE NEBATAT İSTATİSTİK CEDVELİ									
	Bakla	Mercimek	Nohut	Darı	Cudan	Zekrek	Arpa	Sarıbaş	Buğday
Erzurum Sancağı	20	800	80	35000	90000	7000	875000	3000000	1314500
Bayezid Sancağı	0	190	10	6060	0	3700	184390	0	374720
Erzincan Sancağı	0	0	1510	10240	0	3520	155480	0	537120
Bayburd Sancağı	0	0	0	8000	61000	100	493000	513000	425000
Yekun	20	990	1600	53800	151000	13320	1706170	813000	2652350
	İncir	Nar	Bamya	Duhan	Ceviz	Kestane	Mısır	Pirinç	Fasulye
Erzurum Sancağı	0	0	0	0	1000	3500	8000	0	400
Bayezid Sancağı	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Erzincan Sancağı	100	500	2000	1290	2740	0	0	0	4810
Bayburd	0	0	0	0	4750	2900	4200	3000	0

Sancağı									
Yekun	100	500	2000	1290	8490	6400	12300	3000	5210

133

6. 15. 3. 2. 1299 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA NEBATAT VE HUBUBAT

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı hububat ve nebatatlarının adları ve miktarları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağında üzüm, kiraz, vişne, patates, pamuk, çiriş, iğde, şeftali, dut ve ayva hiç yetiştirilmemektedir. Armut, elma, kavun karpuz, soğan, lahana, şalgam, erik ve mandalina ürünlerinin ise diğer sancaklara göre çok az miktarda yetiştirildiği görülmektedir.

VİLAYETİN HUBUBAT VE NEBATAT İSTATİSTİK CEDVELİ									
	ÜZÜM	ARMUD	ELMA	KIRAZ	VIŞNE	KAVUN KARPUZ	PATATES	SOĞAN	PAMUK
Erzurum									
Sancağı	65000	56820	58425	25470	60000	150000	56000	120000	0
Bayezid									
Sancağı	0	50	100	0	0	5000	0	25000	0
Erzincan									
Sancağı	67500	73450	1000	3600	7450	355000	20000	304500	14320
Bayburt									
Sancağı	324770	36430	55340	8490	3530	60000	1155	32500	1320

	Bayburt	Erzincan	Bayezid	Erzurum		Yekun
Yekun	Sancağı	Sancağı	Sancağı	Sancağı		Yekun
826500	42500	30000	54000	410000	Lahana	117220
87830	2300	320	92000	530000	Şalgam	101660
0	0	0	0	0	Çiriş	123875
175	101700	0	0	175	İğde	37560
114600	15200	19500	1000	68400	Erik	70570
230890	11890	186000	3000	20000	Mandalı	470000
20960	1960	2000	0	14000	Şeftali	77650
604875	304370	210500	0	90000	Dut	473000
11560	560	1000	0	10000	Ayva	15645

134

6. 15. 4. BAYEZİD SANCAĞINDA NEBETAT VE HUBUBAT GENEL BİLGİ

Mahsulâtı araziyesi hanta şi'ir, zekrek, darı, nohut, mercimek, kavun, karpuz, soğan olup bazı sebzevat ile nefsi kasaba ve etrafındaki bahçelerde fişne, erik, zerdali, elma ağaçları dahi bulunur. Bunlarda hanta ve şi'ir hasılatı külliyetli olarak harice nakl ve furuhat ederler.

Mahsulâtı araziyesi hanta şi'ir zekrek darı çavdar, mercimek, nohut, soğan, kavun, karpuz, şalgam ve sair sebzevattır.

Mahsulâtı araziyesi hanta şi'ir, zekrek, darı, soğan, mercimek, nohut ve sair sebzevattır.¹³⁵

Mahsulât-ı araziyesi hanta şi'ir zekrek darı nohud mercimek kavun karpuz hıyar soğan olup bazı sebzevat ile nefsi kasaba ve etrafındaki bahçelerde vişne erik zerdali elma ağaçları dahi bulunur. Bunlardan hanta ve şi'ir hâsılatı kilitlu olarak harice nakil ve furuhat olunur.

Hanta şi'ir zekrek mercimek nohud darı çavdar kavun karpuz ve biraz da sebzevat da hâsıl olur.

Mahsulât-ı araziyesi hanta, şi'ir, zekrek, darı, mercimek, nohuttur.

Mahsulât-ı araziyesi hanta şi'ir zekrek darı çavdar mercimek nohud soğan kavun karpuz şalgam vesair sebzevatıdır.

Eleşgirt Kazası

Mahsulât-ı araziyesi hanta şi'ir zekrek darı soğan mercimek nohut vesair sebzevattır.¹³⁶

¹³⁵ 1312 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 249,250,251,252.

¹³⁶ 1318 Tarihli, *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 390,391,392,393,394.

6. 16. 1. 1294 TARİHLİ VİLAYET SALNAMESİNDE BAYEZİD SANCAĞINDA BAZI HAYVAN ADLARI VE ADETLERİ

Bayezid sancağında içinde bulunduğu diğer sancakların bazı hayvan adları ve adetleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bayezid sancağında andıc sayısının diğer sancaklardan fazla olduğu kısrakta ise ikinci sırada olduğu görülür. Bayezid sancağında aygır, dana, himar, ester, oğlak ve dişi keçi sayılarının ise diğer sancaklardaki oranlara göre daha azdır.

İSTATİSTİK CETVELİ				
Esam-ı Elviye	Andıc Adedi	Kısrak Adedi	Aygır Adedi	Dana Adedi
Erzurum Sancağı	2000	14650	8921	45200
Erzincan Sancağı	00	6250	1250	6050
Kars Sancağı	500	1500	10110	8060
Çıldır Sancağı	600	6070	4000	18100
Bayezid Sancağı	6000	9000	4000	8500
Yekün	8900	25570	28281	85950
Esam-ı Elviye	Himar Adedi	Ester Adedi	Oğlak Adedi	Dişikeçi Adedi
Erzurum Sancağı	17020	1718	97000	202000
Erzincan Sancağı	16000	2650	12100	157100
Kars Sancağı	6000	0	15000	25000
Çıldır Sancağı	200	0	66500	94500
Bayezid Sancağı	10000	100	8000	20000
Yekun	49220	5468	200600	508600

SONUÇ

Türk-İran hududunda bulunan Bayezid, Trabzon'dan başlayıp, Erzurum'dan geçerek Tebriz'e ulaşan karayolu üzerinde bulunduğundan, öteden beri bir gümrük merkezi ve kale hizmeti görmüştür. Dolayısıyla Bayezid her zaman önemli bir ticaret merkezi olmayı başarmıştır.

Uzun yıllar Urartu Devleti sınırları içinde kalan Bayezid'de Urartular'dan kalma birçok kültür izleri vardır. İshak paşa sarayı'nın karşısında, kayalar üzerine kurulmuş Bayezid Kalesi'nin ilk duvarları ile kalenin eteklerindeki kayaya oyulmuş mezar Urartu Dönemi'nden kalmıştır. Bu da Bayezid'i tarihi kültür mirası açısından önemli bir mekân kılmaktadır. Bayezid M.Ö. 549-331 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldı. M.S.3.yy'a kadar bu bölge Romalılar, partlar ve Persler arasında tampon bölge olarak sık sık el değiştirdi. Bulunduğu coğrafyanın Dünyanın en önemli ticari güzergâhlarından birinde olması Bayezid'in sürekli istenen ve dolayısıyla güçlü Devletlerarasında el değiştirmelere maruz kalan bir yer olmasına sebebiyet vermiştir.

Genç Helenistik kültürle, Hristiyanlık da bölgede yayılmaya başladı. Kral III. Tiridates(289-301) ilk kiliseyi kurarak bölge halkını hristiyanlaştırdı. Hristiyanlığı kabul eden bölge halkı 390'da Perslerden ayrılarak Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Arap orduları 642'de Bayezid'den Erzurum'a kadar Kuzeydoğu Anadolu'yu fethetti. Daha sonra Bizanslılar bölgeyi işgal ettilerse de 661 de Arap egemenliğine tekrar girmiştir. Hristiyanlık dinini benimsemelerinden ötürü Perslerden ayrılıp Bizans'a katılan Bayezid daha sonra gene din gerekçesi ile Bizans'tan ayrılmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinin başlamasına kadar birçok Devlet ve medeniyet gören Bayezid sancağı, Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Seferi sırasında, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bayezid Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra da geçiş güzergâhında olması, tarihi ve ticari öneminden kaynaklı zaman zaman İran ve zaman zaman da Rusya Devleti tarafından geçici sürelerle ilhak edilmiştir. Bayezid safevi'lerden alındıktan sonra Van Vilayeti'ne, çoğunlukla da Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak, idarî taksimatta yerini almıştır.

Tanzimatla birlikte devletin idarî yapısında köklü değişiklik yapılmıştır. Bu dönemde de mülkî ve mahallî idarelerde genel anlamda tam bir istikrarın sağlandığı söylenemese de önemli bir ilerlemenin Bayezid açısından sağlandığı söylenebilir. Nitekim 1856'dan sonra 1861, 1864, 1871 ve 1876'da çıkarılan kanun ve nizamnamelerle çeşitli düzenlemeler yapılmış, mahallî idareler seçimle gelen kurumlara kavuşturulmuştur. İdare meclisleri kurulmuş, mahallî ihtisas komisyonları oluşturulmuştur. Bu meclis ve komisyonlarda gayri müslimler de görev yapmıştır. Hatta müslümanlar ile gayri müslimlerin eşit sayıda temsilcilerle görev almalarına önem verilmiştir.

Cumhuriyet dönemi idarî kurumlarının aslında Osmanlı dönemi idarî kurumlarının bir devamı olduğu anlaşılmaktadır. Nihayet İl ve ilçe idare kurulları aynen devam etmektedir. Belediyenin yapısı, hukuk dairelerinin il ve ilçe yapılanmaları, mal müdürlüğü, tapu dairesi, emlak dairesi çok az bir değişiklikle devam etmektedir. Ayrıca doktor, karantina görevlileri, köylüye ve çiftçiye verilecek krediye sahip menfaat sandığı, telgraf ve haberleşme memurları ve gümrük memurları o dönemde de bulunmaktaydı. Aşiretler ağaları müdür olarak aşiretlerinden sorumlu olup, sancak merkezine bağlı bulunuyorlardı. Binbaşı, yüzbaşı gibi askeri yetkililer ve tabur düzeyinde birlikler mevcuttu. Ziraat Bankası, nüfus müdürlüğü vardı. İlçelerde de benzer yapılar mevcut olup kazanın yöneticisi mutasarrıf değil kaymakam idi. Hukuk daireleri birinci derece mahkemelerden ibaretti. Bu yönü ile de bu günkü yapıya benzer bir yapı mevcuttu.

Bayezid sancağı mutasarrıfın başında bulunduğu, kadının kendi yerine gönderdiği yargıç vekili naîb'in bulunduğu, halkın sordukları şer'i suallere cevap veren müfti, mali hususlardan sorumlu mal müdürü, tapu, resmi yazı ve mektupların hazırlandığı birimin amiri tahrirat müdürü olmak üzere bir Livâ erkanı mevcuttu. Ayrıca ilköğretim düzeyindekilerin eğitimini verecek ikinci dereceye sahip devriye müderrisi de vardı. Sancağa bağlı kazalardaki meclis-i de'avîlerin temyiz merci olan Meclis-i Temyiz-i Livâ naîb'in riyasetinde naîb dahil dördü müslüman ikisi gayri müslim olmak üzere altı aza ve biri temyiz biri cinayet olmak üzere iki kâtib mevcuttu. Başında mutasarrıfın bulunduğu dört azâ-yı tabi'iyeye dışında halk

tarafından seçilmiş ikisi gayri müslim ikisi müslüman olmak üzere beş seçilmiş Meclis-i İdare-i Livâ vardı.

Resmi yazı ve mektupların yazıldığı, tapu tescillerin yapıldığı tahrirat kaleminde ahali tarafından seçilen ve reisin talebi üzerine Sadâret'ten gelen emir yazısıyla onaylanan muavinin başkanlığında, kayıt ve tescil işine bakan mukayyed, ayrıca iki memur ve bir Osmanlı ile bir yabancı arasındaki davalara kadı huzurunda bakılmasını sağlayan tercüman bulunmaktaydı. Livâ muhasebe kaleminde ahali tarafından seçilen ve reisin talebi üzerine Sadâret'ten gelen emir yazısıyla muavinliği onaylanmış birinin başkanlığında kayıt ve tescil işine bakan mukayyed, ayrıca iki memur ve yerli halktan seçilmesi zorunlu olup belli bir teminat karşılığında çiftçiye borç akçe vermeye yetkili olan Sandık Emini vardı. Tahrir memuru, refakat kâtibi, kayıt memuru ile birlikte ikisi müslim, üçü gayri müslim toplamda beş seyyar memur daha bulunmaktadır. Başkâtib, vukuatları kaydeden memur, şer'i senet ve ilanlara bakan memur, memurların görev yollukları, tahsilat ve ödünç verilen malların kayd edicisi memur ve deftere her türlü kaydı yazan memur olmak üzere mukim memurlar mevcuttu.

Tahriri biten Diyadin, Karakilise, Eleşgirt kazaları mevcuttu. Rusûmât vergileri ile ilgilenen kâtib ve musun memuru vardı. Belediye meclisinde gene nizamnamelere uygun reisin başkanlığında iki müslüman ve iki de gayri müslim yönetimde yer almaktaydı. Sancak merkezinde arazi kâtibi, karatina müdürü, gayri müslim bir doktor, telgraf müdürü ve haberleşme memuru vardı. Bizzat sancak merkezine bağlı olarak yönetilen Celali ve Adamanlu aşiretinin ağaları müdür olarak görev yapmaktaydı.

Sancak genelinde müslüman nüfusun % 82 civarında olduğu gayri mislimlerin ise % 18 civarında olduğu görülmektedir. Antab kazası ve Hamur nahiyesi ile Celali ve Adamanlu aşiretlerinin içinde hiç gayri müslim yokken, Bayezid kazası, Eleşgirt kazası ve Karakilise kazaları gayri müslimlerin en yaygın oldukları yerlerdi. Patnos nahiyesinde % 22 civarında ve Diyadin kazasında da % 13 civarında gayri müslim nüfus mevcuttu.

Sancakta Murat nehri mevcut olup, Diyadin kazasında da kaplıcalar mevcuttur. Sancakta halı, kilim, keçe, şal, çorap imal edilmiştir. Hanta, şe'r, zekrek, mercimek, nohut, darı, çavdar, kavun, karpuz yetiştirilen ürünlerdi. Çok az miktarda Armut, elma, kavun, karpuz, soğan, lahana, şalgam, erik ve mandalina yetiştirildiği görülmektedir. Bayezid sancağında andıc, kısrak, aygır, dana, himar, ester, oğlak ve dişi keçi gibi hayvanlar yetiştiriliyordu.

Bayezid sancağı mevcut kurumları ile bu güne benzer bir yapıya sahip olup bu günden en önemli farkı bu gün nüfusun % 100 müslüman olması ve gerek belediyeler, idare kurumları, adli kuruluşlar ve diğer ihtisas komisyonlarında gayri müslim üye bulundurma zorunluluğu yok. Zaten olsa da gayri müslim olmadığı için böyle bir durum söz konusu olamazdı. Ayrıca aşiret yapısı diye resmi bir yapı da artık yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

A- Salnameler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Erzurum Vilayet Salnameleri

1287 Hicri Senesi (1870) Def'a 1, Erzurum vilayet Matbaası, 1287

1288 Hicri Senesi (1871) Def'a 2, Erzurum vilayet Matbaası, 1288

1290 Hicri Senesi (1873) Def'a 4, Erzurum vilayet Matbaası, 1290

1291 Hicri Senesi (1874) Def'a 5, Erzurum vilayet Matbaası, 1291

1293 Hicri Senesi (1876) Def'a 7, Erzurum vilayet Matbaası, 1293

1294 Hicri Senesi (1877) Def'a 8, Erzurum vilayet Matbaası, 1294

1299 Hicri Senesi (1882) Def'a 9, Erzurum vilayet Matbaası, 1299

1312 Hicri Senesi (1894) Def'a 12, Erzurum vilayet Matbaası, 1312

1315 Hicri Senesi (1897) Def'a 13, Erzurum vilayet Matbaası, 1315

1318 Hicri Senesi (1900) Def'a 15, Erzurum vilayet Matbaası, 1318

C- Kitaplar

AKA, İsmail; "Timur ve Devleti", Ankara, 1991.

AKYILDIZ, Ali; Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İstanbul, 1993.

ALPARSLAN, İsmet; Anadolu'nun Giriş Kapısı Ağrı, Ankara, 1984.

Anonim; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara, 1983.

BİNGÖL, Yüksel; İshak Paşa Sarayı, Antalya, 1998.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan; Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve kültürel ilişkiler, İzmir, 1984.

DUMAN, Hasan; Osmanlı Sâlnameleri ve Nevsâlleri, I ve II, Ankara, 2000.

DUMAN, Hasan; Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsalller), İstanbul, 1982.

ENVER, Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983

KARABEKİR Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1988.

KIRZIOĞLU, Dr. M. Fahrettin; Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi, Ankara, 1976.

KONUKÇU, Enver; Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum, Ankara, 1992.

KONUKÇU, Enver; Ardahan Tarihi, Ankara, 1999.

KURAL, Ezel, Stanford J. Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye,(Çev. Mehmet HARMANCI), II. Cilt, İstanbul, 1983.

SÜMER, Faruk; Safevi Devleti'nin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara , 1976.

SÜMER, Faruk; Karakoyunlular: başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984

TURAN, Osman; “ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1984.

C- Makaleler

Anonim, İslam Ansiklopedisi, X, İstanbul, 1979.

DARKOT, Besim; İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul, 1979.

DERİNSU DAYI, Esin; “Geçmişten Günümüze Doğu Bayezid Bölgesinde Siyasi Gelişmeler”, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayezid Sempozyumu. 13-14 Eylül 2003, İstanbul 2004, s. 135-144

GEYİKOĞLU, Hasan; “Selçuklular’ın Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Bayezid ve Çevresinin Tarihine Bir Bakış”, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayezid Sempozyumu. 13-14 Eylül 2003, İstanbul 2004, s. 173-182